

OK

OMA KEEL

keeleajakiri
kõigile
nr 1
kevad 2001

Eestlaste nimemood
Latinismused maanimedes
Kes normib inglise keelt?
Tekstid loovad maailma
Keelenõuannet kirjajutajale

Oma Keel

nr 1 / kevad 2001

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Mati Erelt, Tiiu Erelt, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Helmi Neetar, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetuse: Maire Raadik, Hille Saluäär

Toimetuse address: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Kujundus ja küljendus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Trükk: Bookmill, Tartu, Võru 3

ISSN: 1406-6599

Oma Keele väljaandmist toetavad haridusministeerium ja Euroopa Keelteaasta (2001) korraldamise Eesti komitee

© Emakeele Selts 2001

Autoriõigus: artiklite autorid

Sisukord

- - - - -

Valve-Liivi Kingisepp	
<i>Eesti keele esimestest kirjapanekutest ja kirjaviisidest</i>	5
Reet Kasik <i>Keel tekstidena</i>	14
Enn Veldi <i>Inglise keel kui normitud kirjakeel</i>	20
Annika Hussar <i>Eestlaste XX sajandi nimemood</i>	28
Peeter Päll <i>Kodukootud latinismused</i> <i>ehk Kuidas sünnivad maanimed?</i>	34
Vilja Oja <i>Värvid rahvakeeles</i>	38
Lembit Vaba <i>Vaataks õige, mis on keele taga</i>	42
Reet Kasik <i>Puudest ja inimestest</i>	48
Krista Kerge <i>Nõukogude tegijad.</i> <i>Lühiuurimus tegijanimedest 1980. aastate ajakirjanduses</i>	50
Maire Raadik <i>Ametikirjade keel (näide Eesti elust)</i>	53
<i>Nalja kah.</i> Kogunud Jüri Viikberg	65

Ülevaade

Mati Erelt <i>Eesti keele uurimisest ja õpetamisest Tartu Ülikoolis</i>	67
Jüri Valge <i>Venemaa keeled Euroopa liistul</i>	73

Intervjuu

<i>Mati Hint</i> Küsitlenud Krista Kerge	77
--	----

R a a m a t u d

Krista Kerge <i>Phare keelesari ehk Mida eurooplane Eestile kinkis</i>	86
Hille Saluäär <i>Olgem avatud aga mitte allahoitlikud</i>	93
<i>2000.-2001. aastal ilmunud keeleraamatud</i>	
(Hille Saluäär, Maire Raadik)	95

Eesti keele esimestest kirjapanekutest ja kirjaviisidest

Valve-Liivi Kingisepp
Tartu ülikooli dotsent

Millal ja mil viisil jõudsid eestlased kirjasõna kasutamiseni, on küsimustering, mille üle teadlased on aegade vältel palju arutlenud. Kas juba muistsel iseseisvusajal, enne XIII sajandil toimunud ristiusustamist olid eestlased kirjaoskajad? Selle kohta on üsna vastakaid arvamusi.

Konkreetseid kirjalikke mälestisi sellest ajast ei ole, seetõttu on levinud seisukoht, et käibel oli vaid suuline traditsioon. Rahvalaulud, jutud, vanasõnad, mõistatused – kogu vaimne looming sündis ja levis suuliselt ajas ja ruumis.

Eesti ala arheoloogilised leiud, eriti vanade müntide kogud, on andnud aga alust arvata, et kui oli raha, siis pidi olema ka mingi arvepidamine. Võib-olla tehti märkmeid puule või kasetohule, mis pole meie ajani säilinud. Oletatakse ka, et muistsed eestlased tegid ülestähendusi rootslastelt laenatud ruunikirjas. Üksikud eestlased võisid kirjaoskusega kokku puutuda kloostrites, kus õpetati misjonäre ka Eesti tarbeks. Nii näiteks on teada, et 1165. aasta paiku pühitses Lundi peapiiskop eestlaste piiskopiks Prantsusmaalt pärineva munga Fulco. Viimase abiliseks sai Norras Stavangeri kloostri hariduse omandanud eestlasest munk Nicolaus. Eri arvamusi on veelgi, kuid kõik need jäävad vaid oletusteks, sest nii kaugest ajast puuduvad eesti keele kirjalikud mälestised.

Esimesed kirjalikud ülestähendused

Kirjapandud eesti keelt leiame esmalt XIII sajandi võörkeelsetest ürikutest, kroonikatest ja dokumentidest, mille autoriteks muukeelsed asukad. Näiteks Henriku Liivimaa kroonikas (1224–1227) leiduvad neli üldkeele sõna: *kihelkond*, *maja* 'maleva laagriplats', *malev* 'sõjavägi' ja *vaip* 'mingi riie, nahk'; mõned lausekatked: *Laula! Laula! Pappi!*, *magetac*, *Maga magamas*, *Tarapita* 'Taara, avita!'; isiku- ja kohanimed

Lembitu, Manivalde, Vootele, Sakala jt. On tähelepanuväärne, et esimese kirjapandud eestikeelse lause öeldisverbina on kasutatud *laulma*-teguõna.

Rohkesti Eesti kohanimesisid on 1241. aastast pärinevas Taani hindamisraamatus (*Liber Census Daniae*).

Järgnevad sajandid, kust on äärmiselt vähe eestikeelseid kirjalikke mälestisi. Võõrkeelsete raamatute koosseisus leidub vaid üksikuid eestikeelseid sõnu või käsikirjalisi tekstikatkeid. Alles XV sajandi lõpust, aastast 1490 on ühe ladinakeelse raamatu lõpus neli käsitsi kirjutatud eesti keele sõna: *ükspäev, külvaja, ilma* ja *õpetud* 'õpetatud'. Ka XVI sajandi algusest, aastast 1510 on teada üks ladinakeelne teos, milles on käsitsi kirjutatud eestikeelne lause (*Mynna ... tha syno pera tulla* 'Mina tahan sinu perra tulla') ja mõned sõnad: *surnud, kiusab, torisk* 'anum'. Kas need read olid eestlase käega kirja pandud, sellestki vaikib ajalugu, aga päris võimatu see pole, sest dominiiklastest munkade seas võis olla ka eesti keelt emakeelena kõnelevaid isikuid.

Esimesed trükitud raamatud

Esimene kindlatele andmetele tuginev teade eestikeelse raamatu kohta on aastast 1525. See luterlik missaraamat oli trükitud Saksamaal ja sisaldas teksti eesti, läti ja veel ühes Liivimaal kasutatud keeles. Lübecki toomdekaani Johannes Brandti päevikust on teada, et kogu tiraaž arestiti, kontrolliti ja 24. novembril 1525 tõenäoliselt ka hävitati. See fakt on andnud alust pidada eesti raamatu ajalugu 475 aasta pikkuseks ja tähistada 23. aprillist 2000 kuni 23. aprillini 2001 eesti raamatu aastat.

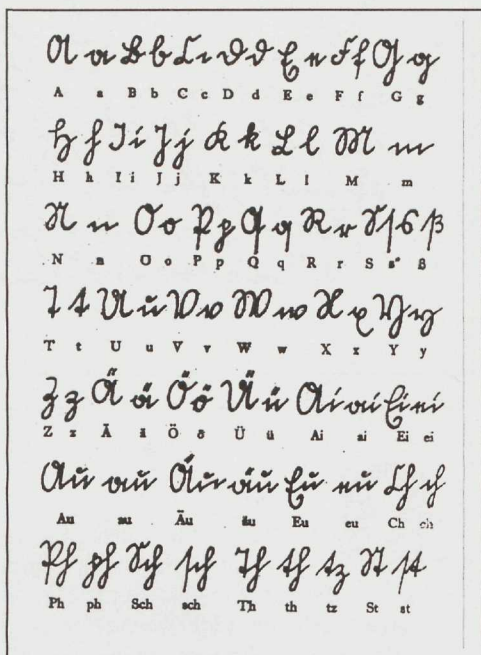
Hävitamisele kuulus ka 1535. aastal Saksamaal Wittenbergis Hans Luffti trükikojas trükitud eestikeelne katekismus, mille oli koostanud Tallinna Niguliste kiriku õpetaja magister Simon Wanradt ja eesti keelde tõlkinud Tallinna Pühavaimu kiriku abipastor Johann Koell. Katekismuse alamsaksakeelne tekst oli trükitud raamatu vasakule ja eestikeelne tõlge paremale leheküljele. Teose tiraaž oli oma aja kohta üllatavalt suur, 1500 eksemplari. Pärast väljaande Eestisse jõudmist pani Tallinna raad selle keelu alla, tõenäoliseks põhjuseks on arvatud olevat kõrvalekaldumised Martin Lutheri katekismusest.

Raamatust on säilinud 11 katkendlikku lehte, õnneks ka viimane lehekülj andmetega trükkija, trükkimise aja ja koha kohta. Säilinud lehed avastas 1929. aastal Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukoguhoidja Hellmuth Weiss ühe 1540. aastal Tallinnas köidetud koguteose

kaane täitematerjali hulgest. H. Weiss ja Paul Johansen avaldasid säilinud lehed 1930. aastal.

Käsikirjad ja trükitekstid

Vanu eestikeelseid tekste leidub seega nii käsikirjas kui ka trükitud kujul. Kirjaviisidest rääkides peab nende vahel vahet tegema. Vanad käsitsi kirjutatud tekstid kuuluvad paleograafia¹ valdkonda ja oma kirjakeele ajaloo hälliaega uurides puutuvad filoloogid nendega paratamatult kokku. Eestikeelsete käsitsi kirjutatud ehk käsikirjaliste tekstide loomisel kasutati mitme sajandi vältel gooti kirja, mida on nimetatud ka saksa kirjutustähestikuks. Gooti kirja märgid erinesid oluliselt tänapäeval tuntud ladina kirja märkidest, kusjuures tekstile lisasid eripära iga kirjutaja käekirja iseärasused (vt näited 1–2).

Näide 1. Gooti kirjutustähed

XIV–XIX sajandil oskasid haritud eurooplased gooti tähestiku varal tekste luua ja neid lugeda.

Tänapäeval vajavad ja valdavad niisugust kirjaoskust ennekõike arhiivitöötajad, kes vanade käsikirjadega kokku puutuvad, ja muidugi huvilised paljudelt erialadelt.

Esimene pikem käsitsi kirjutatud eestikeelne tekst on nn Kullamaa käsikiri, mis pärineb aastaist 1524–1532. Gooti kirjas koostas oma 39 eestikeelset jutlust (1600–1606) Tallinna Pühavaimu abipastor Georg Müller, gooti kirjas on kirjutatud meie XIV–XIX sajandist pärit saksa- või eestikeelsed dokumendid, adramaarevisjonid, kantseleikirjad jpm.

¹ Paleograafia on käsikirjaliste mälestiste kirjutusviisi ja materjali uuriv teadus.

1.
 Oh! ma waatut Tardo Liin:
 Mis sündi nüüd siin minnoga
 Berrati ma olle siin:
 Kes woib mo päle kaeda?
 Mo Pat mulle teggi sedda,
 Et mul johtu ni juur Hedda,
 Sedda pea nüüd tundma siin.
 Oh! ma waatut Tardo Liin.

1.

Oh! ma waene Tardo Liin:
 Mis sündi nüüd siin minnoga,
 Berratu ma olle siin:
 Kes woib mo päle kaeda?
 Mo Pat mulle teggi sedda,
 Et mul johtu ni juur Hedda,
 Sedda pea nüüd tundma siin.
 Oh! ma waene Tardo Liin.

Näide 2. Käsu Hansu nutulaul gooti kirjas vanas kirjaviiis ja gooti kirjutuskirjas

Intellektuaalide kirjavahetuski sündis gooti tähestiku varal. Suurepärase näite sellest pakub Otto Wilhelm Masingu ja Johann Heinrich Rosenpläneri saksakeelne kirjavahetus aastail 1814–1832. Gooti kirja olevat baltisakslased oma igapäevases asjaajamises kasutanud veel XX sajandilgi.

Kirjutusvahendeist mainigem niipalju, et tekste pandi kirja hanesule abil, mida vajadust mööda teritati ja millega kanti paberile must tint ehk

plakk, nagu Masing seda nimetas. Kasutusel oli kaltsupaber, igal paberivabrikul olid oma vesimärgid. Keskajal toodi paberit sisse Lääne-Euroopast, hiljemalt 1667 hakati kaltsupaberit valmistama ka Eestis. XVIII sajandil sai hästi tuntuks Räpina paberivabrik. Hiljem tuli kasutusele puidust tehtud paber.

Trükitekste loodi gooti kirjas ehk fraktuuris, mis on õieti üks selle kirja kujunduslikke põhiliike. Gooti kiri on üksüheses vastavuses ladina kirja alustähtedega. Erandiks on väike *s*, millel on kaks kuju: pikk ja lühike, ka ei eristu enamasti *I* ja *J*. Pika ja lühikese *s* kasutamise korra sõnastas Anton Thor Helle oma grammatikas (1732) nii, et pikk *s* on silbi alguses ja keskel, lühike aga ainult silbi lõpus: *fās*, aga omastav *fāsfi*.

Kirjaviisid ja ortograafiad

Kõneldava keele kirjanemine eeldab kindlate või vähem kindlate põhimõtete olemasolu. Kirjamärgid võimaldavad kõneldavat ja kuuldavat keelt vastava süsteemi abil silmale nähtavaks ja loetavaks teha, fikseerida ja jäädvustada. Kuivõrd hästi see märkimine ühes või teises keeles õnnestub, on kokkulepete küsimus ja seostub traditsioonidega. Enamikus tänapäeva keeltes rakendatavad kirjaviisid ei tähista kõneldavat keelt absoluutse täpsusega. Täpsus saavutatakse vaid foneetilise (häälduskiri) või fonoloogilise ehk foneemtranskriptsiooniga.

Trükitekstides on eesti keelt sajandite vältel kirja pandud mitmel eri viisil. Võõramaalastest usutegelased ja keelehuvilised on meie keele häälikuid, silpe ja sõnu tajunud oma emakeeleoskusest lähtuvalt ja märkinud neid kirjas eri moel. Erinevaid põhimõtteid on silmas pidanud ka hilisemad oma rahvusest keelemehed. 475-aastase kirjakeele ajaloo vältel on rakendatud mitut kirjaviisi ehk ajalooliselt kujunenud õigekirjastava. Üldse on eesti keele ülesmärkimisel olnud kasutusel kolm kirjaviisi: 1) korrapäratu, 2) vana ja 3) uus (ehk praegune) kirjaviis.

Korrapäratu kirjaviisi ajajärk

Ülesmärkijate oskustest, rahvusest ning traditsioonidest olenevalt ilmnevad vanades eesti keelemälestistes eri keelte kirjaviiside mõjud. XIII sajandi kirjanekutes on märgata ladina ortograafia jooni, näiteks Liivimaa kroonikas (1224–1227) *c=k*: *Saccala* 'Sakala', *Carethen* 'Kareda', *ce=tse*: *Worcegerwe* 'Võrtsjärv', *i=j*: *maia* 'maja'. Taani hindamisraamatus (1241) esineb peale ladina ka taani ortograafiaale iseloomulikku: *ø=ö*, *ō*: *Pöllula* 'Pöllula', *y=ü*: *Katinkylae* 'Katiküla', peamiselt aga

siiski alamsaksa ortograafiat: $g=j$: *Gevi* 'Jõhvi, Jõvi'; $y=i$: *leiybp* 'leib'; $sz=s$: *szynna* 'sina'; e pika vokaali tähistamiseks: *mhae* 'maa' jt.

XVI sajandi eesti keele tekstid Wanradti-Koelli katekismusest peale on kirjutatud alamsaksa ortograafias, mida rakendati väga varieeruvalt ja süsteemilt. Pealegi on väidetud, et täiesti kindlat ortograafiat pole alamsaksa keeles olnudki. Oluline on see, et üldiselt hakati rakendama saksa ortograafia põhimõtet: pearõhulise silbi vokaali lühidust märgiti järgneva konsonandi kahekordse kirjutamisega, kui sõnas ei järgnenud niikuinii juba konsonantühendit või geminaati: *abbi* 'abi', *temma* 'tema', *münnul* 'minul', *vssun* 'usun'. Pearõhulise silbi pikka vokaali tähistas sellele järgnev üksikkonsonant: *remu* 'rõõmu', *hälega* 'häälega'.

XVII sajandi alguses mindi üle ülemsaksa ortograafiale. Kasutusel oli saksa keele tähestik koos ligatuuride ehk liittähtedega *ch*, *ck*, *ff*, *tz* jt. Pikka vokaali märgiti enamasti *h* abil: *sahme* 'saame', *nühdt* 'nüüd'. Kõigil meie üheksal vokaalil polnud eraldi tähemärki. Keeleomased kvantiteedisuhted kirjas adekvaatselt ei kajastunud. Nii häälikute kvaliteedi kui ka kvantiteedi märkimine oli korrapäratu ja ebajärjekindel. Tähemärkidena rakendati gooti kirja ehk fraktuuri, mis püsis Eesti trükisõnas osalt kuni 1940. aastani.

Kõige ilmekamalt ja püsivamalt avaldus ülemsaksa kirjutustava rakendus Heinrich Stahli trükitöodes. Esimese eesti keele grammatika ja sõnastiku (1637) autorina ning ligi kahe tuhande leheküljeni ulatuvate religioossete tekstidega lõi Stahl kirjakeele kasutuse tava, mis püsis pea-aegu XVII sajandi lõpuni (vt näide 3). Hilisemad keeleuurijad on tema kirjaviisi, mis aitas sakslastest kirikuõpetajail tundmatut keelt tuntu ehk saksa keele abil mõistetavaks teha, kuigi oli eesti keele häälikulisest struktuurist kaugel, kritiseerinud ja teinud parandusettepanekuid.

Vana kirjaviisi

Tuntuim Stahli kirjaviisi parandaja ja uuendaja oli Bengt Gottfried Forselius, kes asutas Tartu lähedal Piiskopimõisas talurahvakooliõpetajate seminari (1684–1688), koostas aabitsa ning osales piiblitõlke konverentsidel. Lausa legendiks on kujunenud tema 1686. aastal teoks saanud käik Rootsi kuninga juurde audientsile koos oma koolipoiste Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jüriga, tõestamaks, et eesti poisid on võimelised lugema ja laulma õppima.

V. Christi Vntersassen seyn
 alle Menschen/ Juden/ vñ Heyden.
 Solches wird vns fürgebildet durch die
 lafteragende Eselin/ vnd das Füllen/ wel-
 che Christi Jünger aufflösen/ vnd hin-
 zuführen. Die Eselin bedeutet die Ju-
 den/ welche vnter dem Gesetz verwickelt /
 vnd beschloffen waren / das Füllen / die
 Heyden / welche gewandelt haben / ihre
 eigne Wege / in den Lüften ihres Flet-
 sches/ vñ gethan den willen des Fleisches/
 vnd der Vernunfft. Diese alle / Juden

Gal 3. 23.
 A&: 14. 16

Eph. 2. 3.

Näide 3.

Heinrich Stahl
 keelenäide ehk
 korrapäratu
 kirjaviisi näide

Forseliuse ettepanekud kirjaviisi parandamise kohta kasvasid välja vajadusest lähendada kirjakeelt rahvakeelele, kergendada lugema õppimist ja õpetamist. Nii soovitas ta aabitsast võõrtähed *c, f, q, y, x ja z* välja jätta, tõi aabitsasse eesti vokaalide tähistajaina tähed *ä, ö ja ü*, mida varem oli vaadeldud kui saksa *a, o ja u* umlaute².

Forselius ei pidanud vajalikuks kasutada *h-d* vokaali pikendumärkina, vaid vastava konsonandi tähistamiseks, ja nii sai *h* oma foneetilise funktsiooni (*hel-de, kah-jo, tah-hak-sid*). Lahtises silbis märgib Forselius pikka vokaali ühekordse grafeemiga (*sa-ma, pä-le, hä me-le-ga*), kinnises silbis kahekordsega (*uus, weel, eest, loot-wad, saat-ko*). *h-st* loobumise ajendi või algtõukena on nähtud rootsi ortograafia mõju. Olgu lisatud, et ka soome keele pikka vokaali pole Mikael Agricola oma töödes märkinud *h* abil, vaid kahekordse (*teet, täälle*) või ühekordse vokaaliga (*amun 'aamun', mahan 'maahan'*).

B. G. Forselius hukkus noore mehana Läänemere sügistormis, tema ortograafiauuendused kinnistusid ta lähisugulase Johann Hornungi eesti keele grammatikas (1693). Forseliuse uuendusi arvesse võttes ning osalt varemgi juurdunud õigekirjatava (kirjutada ühesilbilise sõna lõpus olev konsonant ühekordselt: *lap, tam, luk* jt) sai tuntuks vana kirjaviisina. Senine korrapäratu märkimisviis asendus süsteemipärasema ja lihtsamaga. Eesti keele kirjapaneku viisis oli jõutud sammukese lähemale rahvakeele hääldusele, võõras oli osalt välja heidetud.

² Metafoonia ehk umlaut on tüvevokaali muutumine järgneva silbi vokaali mõjul, nt saksa *Hand – Hände, Sohn – Söhne, Stuhl – Stühle*.

Forseliuse-Hornungi kirjaviisi ehk vana kirjaviisi nõrk koht oli kaksikkonsonandi kahemõttelisus, sest see võis tähendada geminaati, pikka või ülipikka konsonanti, mis hääldamisel jaguneb kahte silpi (*warras* 'varras'), kui ka lühikest konsonanti, millega algab uus silp (*warras* 'varas'). Sellest hoolimata läksid vana kirjaviisi põhimõtted eestikeelses kirjasõnas kasutusele. Selles kirjaviisis ilmusid kirikukirjanduse tähtteosed Uus Testament (1715) ja piibel (1739) ning see püsis võrdlemisi ühtlasena kogu XVIII sajandi ja XIX sajandi esimesel poolelgi.

Uus ehk praegune kirjaviis

Kuigi vana kirjaviisi puudusi oli märgatud varemgi, jõuti oluliste uuendustepanekuteni ajakirja Beiträge veergudel, kus soomlane Adolf Ivar Arwidsson soovitas (1822) eesti keeles tarvitusele võtta soome ortograafia. O. W. Masingu ettepanekul tuli tarvitusele õ-täht. Varem oli õ-häälikut märgitud ö, a või e-ga: *önnis* 'õnnis', *sanna* 'sõna', *remu* 'rõõmu'.

Uue kirjaviisina tuntuks saanud põhimõtteid rakendas esimesena Kuusalu kirikuõpetaja Eduard Ahrens oma eesti keele grammatika lõpul olevas etümoloogiasõnastikus (1843). Tema grammatika ümbertöötatud trükis, mis ilmus kahes osas (1853), on keelenäited toodud uues kirjaviisis ja ortograafiaseletused lähtuvad uue kirjaviisi põhimõtetest.

Milles uuendused seisnesid? Soome keele eeskujul hakati pikki vokaale kirjutama kahekordselt ja lühikesi vokaale ühekordselt ning sõnad *Miina*, *mina* ja *minna* said oma „loomupärase kirjaviisi”, nagu arvas Ahrens. Selge vahe sigines esma- ja teisevärteliste sõnade kirjpilti: *vili* – *viili* – *villi*, kuid teise- ja kolmandavärteliste sõnade kirjpilt jäi paljudel juhtudel ühesuguseks: (*selle*) *viili*, *seina*, *villi*, *metsa* ja (*seda*) *viili*, *seina*, *villi*, *metsa*.

Uuel kirjaviisil oli nii tugevaid vastaseid kui ka tuliseid pooldajaid. Vastaste leeri moodustasid enamasti kirikutegelased, pooldajad olid mõistagi soome keeleteadlased Elias Lönnrot jt ning eestlastest keeleteadlased ja kirjanikud: Jakob Hurt brošüüri „Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi” (1865), Friedrich Reinhold Kreutzwald, Carl Robert Jakobson oma kooliraamatutega jt.

Läbimurre sündis Eesti Kirjameeste Seltsi loomise järel (1872), sest selts tegi otsuse: „Vanast õigekirjutamise viisist tuleb lahkuda ja Selts saab oma kirjades üksi uut parandatud viisi pruukima.” Seltsi koosolekutel vaieldi kirjaviisi üle tuliselt. Mihkel Veske, kes ise oli põhimõtteliselt juba uuele kirjaviisile üle läinud, hakkas seda parandama ja soovis, et kolmanda välte häälikuid kirjas kahekordselt kirjutataks: (*lähen*)

vällja, (panen) kirrja, (sadas) vihhma jne. Omapäraseid ettepanekuid oli veelgi.

Uus kirjaviis murdis lõplikult läbi aastail 1872–1875, kui ka Johann Voldemar Jannseni Eesti Postimees oli pikkamööda sellele üle läinud. Esimeseks standardivaks uue kirjaviisi allikaks sai „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” (1918), millele on järgnenud aina uued ja uued õigekeelsussõnaraamatud. Kõige uuem neist on „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999”, mida toetab Tiiu Ereleti „Eesti ortograafia” oma paljude korustrükkidega.

Tänapäeval kohtame vana kirjaviisi jälgi ennekõike perekonna- ja kohanimedes: *Harro* ‘Haru’, *Karro* ‘Karu’, *Emmaste* ‘Emaste’. Vanas kirjaviisis kirjutatud tekste tuleb aga lugeda nagu tänapäeva eesti keelt, hääldades silpe ja sõnu õigete pikkustega.

Soovitusi edasilugemiseks

E. Ehasalu, K. Habicht, V.-L. Kingisepp, J. Peebo, Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6. Tartu Ülikool. Tartu, 1997; J. Gutsloff. *Observationes Grammaticae Circa Linguam Esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tõlkinud ja väljaande koostanud M. Lepajõe. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10. Tartu Ülikool. Tartu, 1998; K. Habicht, V.-L. Kingisepp, U. Pirso, K. Prillop, Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12. Tartu Ülikool. Tartu, 2000; A. Kask, Eesti murded ja kirjakeel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16. Valgus. Tallinn, 1984, lk 76 jj; M. Lepajõe, 350 aastat Johannes Gutsloff'i grammatikat. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 6, lk 369 jj.

Keel tekstidena

Reet Kasik

Tartu ülikooli dotsent

Kas laused 1 ja 2 on sama või eri tähendusega?

1. Eesti Telefon tõstab jälle kohalike kõnede hinda.
2. Kohalike kõnede hinnad tõusevad jälle.

Vastus sõltub sellest, mis vaatepunktist me asjale läheneme. Laused kirjeldavad üht ja sama sündmust, aga nad „näevad” seda sündmust erinevalt, mistõttu ka pilt, mille kumbki tekst loob, on lõppkokkuvõttes erinev. Lauses 1 on tegija (firma nimega Eesti Telefon), kes teadlikult ja tahtlikult teeb midagi (*tõstab hindu*) meie, st tarbijate huvide vastu. Lause 2 annab edasi sündmust, mis toimub justkui iseenesest.

Tekstid loovad maailma

Üks tõsiasi, mida me kõik arvame keelekasutuse kohta teadvat, on see, et keel peegeldab tegelikkust (kas siis olemasolevat või kujutletavat). Kumb „tegelikkus” – lause 1 või lause 2 oma – on siis „õige” tegelikkus? Sellisele küsimusele pole võimalik vastata, seepärast tänapäeva tekstiuurijad väidavadki, et keel mitte niivõrd ei peegelda, vaid hoopis loob tegelikkust, tekitab uusi tähendusi. Tekstianalüüsi keskseid küsimusi ongi, kuidas ta seda teeb.

Keelekasutus põhineb valikutel. See, kuidas ja missuguste sõnadega me inimesi, asju, nähtusi nimetame ja iseloomustame, loob tähendusi. Kui enamik meist ei tea näiteks Harry Männili nimelisest isikust midagi muud kui seda, mida lehest loeme, siis tähendus, mille me talle anname, oleneb sellest, kas teda nimetatakse seal Venetsueela miljonäriks, Eesti kultuuri toetajaks või Teise maailmasõja aegse Saksa julgeolekupolitsei töötajaks.

Keelekasutaja ei vali üksnes sõnade ja väljendite vahel, ta valib ka kasutatava keelilise struktuuri, lause vormi. Tekst ei ole sama asi kui

sündmus, mida ta kirjeldab. Teksti peaks olema seega võimalik vaadelda tekstina ja eraldi reaalse maailma sündmustest. Keeleteadlane ei vaata esimesena mitte „sisu”, millest tekst räägib, vaid pigem seda, kuidas ta seda teeb. Kui asjast räägitakse teistmoodi, on ka tähendus teistsugune.

Ajalehetekstide poolt loodavas maailmas näib suur osa meie elust alluvat kõrvalekaldumatutele loodusseadustele, ilma et meil endil või kellelgi teisel sellele mingit mõju oleks. Asjad lihtsalt „juhtuvad” või siis mingeid asjaolusid „tuleneb”, „selgub”, „ilmneb” ja „paljastub”: õpilaste hinded koolis paranevad või halvnevad, palk tõuseb või ei tõuse, mered saastuvad ja metsade pindala väheneb, majanduskasv kord aeglustub, kord kiireneb. Tegutsejateks ei ole inimesed, vaid mitmesugused majanduslikud protsessid ja poliitilised olendid: valdade ühinemine ei nihku paigast, majandus- ning teede- ja sideministeeriumi ühendamine võttis kätte ja siirdus määramatusse tulevikku, raudtee erastamine edenes kiiresti, aga siis takerdus, väljaminekud hakkasid ühel heal päeval kasvama.

Selles tegelikkuses tegutsevad inimestesarnastena esitatud rühmad: valitsus komistab, opositsioon ründab, keskerakond avab oma kaarte pikkamööda. Poliitika esineb võitlusena, teatrina ja mänguna, vaid mõned asjatundjad ja juhtivad poliitikud on individualiseeritud nimeliselt, needki peamiselt siis, kui nad midagi ütlevad. On ka terve hulk nähtusi, mis tegutsevad nagu mütoloožilised olendid: majanduskriis kõigutab mingeid aluseid, turumajandus nõuab midagi, erastamine sunnib otsuseid tegema, rahvusvaheline konkurents asetab meid valiku ette.

Sündmuste kirjeldamine iseenesest toimuvatena on sobiv võte alati, kui tegijate vastutust ei taheta meelsasti välja tuua. Seetõttu koostatakse laused nii, et vaatlusaluseks on iseseisev nähtus, millega toimub üht ja teist. Töötajaid ei vallandata (st keegi konkreetset ei tee seda), vaid nad siirduvad teisele tööle või mõnikord koguni vabanevad. Keegi ei likvideeri ega liida valdu ja maakondi, vaid vajaduse korral need ühinevad.

Kogu maailmas on tähele pandud, et on kaks valdkonda, kus inimesest on eriti vähe jälgi – need on majandus ja keskkonna olukord. See on poliitikute ja vastutajate armastatud keelekasutus, mille on loomuliku tekstitegemisviisina omaks võtnud ka ajakirjanikud. Võib küll tähele panna, et kui toimub midagi meeldivat, siis on tegija naksti lauses olemas: valitsus on see, kes tõstab õpetajate palka või lisab pensionidele 50 krooni. Kui aga asjad lähevad kehvemini, siis pole tegijat kuskil: kui näiteks hiljem selgub, et õpetajate palgad ei tõusnudki või pensionid jäid samaks.

Milline ta on või mida ta teeb?

Üks tavaline küsimus, millega iga keeleteadlane kokku puutub, on küsimus uurimisobjektist: mida me õieti uurime? Kas konkreetset keelekasutust ja olemasolevaid tekste või keelesüsteemi?

Ühed peavad keeleteaduseks eeskätt vastuse otsimist küsimusele, kuidas keel on ehitatud. Uuritakse eri keeletasandeid: on häälikuõpetus, vormiõpetus, lauseõpetus ja sõnavaraõpetus. Iga tasandi uurijad selgitavad välja, millistest väiksematest üksustest see keeletasand koosneb ja millised on nende üksuste ühendamise reeglid. Uurimismeetodid võivad seejuures olla analüütilised või sünteetilised. Analüüsigrammatika kirjeldab mingi tasandi keeleüksuste koostisosi ja nendevahelisi seoseid: mis-sugustest osadest koosneb lause, fraas, sõnavorm või morfeem. Sünteesigrammatika püüab kirjeldada protsesse, mille abil madalama tasandi keeleüksustest pannakse kokku suuremaid üksusi: häälikutest ja morfeemidest sõnavorme, sõnavormidest lauseid.

Teised keeleteadlased peavad oluliseks otsida eeskätt vastust küsimusele, kuidas keel suhtluses „töötab”. Uuritakse keele ühiskondlikku, inimestevahelise suhtlemisega seotud külge, st mitte keelesüsteemi, vaid keelekasutust. Üks rakendusliku keeleteaduse mitmekülgsemaid ja kõige kiiremini arenevaid suundi vaatleb keelt diskursusena.

Mis see diskursus on? Ega seda nii kerge ütelda olegi. Moesõnadega on teaduses samuti nagu elus – mida rohkem ja meelsamini mingit mõistet kasutatakse, seda laiemaks ja ebamäärasemaks tema tähendus muutub. Kõige laiemas mõttes mõistetakse keeleteaduses diskursuse analüüsi all keelekasutuse, kirjalike tekstide, suuliste vestluste ja tervete suhtlusolukordade uurimist. On välja kujunenud vähemalt kaks suunda: vestlusanalüüs uurib suulise suhtlemise võtteid, vahendeid ja vorme, tekstianalüüs tegeleb eeskätt kirjalike tekstidega.

Ühiskonnateadlased on pannud meid uskuma, et elame infoühiskonnas. Aga mida info muud on kui tekstid? Informatsiooni luuakse, levitatakse, ostetakse, müüakse ja vahetatakse keeleliselt, tekstidena. Tekst uurimisobjektina ongi tõusnud olulisele kohale ja võistleb võrd-sena sõna, hääliku või lausega keeleteadlaste huvi pärast. Keelekasutuse sotsiaalse külje esiletõus on pannud keeleteadlasi otsima uut tüüpi vastuseid tekstide loomise ja tõlgendamise küsimustele.

Mis on tekst? Kõige lihtsam vastus on, et tekst on kasutusel olev keel. Siit sünnivad uued küsimused. Kus ta kasutusel on – raadios, ajalehes, teadusartiklis või sõpradevahelisel lobisemisel? Kes teda kasutab – arst, diskor, luuletaja, diktaator? Milleks teda kasutatakse – tahetakse

kellelegi midagi selgeks teha, tahetakse midagi teada saada või tahetakse panna keegi midagi tegema?

Keelesüsteemi kirjeldades me selliseid asju ei vaata. Olenemata sellest, kus, kes ja mis eesmärgil keelt kasutab, on keeles ikka 14 käänat oma käändelõppudega ja reeglitega, millal nad liituvad nõrgale, millal tugevale astmele, millal vokaalile, millal konsonandile. Kui hakkame aga huvi tundma selle vastu, et täpselt samasuguse vormilise struktuuriga laused *See leib on uudseviljast* ja *See leib on Turu tänava poest* väljendavad hoopis eri tähendusega suhteid, siis libiseme juba teksti uurimise poolele. See aga kuulub keelekasutuse, mitte keelesüsteemi analüüsi valdkonda.

Tekste on mitut liiki

Tekste uuriva keeleteadlase seisukohalt on keele põhiolemus see, et eri olukordades valitakse erisugune esitusviis, eri sõnad ja laused. Olukorrast olenev esitusviis on saanud aegade jooksul nii loomulikuks, et me ei näe seda alternatiivina, vaid ainukese võimalusena. Me „teame”, et teadustööd ei kirjutata nagu ajaleheuudist ega luuletust nii nagu reklaami. Peame loomulikuks, et ministri sõnavõtt peabki olema kuiv ja ametikeelne, muidu süüdistatakse teda asjatundmatuses ja populismis. Juristi kõnes on ootuspärased pikad, äärmist täpsust taotlevad definitsioonid, kirikuõpetaja jutt peabki kõlama vanaaegselt. Seesama isik, kes koolis on 7. klassi õpilane Jaan Jalakas, on arsti juurde minnes meessoost lapspatient, kodus poeg Jaan, aga pättust tehes ja politsei kätte sattudes alaealine Jaan J. (13, nimi muudetud).

Kõigil on omast vaatepunktist õigus. Õigupoolest on nimevalik sellest, kuidas ta sobib kokku teiste samasse teksti valitud väljendite tähendusega. 7. klassi õpilase Jaan Jalaka tegevust iseloomustatakse arvatavasti nii, et ta on käitunud kooliõpilasele sobimatul viisil, minnes vales kohas üle tee, jäänud auto alla ning puudub nüüd kolm päeva koolist, seevastu meessoost lapspatienti kohta öeldakse, et ta on saanud mööduvalt autolt löögi, mille tagajärjel tal on vasaku sääreлуу tugev põrutus. Poeg Jaani tegevuse iseloomustamiseks sobib, et ta jooksis üle tee, jäi auto ette ja ta pahem jalg on nüüd üleni sinine; alaealine Jaan J. (13, nimi muudetud) aga rikkus liikluseeskirju, ületades sõiduteed selleks mitte ettenähtud kohas, pörkas kokku mööduva sõidukiga ning toimetati kerge vigastusega haiglasse.

Kuna tähendused tekivad ja kinnistuvad seoses olukorraga ja tähendussüsteemidega, on oluline õppida nägema, kuidas see toimub.

Tegelikult on küsimus keele abil loodavast võimust. Kas majandusest võib rääkida ainult see, kes valdab selle ala sõnavara? Kas ei või olla nii, et seaduste keel juhib inimesi nõustuma lahendustega, mida ametikeelt valdav jurist või ametnik esitab ja teeb nende eest? Keele ja võimu seost saab analüüsida vaid siis, kui oskame näha ka teisi võimalusi: maja ei ole üksnes maja, vaid on mõnikord ehitis, majake, kodu, pelgupaik, kunstiteos, arhitektuuriline monstrum. Kui näeme alternatiive, hakkame mõistma, mil viisil keskkond – esinemiskoht, ajastu mõttemaailm – reguleerib väljendite valikut.

Lugesin soomekeelses tõlkes prantslase Raymond Queneau teost „Stiiliharjutusi”, kus sama jutt on erinevate keeleliste ja stiililiste vahenditega jutustatud 99 korda. See oli nii tore, et võtsin selle üle ülikoolis peetavasse tekstianalüüsi seminari. Võrdlus on tekstiteooria vaatepunktist väga õpetlik. Lugeja märkab kiiresti, et tekstid hakkavad elama oma elu sedamööda, missugusesse situatsiooni nad kuuluvad ja milline mõju neil on. Sündmus, millest nad räägivad, hajub tagaplaanile ja jutustamise viisid hakkavad saama üha suuremat tähendust. Tekstid seostuvad tihedamini üksteisega kui sündmusega, mida nad kajastavad: luuletus on luuletuse moodi, uudis on uudise moodi, sama esitusviis ühendab rohkem kui sama „sisu”.

Lisan väikese näite siia. Tegin neli varianti. Loodetavasti leidub huvilisi, kes tahaksid jätkata. Võiks proovida hukkamõistvalt, salapäraselt, hirmutavalt, ropult, või kirjutada koguni luuletus või muinasjutt.

Neutraalne tekst

Ajakirjanik tahtis saada intervjuud maailmakuulsalt teadlaselt. Teadlane oli põhimõtteliselt nõus ajakirjanikuga kohtuma, aga ta ei tahtnud rääkida isiklikust elust, vaid uurimistööst. Ajakirjanikule see ei meeldinud, sest maailmas leidis ainult kümme inimest, kes aru said, millega teadlane tegeles. Pika arutlemise peale leppisid nad kokku, et räägivad lapsepõlvest. Sellest sai nii huvitav jutt, et ajakirjanik kirjutas sellest mitu raamatut. Teadlase nimi oli Harry Potter.

Emotsionaalselt

Üks leheneeger mangus ja mangus tundud teadlaselt, et see talle intervjuu annaks. Mitte kuidagi ei läinud õnneks – üks tahtis ühte, teine teist. Üks tahtis teada viimast kui pisiasja kuulsa mehe eraelust, teine aga võis magamata ja söömata rääkida oma tööst. No

keda see huvitas peale kümme-konna temasuguse! Ehitasid siis lõpuks kiriku keset küla: räägime lapsepõlvest. Oli see alles stoori! Muidugi tegi lehtnik jutust raamatu. Ja kas te kujutate ette – sellest sai bestseller! Kogu maailm loeb põnevusega, missugune on kuulsa teadusemehe Harry Potteri unustamatu lapsepõlv!

Ametlikult

Ületamatute probleemide tõttu teema väljatöötamise käigus ebaõnnestus ühe meediaväljaande toimetuse liikme idee teaduse alal töötava ülemaailmse tuntusega erialaspetsialisti intervjuerimisest. Ebarahuldav tulemus tulenes ühelt poolt kõnealuse isiku soovimatuses käsitleda oma isikliku elu valdkonda, teiselt poolt esimesena mainitud asjaosalise huvipuudusest tööalaste probleemide käsitlemise vastu, seoses eriala vähese tuntusega. Võetud meetmete tulemusena saavutati kompromiss, et jutuajamine hõlmab eeskätt nimetatud isiku elukäiku enne täisealisuse saavutamist. Järgnevalt koostas meediapetsialist mainitud jutuajamisest väljaande, mille avaldas trükis. Kirjandusteose läbimüük tõusis enne olematule kõrgusele. Intervjueritav oli kodanike registrisse kantud kui Potter, Harry.

Ajalehekeeles

Postimehe väliskorrespondent J. K. Rawling (39) soovis saada intervjuud Londoni lähistel elavalt rahvusvaheliselt tuntud nõidusteaduste doktorilt Harry Potterilt (98). Kahjuks soostus doktor Potter intervjuud andma vaid tingimusel, et küsimused ei puudutaks meie kõigi poolt armastatud teadlase eraelu, vaid piirduksid tööalase tegevusega. Postimehe toimetus pidas auväärse ees professori pikaäegset, kuid üsna keerulist tööd meie lugejatele vähe huvipakkuvaks ning tegi ettepaneku, et doktor Potter jagaks lugejatega mälestusi oma lapsepõlve- ja noorusaastatest. Meie korrespondent ja tuntud teadusmees kohtusid professori mugava kolmekorruselise villa katusekorteris mitmel korral. „Professor Potter on väga vitaalne ja haruldaselt hea mälu. Meie jutuajamised olid äärmiselt usalduslikud ja täiesti avameelsed,” kinnitas meie korrespondent Postimehe uudistetoimetajale telefoni teel. J. K. Rawlingi raamat „Harry Potter ja tarkade kivi” ilmus raamatupoodidesse möödunud nädalal.

Inglise keel kui normitud kirjakeel

Enn Veldi

Tartu ülikooli inglise filoloogia õppetooli dotsent

Inglise keele puhul ei saa rääkida riiklikust keelekorraldusest. Ei ole olemas Briti, Põhja-Ameerika ega ka rahvusvahelist inglise keele akadeemiat. Prantsuse Akadeemia eeskujul püüti küll kunagi keelekorralduslikku akadeemiat luua ka Inglismaal ja Ameerikas, kuid need katsed luhtusid. Seepärast ei saa inglise keele puhul ükski ametkond ära keelata näiteks prantsuse võõrsõnade kasutamist ingliskeelsetes restoranimenüüdes. Ei eksisteeri ka keelepoltseid, kes võiks eksimuste eest trahve määrata.

Inglise keele normid põhinevad tegelikul keelekasutusel; kasutuselolevate normide kogu moodustab standardi. Õigekeelsusnorme kirjeldavad sõnaraamatud, grammatikad ja käsiraamatud. *Standard English* 'standardinglise keel, normitud inglise keel' on raskesti määratletav mõiste.¹ Ühed arvavad, et standard on tüüpiline igapäevane keelekasutus, teiste arvates on tegemist lihvitud keelega, mida kasutatakse eelkõige formaalsetes situatsioonides (nii kirjalikus kui ka suulises kõnes). Sellise keele kasutajaskond on suhteliselt väike. Samas pole see üllatav, sest enamik inimesi on lugejad ning ainult 5–10% on aktiivsed kirjutajad. Võrreldes lugemisega on normitud kirjakeeles kirjutamine vaevanõudev tegevus, mis eeldab igapäevast tööd sõnaraamatute, grammatikate ja käsiraamatutega. Kirjutav vähemus kirjutab aga kogu lugemisvara.

Levinud on ka arvamus, et kirjakeele väljendusvõimaluste tundmine aitab elus haljale oksale jõuda. Vastavad teadmised antakse edasi kooliharidusega. Muidugi ei tule hea väljendusoskus iseenesest, vaid nõuab sihikindlat tööd. Mitte keegi meist pole selles osas täiuslik, pigem on see ideaal, mille poole tuleb püüda. Inglise keel on meil popp – seetõttu kipuvad paljud eestlased oma emakeelki kaunistama ingliskeelsete

sõnade ja väljenditega. Sellist keelekasutust kutsutakse inglise keele dekoratiivseks funktsiooniks.²

Mis on standard?

Sel sõnal on päris huvitav päritolu. Eesti keeles on õieti kaks sõna: *standard* ja *standart*. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” ütleb meile, et *standard* on ‘norm’, aga *standart* on ‘ruudukujuline lipp’.³

standard 1. hulga, omaduste, väärtuse, hinna, aja, jms. norm, ühtsed

kohustuslikud nõuded; tehniline dokument nende nõuete kindlaksmääramiseks.

|| (laiemalt:) näidis, eeskuju, etalon, millega midagi võrreldakse.

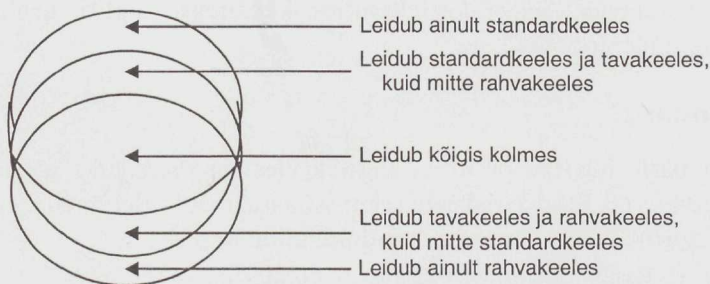
Ls. ettevõtte-, euro-, haridus-, maailma-, termini-, toote-, tõe-standard; elustandard; kullastandard.

2. endisaegne inglise ruumimõõt, 165 kuupjalga (u. 4,67 m³).

standart (ruudukujuline lipp). a. (ratsaväeüksusel). b. riigipea lipp, mis heisatakse tema kohalviibimise märgiks.

Tegelikult on sõnadel *standard* ja *standart* ühine päritolu. Inglise keeles on mõlema sõna vaste *standard*, kusjuures sõna algne tähendus oli ‘kuninga lipp, mille alla koondusid lahinguväljal sõjamehed’. Mõiste *lippur*, *lipukandja* vaste on inglise keeles praegugi *standard-bearer*. Seejärel lisandus tähendus ‘kuninga poolt heakskiidetud mõõtühik’. Inglise normitud kirjakeele sünniaasta on 1417, kui kuningas Henry V hakkas ametlikus kirjavahetuses kasutama prantsuse keele asemel inglise keelt.⁴ Nimetus *King’s English* ‘kuninga inglise keel’ või *Queen’s English* ‘kuninganna inglise keel’ näitas, kas valitseja oli parajasti kuningas või kuninganna. Aastal 1775 ilmus William Perry „The Royal Standard English Dictionary” („Kuninglik standardinglise keele sõnaraamat”), mille pealkirjas esineb esimest korda sõnaühend *Standard English*.⁵

Vaatame, kuidas normitud kirjakeel erineb teistest keelekujudest. Allpool toodud skeem on pärit Kenneth G. Wilsoni Ameerika inglise keele käsiraamatust.⁶ See inglise keele mudel hõlmab kolm keelekuju: *Standard English* ‘standardinglise keel, normitud inglise keel’, *Common English* ‘tavainglise keel’ ja *Vulgar English* ‘rahvainglise keel, lihtrahva inglise keel’.

Ülemine ring tähistab standard-, keskmine tava- ning alumine rahvakeelt.

Meie keelekasutus peegeldab paljuski seda keelekeskkonda, milles me elame. Varaste, asotsiaalide ja narkomaanide seltskonnas liikudes omandame vargaargood ja narkoslängi, kuid oleks petlik arvata, et saaksime niimoodi tunda õppida normitud kirjakeelt. Peame hoolikalt valima, mida lugeda ja vaadata, sest kõik kolm ringi peaksid olema meie keelekasutuses esindatud.

Mind paneb vahel muigama, kui tudengikandidaat kasutab inglise keele sisseastumiseksamil mittestandardset sõnavara. Näiteks lause *I wanna be a pilot* 'ma tahan piloodiks saada' sobib kasutada noorte omavahelises vestluses, eksamivestluses aga mitte. Tavaliselt ei olda aga olemasolevate reeglitega piisavalt kursis. See, et keegi tuttav, naaber-rahva esindaja või isegi emakeelne kõneleja inglise keelt niimoodi kasutab, ei pruugi tähendada seda, et tegemist on hea inglise keelega. Kehva keelekasutust kogeme tunduvalt rohkem kui head.

Toon näite. Õpetan esimese kursuse inglise filoloogidele kirjaliku väljenduse kursust. Arutame parajasti teksti, mis käsitleb loengute eeliseid ja puudusi, võrreldes teiste õppemeetoditega. Esimeses lauses *Lectures are an economical way of giving information to a large number of students* 'Loengud on ökonoomne viis anda teavet suurele hulgale tudengitele' köidab mu tähelepanu veaohalik sõna *economical* ning me arutame, mille poolest erinevad omadussõnad *economic* 'majanduslik, majandusse puutuv' ja *economical* 'säätlik, ökonoomne'. Üks tudeng väidab, et tema tähelepanekute kohaselt on praeguseks tähenduslik erinevus kahe sõna vahel kadunud. Mina sellega päri ei ole ning koduseks ülesandeks jääb sõnade tähendus üle kontrollida.

Kas inglise keelel on üks või mitu standardit?

Pooldan seisukohta, et neid on mitu. Praegu on tähtsuse järjekorras kolm olulisimat Ameerika, Briti ja Austraalia standard. Meile on olulisemad Briti ja Ameerika standard. Briti inglise keelel on pikem ajalugu ning meie inglise keele õpetajate enamik tunneb peamiselt seda keelekuju.

Ameerika õigekirjastandardile pani aluse Noah Webster (1758–1843).⁷ Ameerika mõttelaadis on alati olnud tähtis koht iseseisvusel, seda ka keeleasjus. Briti inglise keelt tajuti Ameerika Iseseisvussõja järel kui rõhujate keelt. Praegugi arvavad Ameerika lihtinimesed, et nemad räägivad inglise keelt, aga brittidel on aktsent.⁸ Seepärast pole imestada, et ameeriklased läksid meelsasti kaasa Websteri ideega kehtestada oma õigekirjanormid. Järgnevas tabelis on toodud mõned näited praeguste erinevuste kohta.

Ameerika inglise keel	Briti inglise keel	
aluminum	aluminium	alumiinium
sulfur	sulphur	väävel
skillful	skilful	osav
counselor	counsellor	nõustaja
mold	mould	hallitama
maneuver	manoeuvre	manööverdama
licorice	liquorice	lagrits
plow	plough	sahk
pajamas	pyjamas	pidžaama
check	cheque	tšekk

Ameerika inglise keelepruuk erineb Briti inglise keelest umbes 25%. Erinevusi on palju rohkem, kui meil tavaliselt arvatakse. Vastuolud tekivad siis, kui õppur kasutab ühte standardit, õpetaja aga parandab teise standardi järgi. Näiteks erineb artikli kasutus järgmistes lausetes:

Briti, Austraalia: She spent a week in hospital last year.

Ameerika: She spent a week in the hospital last year.⁹

Briti ja Austraalia inglise keeles on väljend *in hospital* 'haiglas' ilma artiklita, Ameerika inglise keeles aga on määrav artikkel vajalik (*in the hospital*).

Samas peame arvestama, et praegu räägib 70% emakeelsetest kõnelejatest Ameerika inglise keelt. Ka on kiiresti globaliseeruv maailmas USA mõju paljudes eluvaldkondades väga tugev. Austraalia ja Kanada standard said eluõiguse üsna hiljuti ning tõenäoliselt kuuleme lähiaastatel veel teistestki elujõulistest inglise keele standarditest.

Kes kehtestab normid?

Eespool oli juttu, et inglise keele puhul puudub riiklik keelekorraldus. Samas oleks naiivne arvata, et puuduksid jõud, kes mõjutavad keelenorme. Arvesse tulevad üksikisikud, sotsiaalsed grupid, kirjastused, ajalehtede, ajakirjade, radiojaamade ja televõrkude toimetused, teadusühingud, suurfirmad (nt Microsoft) jne. Alati on leidunud ka radikaalseid keelereformijaid, kuid nende tegevus pole edukas olnud.

Inglise keele puhul on keelekäsiraamatute järele suur nõudmine. Ühelt poolt tunnevad paljud emakeelsed kõnelejad, et nende keelekasutus on ebakindel, teiselt poolt vajavad tuge ja suuniseid need, kellele inglise keel on kas teine keel või võõrkeel. Neid inimesi on aga palju kordi rohkem kui emakeelseid kõnelejaid. Emakeelsetel kõnelejal on hirm, et hakkavad tekkima uued standardid, mida nad ei suuda enam mõjutada. Inglise keele tulevikustsenaariumid on seetõttu põnev teema.

XX sajandi tuntuim Briti keelekasutuse normija on Henry Watson Fowler (1858–1933). Tema koostatud „Dictionary of Modern English Usage” („Nüüdisinglise keele kasutuse sõnaraamat”; 1926) on möödunud sajandi olulisimaid keeleraamatuid. Kuigi Fowleri käsitlus on paljuski subjektiivne ja moraliseeriv, on see raamat ajaproovile üllatavalt hästi vastu pidanud. Uus, ajakohastatud trükk ilmus 1998. aastal.¹⁰ Fowler oli õppinud Oxfordi ülikoolis klassikalisi keeli ning töötas aastaid koolmeistrina. Ühelt poolt iseloomustab teda peen keeletaju, teiselt poolt koolipapalik soov õpetada. Koos oma vennaga koostas ta „The Concise Oxford Dictionary” („Lühike Oxfordi sõnaraamat”; 1911) esimese trüki. Selle sõnaraamatu mõju on võrreldav meie õigekeelsussõnaraamatu mõjuga eesti keele kasutusele.

Keelt normivad ka mõjuvõimsad kirjastused. Nimed Oxford ja Oxford University Press ei vaja tutvustamist, tegemist on mainekate kaubamärkidega. Tavaliselt on sõna „Oxford” raamatu kaanel trükitud isegi suuremate tähtedega kui raamatu pealkiri ning kirjastus reklaamib

oma sõnaraamatuid kui maailma usaldusväärsemaid. Peale sõnaraamatute on kirjastusel olemas omad keele- ja stiilikäsiraamatud, mille abil ta ühtlustab oma väljaannete keelekasutust. Autorite ja toimetajate tarvis on koostatud isegi eraldi sõnaraamat, mille keelekorralduslik suunitlus on täiesti tuntav.¹¹ See sõnaraamat normib õigekirja, sõnade kokku-, lahku- ja sidekriipsuga kirjutamist, grammatikat (nt mitmuse moodustamist võõrsõnades), sõnavalikut jms. Samuti tuuakse välja erinevused Briti ja Ameerika inglise keeles.

Nii mõnedki selles sõnaraamatus soovitatud vormid erinevad Johannes Silveti „Inglise-eesti sõnaraamatus” esitatuist.

The Oxford Dictionary for Writers and Editors. Teine trükk. Toimetaja R. M. Ritter. Oxford UP, 2000	Inglise-eesti sõnaraamat I–II. Koostanud J. Silvet. Kolmas trükk. Tallinn, 1989–90	
cooperation	co-operation	koostöö
fetus	foetus, fetus	vililane
fox terrier	fox-terrier	foksterjer
gall bladder	gall-bladder	sapipõis
gallstone	gall-stone	sapikivi
girlfriend	girl friend	sõbratar, sõbranna
(Br) hitch-hike, (Am) hitchhike	(er. Am) hitch-hike	hääletama
(Br) hoar frost, (Am) hoarfrost	hoarfrost	härm(atis)
ice cap	ice-cap	mandrijää
ice cream	ice-cream	jäätis
ice hockey	ice-hockey	jäähoki
(Br) ice house, (Am) icehouse	ice-house	jääkelder
jawbone	jaw-bone	lõualuu
kiddie	kiddy	lapsuke
(Br) window pane, (Am) windowpane	window-pane	aknaruut
window sill	window-sill	aknalaud
yogurt	yog(h)urt	jogurt

Huvi pärast võrdlesin Silveti sõnaraamatut ka 1934. aastal ilmunud lühikese Oxfordi sõnaraamatu („The Concise Oxford Dictionary of Current English”) kolmanda trükiga. Silveti „Inglise-eesti sõnaraamatu” esimene trükk ilmus 1939. aastal ning autor on kirjutanud, et Oxfordi sõnastikud olid talle oma sõnaraamatu koostamisel eeskujuks. Selgus, et Silveti sõnaraamatu nii esimene kui ka kolmas trükk kajastab omaaegset praktikat, nt *co-operation*, *foetus/fetus*, *fox-terrier*, *gall-bladder*, *gall-stone*, *hoar-frost*, *ice-cream*, *ice-house*, *jaw-bone*, *kiddy*, *window-sill*. Õigekeelsusnormid pole aga igavesed, vaid muutuvad aja jooksul. Erinevuste hulgas torkab silma, et praegu on tendents liitnimisõnades sidekriipsu vältida.

Viimastel aastakümnetel on päevakorda tõusnud poliitiline korrektsus. Keelekäsiraamatutesse on lisandunud uus peatükk, mis õpetab keelt kasutama nii, et see ei solvaks feministe, mustanahalisi, seksuaalvähemusi ega puuetega inimesi. ÕS 1999 järgi pole sõnal *neeger* eesti keeles halvustavat tähendust, inglise keele puhul on eelistused aja jooksul mitmel korral muutunud¹². 1861.–1865. aasta kodusõda lõpetas Ameerika Ühendriikides orjapidamise ning soovitatavaks terminiks sai *coloured* ‘värviline’. XX sajandi algul vahetas selle välja *Negro*. 1960. aastate kodanikuõiguste liikumine tõi kaasa uue eelistuse *black* ‘mustanahaline’, 1980. aastate lõpust on aga Ameerika inglise keeles soovitatav termin *African American*. Briti inglise keeles on standardterminiks jäänud *black*.

Mida öelda lõpetuseks? Meie õnn on see, et meil on oma normitud kirjakeel. Õppigem seda tundma ja kasutama, sest oma keele väljendusvõimaluste tundmisest on suur abi ka võõrkeelte omandamisel.

¹ Vt nt Concise Oxford Companion to the English language. Ed. T. McArthur. Oxford University Press, 1998, lk 575–579.

² Vt T. McArthur, The English Languages. Cambridge University Press, 1998, lk 14–16.

³ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. V köide, 3. vihik. Tallinn, 1999, lk 579–580.

⁴ A Brief History of English usage. – Webster’s Dictionary of English Usage. Ed. E. Ward Gilman. Springfield, Massachusetts, 1989, lk 7a.

⁵ Vt T. McArthur, The English Languages. Cambridge University Press, 1998, lk 102–137.

-
- ⁶ K. G. Wilson, *The Columbia Guide to Standard American English*. N.Y., 1993, lk 413.
- ⁷ Vt ka E. Veldi, Noah Websteri mõju Ameerika identiteedile. – *Favoriit* 1995, nr 3.
- ⁸ Vt M. Mondiano, *Standard English(es) and Educational Practices for the World's Lingua Franca*. – *English Today*, Vol. 15, No. 4.
- ⁹ Vt *Cambridge International Dictionary of English*. Ed. P. Procter. Cambridge University Press, 1995, lk 687.
- ¹⁰ R. W. Burchfield, *The New Fowler's Modern English Usage*. Revised third edition. Oxford University Press, 1998.
- ¹¹ *The Oxford Dictionary for Writers and Editors*. Second edition. Ed. R. M. Ritter. Oxford University Press, 2000. Toimetaja märgib eessõnas, et seda sõnaraamatut tuleb kasutada koos järgmiste keeleraamatutega: „*The Oxford Guide to Style*” (ilmub 2001. aasta kevadel); „*The New Fowler's Modern English*” (kolmas, täiendatud trükk, 1998); „*The New Oxford Dictionary of English*” (1998) või „*Concise Oxford Dictionary*” (kümnes trükk, 1999).
- ¹² *The New Oxford Dictionary of English*. Ed. J. Pearsall. Oxford University Press, 1998, lk 181.

Eestlaste XX sajandi nimemood

Annika Hussar

Tallinna pedagoogikaülikooli eesti keele õpetooli õppejõud

Eesti nimelugu tunneb möödunud 125 aastat kui üht pikka eksperimenteerimisaega, mille jooksul on meie eesnimevara oluliselt muutunud.

XIX sajandi keskpaigani olid eestlased mitmesaja aasta jooksul üsna üldiselt vanu, siinsetelt alamsaksa keele kõneleja-

telt üle võetud nimesid tarvitanud. Need laennimed – sellised nagu *Andres, Mart, Mari* või *Triin* – on tänini kõige püsivam ja kindlam kiht meie eesnimede seas.

XIX sajandi keskel, ärkamisajal, hakkasid traditsioonilised laennimed vahetuma sakslaste tarvitusest saadud võõrnimede vastu. Üsna sageli oligi tegemist varemgi kasutatud nimede täisvariantidega: *Mari* asemel *Marie*, *Priidu* asemel *Friedrich*. Uus, võõrnimede kiht polnud nii püsiv nagu varasem, laennimede oma, siin kerkisid esile juba oma moenimed, mis aastate jooksul ka vahetusid. Näiteks 1920. aastatel leiame moenimede hulgast *Harri* ja *Asta*, mis kumbki polnud XIX sajandi lõpus eestlaste seas laiemalt levinud. Uued nimed olid juba kaugemat, näiteks inglise päritolu, nagu *Ellen* või *Harri*. Osa uusi nimesid oli eestlaste kasutusse jõudnud ka vahetult ja vahendajateta, otse nende kasutajailt, nagu näiteks skandinaavia nimed *Asta* või *Gunnar*. Igal juhul sai uute võõrapäraste nimede tulekuga alguse nime-moodide vaheldumine, mis praeguseks on saavutanud lausa peadpööriva kiiruse.

Kiirete moemuutuste tõttu ei kujunenud ka eesti omakeelsust taotleva nimevara vähestele traditsioonidele kindlamat alust. Kahju on just 1920.–1930. aastate eestipäraste nimede moevoolust – hea algatus kadus uute nimede tulva ja maailma äkitsise ahenemise varju ega jõudnud eesti nimevara klassikaks saada. Soomlastel näiteks kujunes omakeelsete nimedega kohanemise aeg pikemaks.

XX sajandi eesti eesnimikasutuses on vähemalt kuus selget nime-moe etappi.

Esimene etapp. Võõrkeelsed nimed

Kuni 1920. aastateni olid Eestis valdavad võõrkeelsed nimed. Täpselt sada aastat tagasi ilmunud eesti esimese nimeramatu autor Juhan Kurrik nimetab sajandi vahetuse populaarsemate naisenimedena *Mariet*, *Johannat*, *Rosaliet*, *Helenet*, *Elisabethi* ja mehenimedena *Johannest*, *Eduardi*, *Karli*, *Augustit*, *Alexandrit*.

1920. aastal Tallinna esikümne seas neid nimesid enam pole, sealt leiame moodsamaid võõrapäraseid nimesid, nagu *Asta* ja *Ellen*, mehenimedest *Erich*, *Harry*, *Arnold*, *Evald*, *Herbert*. Reeglipäraselt on mehenimed konservatiivsemad: naisenimed on sel ajal hakanud juba vahetuma uute, eestipäraste nimede vastu, poistele on pandud rohkem võõrapäraseid nimesid.

Teine etapp. Eestikeelsed nimed

XIX sajandi viimasest veerandist alates hakati üha enam soovitada eestipäraseid nimesid. Kalendrites ilmusid kuupäevade kõrvale omakeelsed, enamjaolt eestlastele seni tundmatud nimed. Kõige olulisemaks on peetud Mats Tõnissoni kalendrit. Eestipäraseid nimesid soovitasid veel Jakob Hurt, Ansomardi ja Karl August Hermann, uue sajandi alguses aga Oskar Kallas, Julius Mägiste jt.

Peale võõrapärasuse olid toonased autorid, küllap õigustatult, mures eestlaste nimede vähesuse pärast – mure, mille üle meie tänapäeval kurta ei saa.

1920. aastatest alates tulid eesti nimede laialdase propageerimise tulemusena kasutusele eestikeelsed nimed, põhiliselt uued tehisnimed, nagu *Helju*, *Laine* või *Endel*. Eestlastele sobivatena soovitati ka lähedaste sugulasrahvaste nimesid, eeskätt muidugi soomlaste nimevalikust, näiteks *Aino*. Lisaks püüti elustada ristiusustamiseelseid muinaseesti

nimesid, näiteks *Ülo* ja *Lembit*. Neid nopiti vanadest dokumentidest ning esitati seal esinenud kujul või ka värskema variandina.

Selliste nimede kõrgajaks olid 1930. aastad. Moenimed olid siis *Aino, Helju, Laine, Luule, Vaike, Linda, Helgi, Helve, Öie; Kalju, Ülo, Endel, Lembit, Vello*.

Kolmas etapp. Vanad, eestikeelsed laennimed

1940. aastatel vahetus mood, kuid jäädi siiski eestipärasuse juurde. Uute tehismimede asemel tulid esile vanad laennimed. Tippnimed olid *Tiiu, Maie, Malle, Mare, Anne, Tiina, Reet; Rein, Jüri, Ants, Jaan, Jaak, Tõnu, Peeter, Toomas, Tiit*. Need olid kui sada aastat varasematest dokumentidest maha kirjutatud – nii jõuti esimest korda ringiga meie eesnimede põhikihistuse juurde tagasi.

Neljas etapp.

Uued võõrkeelsed nimed. Malli- ehk eeskujunimed

1950.–1960. aastatel hakkasid moodi tulema uuemad võõrapärased nimed. Esinimedeks said neist *Marika, Katrin, Margit, Signe*, pisut hiljem *Kristi, Helen, Kristel, Karin, Kätlin*; mehenimedest oli 1960. aastate esimese poole suurmoeks *Aivar*, hiljem lisandusid *Marko, Marek* ja *Janek*.

Samal ajal hakati võõrnimedest, aga ka meelepärasest omanimedest eeskujul võttes taas ise nimesid looma, seda eriti 1970. aastatel. Julgust andis arvatavasti 1920.–1930. aastatele iseloomulik laialdane uute nimede loomine, mis pani aluse tänini püsinud arusaamale, et igaüks võib nimesid teha ning olemas olevatega mida tahes ette võtta. Paljud sellistest katsetustest on kahtlemata õnnestunud, kuid on ka ebaõnnestumisi, mis meie nimevara risustavad.

Kuidas nimemood struktuuri järgides on laiienenud? Mõned näited. Heakõlaliste *Helle* ja *Malle* kõrval tulid 1960. aastatel laialdasse tarvitusse *Ülle* ja *Pille*. 1950. aastate moenimi *Sirje* soodustas *Terje* ja *Marje* pruukitulekut. *Toomas* ja *Urmas* panid aluse moesarjale *Andres, Andrus, Margus, Jaanus, Meelis*. (Esitatud on selliste sarjade tavalisimad nimed.)

Samal viisil hakati lemmikelemente populaarsete nimede eeskujul teistesse nimedesse kandma. *Marikale* ja *Erikale* järgnesid *ka-lõpulised Monika* ja *Annika*, hiljem tulid nende eeskujul juba omanimed *Jaanika* ja *Reelika*. *ka-lõppu* lisati aga teistelegi nimedele: sünniregistritest leiame

Ailika, Ainika, Airika, Eelika, Eilika, Elika, Hellika, Juulika, Juunika, Kirsika, Klaarika, Liilika, Mailika, Mairika, Meelika, Merlika, Reilika, Tuulika jne.

Viies etapp. Vanad, eestikeelsed laennimed

1980. aastatel tuli taas esile laennimede kiht. Eeskätt valiti neid laennimesid, mida 1940. aastatel lastele harvem oli pandud. Edetabelites olid *Kadri, Triin, Liis, Piret, Liisi, Mari, Liina; Kristjan, Indrek, Lauri, Priit, Siim, Mihkel, Madis*. Neid nimesid valivad vanemad oma lastele praegugi, kuid märksa tagasihoidlikumalt kui kümmekond aastat tagasi.

Kuues etapp.

Vanad võõrkeelsed nimed. Uuemad võõrkeelsed nimed

1990. aastad kujunesid – vähemalt osalt – tagasipöördumiseks sajandi algusesse, vanade võõrkeelsete täisvormide poole. Moenimede hulgast leiame needsamad nimed, mida Kurrik on sada aastat tagasi kõige tavalisemate nimedena maininud, näiteks *Maria, Anna, Johanna; Johannes, Karl*. Sama stiili taotlesid möödunud kümnendil ilmselt veel *Laura, Kristiina; Martin, Andreas, Joosep*. Nende kõrval pandi lastele uuemaid, seni kasutamata või harvem esinenud võõrkeelseid, põhiliselt inglise kasutusest saadud nimesid, näiteks *Kristen, Merilin, Kelli; Kevin, Kristo, Steven, Kaspar*. Nimesid võeti aga ka lähinaabritelt, näiteks *Kaisa, Birgit* ja *Rasmus*.

Niisiis, kui näiteks XX sajandi esimestel kümnenditel võis poisilaps nimeks saada *Johannes* ja tütarlaps *Anna*, siis 1930. aastate teisel poolel ja õieti 1950. aastateni välja saanuks poisist tõenäoliselt *Jaan* või *Juhan*, tüdrukust aga *Anne*. 1950.–1980. aastate nimepildiga sobisid paremini ehk *Jaanus, Janno* või *Janek*, naisenimedest *Anneli* või *Annika*, ning 1990. aastatel oleks vanemad ilmselt nimetatutest taas eelistanud *Johannest* ja *Annat*.

Praegune nimepilt

1999. aastal olid meelisnimed eesti tüdrukutel *Laura, Sandra, Annabel, Kaisa, Birgit, Johanna, Kristin, Kelly, Anette, Kristel* ja poistel *Martin, Sander, Karl, Kristjan, Markus, Kevin, Rasmus, Siim, Mihkel, Joosep, Tanel*.

Poiste nimed esindavad selles loetelus taas konservatiivsemat poolt. Kui tüdrukute esinimede seas pole praegu ühtki püsikihistuse – laennimede – esindajat, siis poiste nimede seas on neid päris mitu: *Kristjan, Siim* ja *Mihkel*. Märkimisväärne on veel see, et viimati loetletud nimed on moes olnud õige pikka aega ning koos *Martiniga* kahekümne viimase aasta jooksul populaarsemate hulka kuulunud. Kui võrd tüdrukute nimemoes on muutusi märgata, on neid oodata ilmselt ka mehenimede moes.

Naisenimede valiku põhjal otsustades järgib mood esmatahtsana rahvusvahelisuse põhimõtet. Nimi peab rahvusvahelisel areenil arusaadav olema, kinnitavad ka vanemad küsitlustele vastates, ning nagu tüdrukutele pandud nimede puhul näeme: veel parem, kui ta ongi otse sealt rahvusvaheliselt areenilt võetud.

Meie ajale on iseloomulik veel seegi, et tänapäeval leiame Euroopa edetabelitest ühtesid-samu nimesid. Nii olid 1990. aastatel Rootsis meiega sarnaselt moes *Johanna, Hanna, Sandra, Markus, Erik, Robin* ja *Martin*, Soomes *Laura* ja *Anni*, Hollandis *Laura, Kevin, Sander* ja *Johannes*.

Iseenesest pole uute nimede laenamises midagi halba. Laenulisus on eesti nimevara alati iseloomustanud ning jääb ilmselt iseloomustama ka edaspidi. Loodetavasti leiavad lapsevanemad siiski ka tulevikus, et meie traditsioonilised nimed on niisama ilusad.

Igas kümnendas nimes on mõni võõrtäht

Statistika näitab sama, mida ütleb meie sisetunne: võõrtähti kasutatakse nimedes tõepoolest rohkem kui varem. Võõrtähtedega nimesid hakkasid lapsed sagedamini saada 1980. aastatel, eriti on nende hulk kasvanud kümne viimase aasta jooksul. Nüüdseks on jõutud sõjaeelsesesse, s.o eesti-keelsete nimede eelsesse aega. Veel 1930. aastal sai kümme poissi sajast nime, milles oli mõni võõrtäht; naisenimede mood oli selleks ajaks nii võrd uuenenud, et seal olid vanamoodsad võõrnimed haruldasemad. 1999. aastal sai ligi 10% nii poistest kui ka tüdrukutest nime, milles mõni võõrtäht. Seletusi on siin vähemalt kaks. Ühelt poolt vabadsu valida lapsele ükskõik mis nimi ning see peaaegu et ükskõik kuidas kirja panna; teisalt võõrapäraste nimede mood, mis iseenesest toob paratamatult kaasa võõrtähtede sagedasema kasutuse: uute nimede mугandumine võtab aega ning mõnele nimele pole sobivat eestipärast kuju leitud.

Olgu võõrtähtedega võõrnimedes kuidas on, see ei tohiks mõjutada eesti oma traditsioonilisi nimesid; ei tohi kirjutada *Lembyth* ega *Vaicce*. Ka muul moel ei tohiks eri keelte ortograafiate segunemist lubada.

Ligi viiendik lapsi saab kaksiknime

Uus suurmood on kahe nime panek. Nii poistest kui ka tüdrukutest saab praegu ligi viiendiku jagu kaks nime, harvematel juhtudel ka kolm. Tüdrukud saavad kaksiknime mõnevõrra sagedamini kui poisid. Kui silmas pidada, et veel viiesteist aastat tagasi kehtis viimatine kaksiknime keeld ja neid tõepoolest ei pandud, on muutus silmanähtav.

Tüdrukute kaksiknimesid kirjutatakse pisut sagedamini sidekriipsuga kokku, kui jäetakse lahku, poistel on lugu vastupidi. Ilmselt on siin taustaks traditsiooni küsimus. Tüdrukutel on välja kujunenud hulk püsivaid kaksiknimesid, mida sellisel kujul ka igapäevase käibenimena kasutatakse, näiteks *Pille-Riin* või *Mari-Liis*. Neid käsitataksegi ilmselt tavateadvuses terviknimedena. Selline tõlgendus on ainult tervitatav ja nii lapsevanematele nime vormistamisel soovitaks: kui kavatsetakse nime tervikkujul kasutama hakata, kirjutatagu nimed sidekriipsuga kokku; kui pannakse kaks nime seepärast, et teises nimes näiteks pere-traditsiooni edasi kanda, ning käibenimena on kavas vaid üht nime tarvitada, kirjutatagu nimed lahku.

Igal juhul on kaksiknime pruukitulek huvitav struktuurimuutus eesti nimepildis. Kas tegemist on uue traditsiooni kujunemisega või moega, näitab ilmselt praeguste laste põlvkond, kes on esimesena nii suures ulatuses kaks nime saanud (või sellest ilma jäänud) – kui nemad oma lastele kaks nime panevad, on tegemist ehk uue nimekasutustavaga.

Eesti nimevara uueneb igal aastal, iga uus moevool toob kaasa uusi nimesid ja lisab eesti nimele uusi jooni. XX sajandi nimepilt oli kirevam, kui see eesti traditsioonis kunagi varem on olnud. Jääb oodata, mida toob XXI sajand, kui rolli – muu hulgas nimevalikulgi – ei mängi enam ainult väike Eesti, vaid väike maailm.

Kirjutise aluseks on olnud 17.03.2001 Vanemuise seltsi koosolekul peetud ettekanne.

Kodukootud latinismused ehk Kuidas sünnivad maanimed?

Antiikaja Euroopa kaardile vaadates näeme seal peamiselt hõimunimesid: *Umbri*, *Ligures*, *Phryges*, *Cappadoces* jts. Need on ladinakeelsed mitmusevormid, mille eesti keelde tõlkimine pole alati kerge, sest me ei tea sageli ainsuse lähtevorme (võrreldagu antiikaja Britanniat asustanud hõimude nimetusi *atrebates*, *coritanii*, *deceangli*, *demetae*).

Rooma riigi koosseisus olles muutuvad endised hõimualad aga provintsideks, maa-aladeks jm ning saavad uue nimekuju: *Umbria*, *Liguria*, *Phrygia*, *Cappadocia*. Pandagu tähele lõppu *-ia*. Jäägu siinkohal kõrvale liite algne päritolu (*ia*-lõpulised on juba paljud Kreeka maakondade nimed, vrd *Aitolia*, *Messenia*, *Thessalia*), kuid vaieldamatu on see, et *ia*-lõpu näol on tegemist maailmas kõige tuntuma maa-alade, eriti aga riikide nimesid moodustava tuletusliitega.

Keskaja Euroopas on see liide veel tuntud eeskätt kohanimede ladina vastetes, ent mida lähemale tänapäevale, seda rohkem võetakse ta kasutusele kas uute maade nimetamisel või teiste maade nimede mугандamisel. Heaks näiteks on siin vene keel, kus *ia*-lõpp kodunes sedavõrd, et isegi oma maa nimi *Русь* tuli Peeter I aegadest peale kasutusele latiniseeritud kujul *Россия*. Sama lõpu said ka paljud välisnimed, mille puhul me teistes keeltes *ia*-liidet ei näe: *Финляндия* (vrd rootsi *Finland*), *Швеция* (vrd rootsi *Sverige*, inglise *Sweden*, saksa *Schweden*), *Голландия* (vrd *Holland*), *Шотландия* (lähteks ilmselt saksa *Schottland*) jne. Isegi slaavi suguvendade maa nimi sai latiniseeritud lõpu: serblaste *Црна Гора*'st sai *Черногория*. (Meil tuntakse seda maad itaaliakeelse *Montenegro* nime all, Nõukogude ajast venepäraselt ka Tšernogooriana.)

Liite õitseaeag langeb XX sajandisse, kui tekib hulgaliselt uusi riike ja riiklikke moodustisi. Pärast Austria-Ungari riigi lagunemist sünnib 1918. a *Tšehhoslovakkia*, Serblaste, Horvaatide ja Sloveenide Kuningriik saab 1929. a nimeks *Jugoslaavia* jne. Lausa massiliselt vorbitakse *ia*-lõpulisi nimesid 1920.–1930. aastate Nõukogude Liidus uute rahvuslike vabariikide jm haldusüksuste moodustamisel: *Hakassia*, *Jakuutia*,

Kalmõkkia, *Korjakkia*, *Tšuvaššia*, *Udmurtia*, venekeelses kasutuses veel *Карелия* (Karjala), *Татария* (Tatarimaa) jt. Moodustatud on nad rahvanimetuste ehk etnonüümide alusel.

Kolonialismist vabanemine lisab liitele hoogu; nimesid moodustatakse kas jõgede (*Sambia*, inglise *Zambia* < *Zambezi* jõgi; *Nigeeria*, inglise *Nigeria* < *Niger*) vm geograafiliste objektide (*Namiibia* < *Namibi* kõrb) järgi, ka eri elementide kombineerimisel (*Tansaania*, inglise *Tanzania* < *Tanganyika* + *Zanzibar*; *Indoneesia*, algkujul *Indonesia* < *India* + kreeka *nesos* 'saar').

Tšetšeenia, Inguššia jt

Märkamatu on liitest saanud ka eesti keeles tunnustatud võõrnimelõpp. Lähemalt puutus Emakeele Seltsi keeleteoimkond sellega kokku siis, kui arutati Venemaa vabariikide nimede lühikujusid. Ei olnud selge, kuidas nimetada näiteks endise Tšetšeeni-Inguši ANSV järglasvabariike, samuti varasemat Karatšai-Tšerkessi autonoomset oblastit. Seni oli *ia-lõpuliste* nimede puhul järgitud kirjutamata reeglit, et nimi mugandatakse selle lõpuga eesti keelde juhul, kui nii on ka lähtekeeles või paljudes teistes keeltes kasutusel.

Tšetšeenide maad nimetatakse vene keeles *Чечня*, nime väidetavaks lähteks on Tšetšen-Aul – selle asula nimi, kus venelased esimest korda tšetšeeni rahvaga kokku puutusid. Tegemist ei ole niisiis *ia-lõpulise* nimega; ka teistes keeltes puudus esialgu vastav lõpp. Inguššide asuala lühinimi vene keeli on *Ингушетия*, selle võinuks eesti keelde mugandada kujul „Ingušetia” (nii ongi aeg-ajalt ajakirjanduses näha), ent siis oleks ehk segadust tekitanud asjaolu, et maad asustavad ingušid, mitte ingušeedid. Venekeelses maanimes kajastub muuseas gruusiapärase maanimede lõpp (vrd *Imerethi*, *Kolhethi*, *Meshethi*, *Svanethi*).

Nii saigi Ott Kursi õhutusel tookord kokku lepitud kasutada siin *ia-lõppu* ja soovitada nimesid kujul *Inguššia* (vrd *Tšuvaššia*), *Tšetšeenia*, *Karatšai-Tšerkessia* jt. Radikaalsemad ettepanekud, nt *Hantia-Mansia* või *Tšuktšia*, siiski toetust ei leidnud. Seega oli tegemist puhtalt Eesti pinnal sündinud ladinapärase nimetuletistega. Päris üksikuks me ei ole siiski jäänud: ka soome keeles on kasutusele tulnud nimed nagu *Tšetšenia* või *Hanti-Mansia* (!), inglise keeles levib *Chechnya* kõrval ka *Chechenia* ning saksa *Tschetschenien* ja prantsuse *Tchéchénie* on samast sarjast.

Karabahn ja Tšehhi

Mõõdukus on siiski voorus ja seepärast tasub meenutada mõnda nime, kus *-ia* on täiesti asjatu. „Karabahhia” on nende hulgas kõige visama elujõuga, kuigi pealiskaudnegi tutvus faktidega peaks meid nimekuju sobimatuses veenma. Vene keeli on see maa-ala *Капбах*, aserbaidžaani keeli *Qarabağ*, armeenia keeles *Gharabagh*, ka ühegi teise keele vormid ei paljasta *ia*-lõppu. Seega on õige nimi *Karabahn*.

„Tšehhia” on pisut komplitseeritum. Pärast Tšehhoslovakkia lagunemist tekkis eraldi tšehhi riik, mille ajaloolist nime polnud, sest traditsiooniliselt jagati see maa omakorda kaheks maa-alaks. Saksapäraselt tunneme neid alasid *Böömi-* ja *Määrimaana*, tšehhi keeles nimetatakse neid *Čechy* ja *Morava*, „vahepealsed” versioonid eesti kasutuses on olnud ka *Tšehhi(a)* ja *Moraavia* (NB! jälle *ia*-lõpuga, eeskujuks ilmselt venekeelsed *Чехия* ja *Моравия*). Mõlemat hõlmavat ühist nimetust ei olnud isegi tšehhi keeles (uenduslik *Česko* on alles juurdumas) ja seepärast on rahvusvahelises suhtlemises tavaline riiki nimetada täiskujul: *Tšehhi Vabariik*.

Ent eesti keel võimaldab maa lühinime siiski moodustada, võttes aluseks rahvuse- ja keelenimetuse omastavalise kaju: *Tšehhi*. (Ago Vilo on paremaks pidanud vormi *Tšehhima*, seda võiks aga kasutada sünonüümselt samal põhimõttel nagu Läti ja Lätimaa, Soome ja Soomemaa jne.) Argikeeles oli see nimi juba varem kasutusel ning õigupoolest on ta juba 1976. a. ÕSis samas tähenduses sees. Mis puutub Tšehhi ajaloolistesse koostisosadesse, siis tekitab ilmselt kõige vähem segadust see, kui kasutada nende nimesid algupärasel kujul *Čechy* ja *Morava*.

-stan, -maa jt

Pilt ei oleks täielik, kui *ia*-liite kõrval jätaks mainimata teised maanimede moodustamise viisid. Rahvusvaheliselt on neist tuntuselt järgmine turgi ja Lõuna-Aasia maades levinud lõpp *-stan*, mille lähteks on iraani sõna *ostān* ‘maa, piirkond’. Seegi liide on levinud uute riikide tekkimisega, kohati on ta välja tõrjumas *ia*-liidet, vrd *Turkmeenia* > *Türkmenistan*, *Baškiiria* > *Baškortostan*, *Kirgiisia* > *Kõrgõzstan*. Tuletised lähtuvad etnonüümidest, ent on ka kombineeritud vorme, neist tuntuim ehk *Pakistan*, mis tuletati 1930. aastatel Pandžabi, Afganistani ja Kashmiri nime esitähedest, liites *stan*-lõpu.

Eesti keeles on aga universaalne maanimede moodustamise viis liisada lõppu *-maa*. Seda on kasutatud paljude rahvanimetustest tulenenud

maanimede puhul, vrd *Saksamaa, Venemaa, Svaasimaa, Prantsusmaa, Iirimaa* jne. Moodus on niivõrd loomulik, et seda saab rakendada alati, kui muud võimalused pole selged. Nii võivad tekkida maanimed Ovambomaast Kurrunurruvutimaani.

Eelmisega mõnevõrra võistlev, kuid põhiliselt vanematele, traditsioonilistele maanimedele on omane lühike omastavaline tüvi ilma *maa*-ta, vrd *Leedu, Läti, Norra, Poola, Rootsi, Ungari*. See on üsna keeleomane viis moodustada maanimedid rahvanimetuste põhjal, uuemad nimed siin liigis on *Dominikaani* (see ei pärine küll rahvanimetusest), *Komi, Tšehhi*; argikeeles olid alles hiljuti kasutusel ka näiteks *Kasahhi, Tadžiki, Usbeki* jm. Kohati on kõikuvust siiski selles küsimuses, kas kasutada nimesid *maa*-lõpuga või ilma, vrd *Komi*, aga *Marimaa*. Enamasti on peaaegu alati võimalik lisada omastavalisele tüvele *-maa*, vrd *Komimaa, Taanimaa, Poolamaa*; vastupidine on haruldasem, vrd *Saksamaa ~ Saksa, Venemaa ~ Vene*, ent maanimedena ei käibi *Inglise* ega *Prantsuse*.

Seega võib lõpuks tõdeda, et maanimede moodustamise viise on mitmeid ja kuigi ladinapärase *ia*-lõpp on neist universaalseim, ei maksa sellega liialdada ega ära unustada ka eestipäraseid nimede tuletamise võimalusi.

Peeter Päll
eesti keele instituudi sektorijuhataja

Värvid rahvakeeles

Eesti sõna *punane* päritolu kohta on teada, et samatüvelise sõnaga on muistsed soomeugrilased nimetanud looma keha katvat karusnahka. Kaugemates sugulaskeeltes, nagu volga ja ugri keeled, on see tähendus säilinud. Läänemeresoome keeltes, sealhulgas eesti keeles, asendus see balti laenuga *karv*, mis märkis nii looma nahka kui ka selle visuaalset omadust, värvust. Viimases tähenduses jäi esialgu kasutusele ka endine sõna *puna*, millest hiljem kujunes punase värvi nimetus. Sõna *karv* teine tähendus laienes loomade värvilt kogu värvimõistele. Kui ütleme, et *õh-tutaevas oli punast karva*, ei pruugi me praegu hoopiski mõelda loomale, selle nahale või karvale.

Verev

Väga paljud eesti värvinimetused põhinevad võrdlusel, kirjeldatava objekti värvust võrreldakse mõne üldtuntud asja või olendi omaga. Näiteks lõunaeesti *verev* on seostatav verega, Lääne-Eesti saartel hobuse kohta kasutatud *lepp*, Hiiumaa *lepu*, meenutab lepapuidu värvi, *haabjas* on haavakoosesarnane kollakas-rohekas-hall. Metallinimetustest on tuletatud värvinimetused *kuld*, *kuldne*, *hõbe*, *hõbedane*, *raudjas* jt, värvisõnad *hiir*, *hiiru*, *hiirik*, *rebane*, *rebakas* viitavad loomanimetustele. Võrdlusalus on selgesti ära tuntav niisugusteski värvinimetustes nagu *kreem*, *kirsikas*, *roheline* (murdeis ka *rohiline*, *rohilane*, *roholine*). Võrdluse põhjal on tekkinud ka juba eespool jutuks olnud värvinimetused *punane*.

Tuhakarva hall

Eriti rohkesti tarvitatakse eesti keeles võrdlusel põhinevaid liitvärvinimetusi. Juba väga ammu on värvust iseloomustatud nii, et võrdlusaluse nimetusele on lisatud sõna *karva*, näiteks *rohukarva*, *roostekarva*, *kullakarva*, *tulekarva*, *liivakarva*, *suitsukarva*. Sõna *karva* asemel võib olla ka mõni muu sama tähendusega sõna, nagu *värvi*, näiteks *küpsse kirsi*

värvi 'tumeapunane', ja murretes ka *nägu*, näiteks *kulla nägu* 'kuldset värvi'. Samuti kasutatakse nendest sõnadest tuletatud omadussõnu *värviline*, *näoline*, *karvaline*, *karvane* või *karune*, näiteks Kihelkonna `samli *karvaline üss*<sup>1</sup>, Kose *õbedakarvalised`ehted*, Karksi `tuhkur om all, *ütelin tuha karvane*, *tuhaperä`karva*, Setu *massa`näolinõ hamõh* 'maksakarva (= tumepruun) särk'.

Sel moel moodustatud üldkasutatavad liitsõnad on harilikult kinistunud ühe kindla värvuse nimetusena, kuigi võrdlusaluse värvus võib varieeruda. Kui öeldakse *taevakarva*, mõistame seda sinisena, ehkki meie taevas ei ole tihti hoopiski mitte sinine. Ühend *liiva värvi* loob kujutluse beežist, olgugi et pinnasest olenevalt esineb eri värvi liiva. *Sirelikarva* on iseenesest mõista helelilla, mis sest, et leidub mitut värvi sireleid. Siit ka vigurküsimus: „Kas sa sireli värvi hobust oled näinud?”

Mõnd võrdlusest lähtuvat värvinimetust tuntakse paikkonniti eri tähenduses. Näiteks *savikarva* märgib murdeis kas kollakat-punakat või halli värvi. Põhjuseks on teadagi Eesti geoloogiline mitmekesisus ehk kohaliku savi värvus. Vääritimõistmise vältimiseks lisatakse sellisele liitvärvinimetusele teinekord põhivärvust tähistav sõna, näiteks *tuhakarva hall*, *taevakarva sinine*.

Kohvipruun ja tulipunane

Sagedamini liidetakse põhivärvust märkiv sõna otse võrdlusalusele, näiteks *kohvipruun*, *sidrunikollane*, *varesemunaroheline*, *rukkilillesinine*, *nööri-* või *kuuenööripunane* (see on Mulgi kuue nöörikaunistuste värvi erkpunane). Viimases rühmas ei pruugi tähendus jällegi olla alati üheselt mõistetav, sest sama konstruktsiooniga on värvainele või selle päritolule viitavad värvinimetused. Näiteks *oraseroheline* on murretest kirja pandud kahes tähenduses: 1) *heleroheline*, kevadise orase värvi ja 2) *orastega värvimisel saadud kahvatu hallikasroheline*.

Kirjakeeles on sellistes võrdlusest lähtuvates nimetustes omastavalse liitumise kõrval rakendatud ka nimetavalist: *kirsipunane* ja *kirsspunane*, *sinepikollane* ja *sinepkollane*, *salatiroheline* ja *salatroheline* jts. Rahvakeeles esineb järjekindlalt omastavaline liitumine: *kirsipunane*, *sinepikollane*, *salatiroheline* jts.

¹ Kriipsuke sõna ees ülal märgib III völdet; kaashääliku peal olev kriipsuke märgib selle kaashääliku peenendust ehk palatalisatsiooni.

Nimetavas käändes on täiendsõna murretes sel juhul, kui värvisõna ei väljenda täpset värvivarjundit, vaid rõhutab mingi tooni intensiivsust, näiteks *tulipunane*, *lumivalge*, *süsimust*.

Võrdlusalusest lähtuv värvuse kirjeldus on mõistetav muidugi vaid siis, kui võrdlusalus on tuttav. Näiteks Hargla *pihuvahass* on arusaadav neile, kes teavad, et *pihu* on peoleo, ning kujutavad ette selle linnu värvi (*vahass* on kollase värvi üldnimetus).

Madarane

Teine suurem rühm värvinimetusi on tekkinud päritolu põhjal. Üldlevinud värvitaimedega saadav lõnga värvus oli inimestele teada: mada-
rajuurtega värvides tuli kollakas või pruunikas punane, lepakoortega ja samblaga pruun, kaselehtedega kollane jne. Seetõttu oli arusaadav värvuse kirjeldamine sõnadega, nagu *madarane*, *maranapunane*, *maranaverev* või *tedremadarapunane*, *kaselehe-* või *kõjolehekollane*, *lepa-koorepruun*, *kivisamblapruun* jms.

Potisinine

Kui küsida mõnelt tänapäeva linnainimeselt, mis värvi on *potisinine*, arvatakse, et see on inetu, hallika või lillaka tooniga, ja seostatakse sõna pajapõhja või sinise glasuuritud metallnõuga. Tegelikult kajastub selles sõnas värvi valmistamise viis. Värvainena kasutati indigosinist ehk vaskvitrioli, mida tuli happes lahustada. Hapet saadi uriinist, mis pandi nädalaks-paariks sooja kohta hapnema. Sel moel saadi väga püsiv värv. Potirohelist tehti nii, et värviti lõngad enne kaselehtedega kollaseks ja seejärel potisinisega üle.

Pordupunane ja viiulisinine

Võõrapäraseid poevärvide nimetusi on rahvas mugandanud suukohasemaks. Nimetusel *ordenikollane*, ka *ordjan*, *ordijaan*, *ordijoon*, *ordjon* või lihtsalt *ort*, ei ole sidet mingi ordeniga. Tegemist on punakaskollase pulbri, nn orleanikollasega (Orléansi linna nime järgi). Nimetused *liina*, *liine*, *hanililla*, *hanilillisinine*, *aniliinelilla* jne tähistavad fenüülamiinist valmistatud aniliinvärvi. *Pordupunane* on kuulsa Bordeaux' veini värvi, kirjakeeles *bordoopunane*. *Tsinoober* on kinaver- ehk karmiinpunane ehk košenill, mida toodeti košenilltäidest. Murdeis on levinud ka nimetused *kosonell*, *koosenikollane* või *kooseniverev*.

Endisaegset tumesinist poevärvi, mida läänemurdes on nimetatud *panksee* või *panksinine*, on Hiiumaal tuntud kui *pronksisinist*, *prönksisinist*, *punksi-* või *ponkssinist*. Saksa *Neublau* asemel öeldakse hiiu keeles *neiblusinine*, *neiblasinine*, *neibu*, *neinpuu* või *leinpuusinine*. Saaremaalt Kihelkonna murrakust on kirja pandud *uussinine*. Ilmselt sama värvi on nimetatud ka *berliinisinine*. *Viuli* või *viulite värv*, *viulipunane* ja *viulisinine* on kirjakeeles *violett*.

Lüü `kangahe mõni ört juuñ kah

Igaüks, kes on lõnga või riidet värvunud, teab, et tulemus on suuresti värvaine kogusest. Näiteks *potisinine* ulatub taevasinisest tumesiniseni, *panksee* heleroosast tumelillani, lepakoortega võib värvida kollaseks, punakaks, hele- või tumepruuniks. Nimetused *koerputkekollane* ~ *koerputkeroheline*, *madarapunane* ~ *madarakollane*, *ordenikollane* ~ *ordeniverev*, *liinapunane* ~ *liinasinine* jt räägivad ise enda eest.

Ometi kasutatakse ka värvaine nimetusest tuletatud nimetusi vahel just konkreetse värvitooni iseloomustamiseks. Näiteks Friedebert Tuglase novellis „Maailma lõpus” esineb sõna *paarusekarva* tähenduses ‘indigosinine’. *Paarus* või *kuparoor* on Võru keeli vaskvitriol. Mihklis on öeldud: *rukilill oo sinist `värmi*, *`keisrisinine*. Vastseliina vananimine on kudujale soovitanud: *lüü `kangahe mõni ört juuñ kah*. Kodavere keelejuht on seletanud, et *ordi värv one nisuke kõllakas värv*, *puu kuartess värvitäss ordi `karva* (= orleanipunaseks).

Soovitusi edasilugemiseks

J. Allik, Värvitaju, värvinimetused ja värvisümboolika. – Looming 1982, nr 3, lk 378–384; M. Koski, Värien nimitykset suomessa ja lähisukukiellissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 391. Savonlinna, 1983; V. Oja, Võrdlusel baseeruvaist värviliitsõnadest. – Keel ja Kirjandus 1995, nr 12, lk 809–817; E. Parmasto, Mitmevärviline maailm. – Looming 1982, nr 3, lk 375–377; U. Sutrop, Eesti keele põhivärvinimed. – Keel ja Kirjandus 1995, nr 12, lk 797–808; A. Viires, Eestlaste värvimaailm. – Keel ja Kirjandus 1983, nr 6, lk 290–302.

Vilja Oja
eesti keele instituudi teadur

Vaataks õige, mis on keele taga

Kümmekond aastat tagasi oli meie ajalehtedest lugeda, et Roomas on vahi alla võetud Sri Lankast pärit tamilid, kes olid seotud uimastikartelli tegevusega Itaalias. Edasi läks sõnum nii: „Kuigi Itaalia politsei on võitluses maffiaga paljugi näinud, vapustas teda seekord tööik, et paljudel vahistatud uimastimüüjatel oli keel suust lõigatud, nii et õnnetud ei saanud parimagi tahtmise korral midagi üles tunnistada. Pealegi olid vahistatud tamilid kirjaoskamatud.”

Ajaloost teame, et niisugust julma karistusviisi – keele äralõikamist, väljarebimist, naaskliga läbitorkamist, keelt pidi häbiposti külge naelutamist – määras keskaegne Euroopa kohus vaelevandujatele ja jumalateotajatele. Kuulsate vendade Grimmide alustatud saksa keele hiidsõnaraamatu (tesaurus) sõnaartiklis *Zunge* ‘keel kui kõneorgan, aga ka kõne’ leidub järgmine teade: 22. juunil 1621 on Prahas keegi raeteener Nicolaus valeinfo levitamise eest karistuseks keelt pidi häbiposti külge naelutatud ja nõndaviisi seal tund aega peetud.

Küllap on inimesed igiaegadest peale taibanud, et keeleks nimeetatud elundi olemasolu suus on kõne tekitamisel vältimatu. See arusaam tuleb selgesti esile sõna *keel* tähenduses ja ka rääkimist või vaikimist märkivais väljendeis, kus *keel*-sõna on kasutatud palju sagedamini kui muude kõne tekitamisel osalevate elundite nimetusi, nagu *suu*, *huuled*, *mokad*, *lõuad*, *hambad*. Me ütleme, et keel on lahti, räägime või kõneleme selget keelt, keel pääseb valla, midagi kerkib või kipub keelele, keelt pekstakse või lõksutatakse, (keegi) kõneleb keele otsast, murab või väänab keelt, ja teiselt poolt: keel (nagu) võeti suust ära, keel pandi kinni, keel ei paindu ütleva (ränka tõde või võõra keele keerulisi sõnu), keel võib minna sõlme või juba ongi sõlmes, teinekord on targem keelt hammaste taga hoida või pidada; saab öelda veelgi resoluutsemalt: keel kappi ja uks lukku.

Kuidas on keel meie sugulaskeeltes?

Sõna *keel* on levinud kõigis soome-ugri ja samojeedi keeltes, veelgi enam, see sõnatüvi on esindatud paljudes altai suurkeelkonna, s.o turgi, tunguusi-mandžu ja mongoli keeltes kujul *kel-*, *kil-* või *til-*. Sõna päritolust rääkides ei saa kuidagi mööda vaadata ka ürgsest indoeuroopa sõnatüvest **kel(θ)* (*märgib oletatavat algkuju).

Meie lähimates sugulaskeeltes kõlab sõna *keel* üpris ühtemoodi ja üris koduselt. Vaid põhjaeesti keelekujule lähedases vadja keeles on *k*-st saanud *č* ning eesti keele vaatepunktist kaugeimas lähisugulaskeeles, vepsa keeles, on algne pikk *ee* muutunud lühikeseks.

Kaugematest sugulaskeeltest märgib mari keeltes keelt ja kõnet hoopis *jylme* (vrd *jylmeštaš* 'lobisema'). Sama tüvi esineb ka ungari, mansi ja handi keeles, kus 'keel' on vastavalt *nyelv*, *n'il'öm*, *n'äälöm*.

Soome-ugri keeltes

võru *kiil*

liivi *keel'*

vadja *čeeli*

isuri *keeli*

soome *kieli*

karjala *kieli*

lüüdi *kiel'(i)*

vepsa *kel'* või *k'el'*

lapi *giellá*

ersamordva *k'el'*

mokšamordva *k'äl'* 'keel'

niidumari *kil'*

määmari *köl* 'pilli keel; ämbri sang'

komi *köl-* või *köv*

udmurdi *köl* 'keel, kõne, sõna'

mansi *kelä* 'teade'

handi *kel*, *kool*, *köl* jt 'sõna, tead

Nagu öeldud, on *keel*-tüvi tuntud ka samojeedi keeltes (soome-ugri ja samojeedi keeled moodustavad uurali keelkonna) ning altai keeltes.

Samojeedi keeltes

metsaneenetsi *sie*

tundraneenetsi *s'oo* 'kõri, hääl'

eenetsi *sioddo*, *sioro*

nganassaani *sieja*

sõlkupi *šee*, *šii*, *sie*, *saa*

kamassi *ši-kä*

motori *kašte*

taigi *käštá*

Altai keeltes

tatari *kel'a-* 'paluma'

tšuvaši *kala-* 'rääkima'

hakassi *kile*

kirjamongoli *kele(n)*

mongoli *hél(en)* 'keel', *hélè-* 'rääkima'

evengi *kèlèè* 'paluma'

orotši *kèlègè* 'kutsuma'

mandžu *hèlnè* '(kedagi) kutsuma

minema'

Mida keel on võinud algsetl tähendada?

Kerge sellele küsimusele vastata pole. Kuid üritagem! Selleks peame uurima ühelt poolt *keel*-sõna sisupoolt ja tuletusseoseid eesti keeles, lähemates ja kaugemates sugulaskeeltes, ning teiselt poolt keelt ja kõnet tähistavat sõnavara muudes keeltes ja keelkondades, millega soome-ugri ja samojeedi keeled sugulased ei ole.

Jõe keeled ja keelekipikad

Uurides lähemalt sõna *keel* tähendusmaastikku eesti ühis- ja murdekeeles, näeme, et see on mitmepalgelisem, kui esimesel pilgul ehk arvata oskamegi. Nii ühis- kui ka murdekeeles tähistab *keel* inimese ja looma suus olevat elundit, anatoomilist keelt, ning keelt kui suhtlusvahendit.

keel-sõnal on täita olulisi ülesandeid tehnika oskussõnana ja maastikusõnana, kusjuures *keel* märgib neil juhtudel esemeid või nende osi ning loodusobjekte, mis kujuldasa meenutavad anatoomilist keelt (pikka, kitsast, õhukest, eenduvat, ettepoole ulatuvat). *Keel* on võtmel, tabal, lukul, pandlal, piitsal, rihmal, *keel* võib olla kellal, paadil, koguni kirvel (nii on kirjas Andrus Saareste „Eesti keele mõistelistes sõnaraamatust”). Tuntakse *maa-*, *jää-*, *liustikukeelt*, Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust leiame *jõe keeled*, mis on tähistanud suurvee alla jäänud *jõe kaldaäärseid*.

Eesti keeles on rohkesti taimenimetusi, kus esi- või järelosiseks on *keel*: *keelekatki* ja *keeleleikaja* ‘tarn’, *keelekipikad* ‘mõru kirburohi, kahar kirburohi’, *karukeel*, *käokeel*, *maokeel*, *penikeel*, *ussikeel* ja koguni *ämmakeel*. Täiesti ilmselt on siin tegemist sõna *keel* tähenduse metafoorse (ehk sarnasuse alusel) laienemisega.

Keeleskid ja keelekurnad

Metonüümselt (ehk suhte alusel) on sõna *keel* tähendus paisunud juhtudel, kus *keel* märgib inimest kui väärtuslikku infoallikat vaenlasele sõjaolukorras (*luurajad hankisid keele*) või kui laimajat (*kurjad keeled, kadedad keeled, keeleskid* ‘laimaja’, *keelikud* ‘laimaja’, *keelepeksjad, keelekandjad, keelekoerad* ‘laimaja’, *keelekurnad* ‘laimaja; lobiseja’ jne). Muide, ladina *lingua* tähistab keele kõrval kogu rahvast ja arvatavasti ladina keele eeskujul on kirikuslaavi *jazyk* ‘keel’ hakanud samuti tähistama rahvast, vanavene keeles aga ‘tõlki, vahelträäkijat; piilurit, spiooni’.

Linnukeeled

Kuid *keel*-sõna tähendusmaastikus on veel üks liin, mida minu meelest ülalesitatud skeemidega seletada ei saa. Kui *pillikeeli* (*kandlekeeli*, *viulikeeli*) võiks erksat kujutlusvõimet appi võttes mõelda metafooriks, siis *linnukeel*, *põldpüü* ehk *nurmkana keeled* sellesse skeemi hästi ei mahu. *Linnukeel* või lihtsalt *keel* ning *põldpüü* ehk *nurmkana keeled* on ling, aas, silmus, millega jahimehed vanal ajal on püüdnud linde ja jänesid. Vepsa külades olen näinud, et vanamehed kasutavad seesuguseid püünispaelu seal veel praegugi. Sellised püünispaelad tehti vastupidavuse huvides sooltest või soontest ehk kõõlustest.

Keel ja kõõlus

Keel ja *kõõlus* on etümoloogiliselt seotud ja nimelt nii, et *keel* on andnud tüvekahenduseks nimetatud häälikuarengu kaudu uue tüvevariandi *kõõl* : *kõõlu* 'soon, künnap(as)' (sõna levib hajusalt Võrumaal). A. Saareste „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” järgi on *kõõlus* märkinud 'soone, künnapa' kõrval spetsiifilisemalt 'sikusoolest sidet, millega rehepeksukoodi nui kinnitati varre külge' ja 'pastelde aas- ehk põigus- ehk kõrvuspaela'.

Wiedemanni sõnaraamatus esineb sõna *kõõlus* kõrval ka *keelus*, mille tähenduseks on seal märgitud 'soolkeel, s.o soolest tehtud keel muusikariistal, õngenõör'; *keelus*-sõna on kirja pandud Põhja-Harjumaa murdekeelest. Eesti sõnadega *kõõlus* ja *keelus* analoogiline tuletis on soome *kielus* 'põdraling'. Samasugust tähenduse kõrvalliini võib täheldada altai keeltes, nt jakuudi *kõl* 'hobuse sabajõhv', mongoli *kilgaasu(n)* 'hobuse laka- või sabajõhv'.

Kuidas oli lugu indoeuroopa algkeeles?

Indoeuroopa algkeele aega läheb tagasi kõneorganit ja keelt ning kõnet tähistav ürgne tüvisõna (arhetüüp) **dn/ǵhū-*, mille algse tähendussisu kohta on erinevaid arvamusi. Ühe seletuskatse kohaselt on sõna ürgtähendus olnud 'lihas'. Selle oletuse kritiseerijad leiavad, et seletus tugineb moodsale arusaamale anatoomilisest keelest kui lihasest. Teise oletuse järgi on **dn/ǵhū-* ürgne liitsõna, mille tähendus oli umbkaudu 'see, mis on suus all, see, mis on suulae all'. Kolmanda oletuse kohaselt on **dn/ǵhū-* seotud indoeuroopa tüvega < **ǵheug-* 'jookohvrit valama või tooma'. Samasugune etümoloogiline seos on täiesti selgelt esindatud

vanaindia keeletraditsioonis, kus sõnatüvi *juhū-* märgib ühelt poolt 'keelt' ja teiselt poolt 'lusikat, millega valati ohvrijooki'.

Keel on olnud sakraalne, püha mõiste ja seetõttu on sellele indoeuroopa keelerühmas keeliti võidud anda uusi, tabust tingitud nimetusi (nt leedu *kalbà*, läti *valoda*) või on vanad ürgsed keelenimetused uues kultuurikontekstis häälikuliselt teisenenud, nagu nt vanaladina *lingua* ja ladina *lingua*, preisi *insuwis* ja leedu *liežùvis* '(anatoomiline) keel'. Siin toodud *l*-algulised keelenimetused, olles küll algselt seotud indoeuroopa ürgtüvega **dn/ghū-*, on alles hilisemas arengujärgus saanud algushääliku *l* lakkumist, noolimist märkivast verbist (vrd ladina *lingere* : *lingō* ja leedu *liežti*). Nii on muide juhtunud kohati ka vene murdekeeles, kus *jazyk* asemel öeldakse *ljazyk* või *lizálo* (vrd vene *lizátb* 'noolima, lakkuma').

Germaani **tungōn*, mida jätkavad näiteks inglise *tongue*, saksa *die Zunge*, on seega indoeuroopa ürgtüvele **dn/ghū-* märksa lähemal kui samast kannust võrsunud romaani, balti ja slaavi keelenimetused.

Kuidas on keel meie lõunanaabritel?

Leedu keelt ja kõnet tähistav sõna on *kalbà*, mis läheb tagasi indoeuroopa ürgtüvele **kel(ð)*. Selle jätkajaid leidub peale leedu keele veel paljudes teistes indoeuroopa keeltes, nt läti *kaļot* 'lobisema', kreeka *kèlabos* 'lärm', ladina *calare* 'välja hõikama' ja *clāmāre* 'hüüdma'. Samast verbitüvest on võrsunud muu hulgas ladina *clārus* 'valjusti kõlav, kaugele kostev' ning *classis* 'üleskutse' → 'armee' → 'osakond' → 'klass'.

Läti keeles tähistab keelt ja kõnet *valoda* ja anatoomilist keelt *mēle*, kuid viimanegi võib esineda keele ja kõne tähenduses. Läti *valoda* on täiesti selgelt deskriptiivse algupäraga sõna, millega päritoluliselt liituvad ka sellise toredasti kõrvupistva häälega linnu kui peoleo nimetused *valodze* (haruldane ja murdeline kuju) ja *vālodze* (ühis- ja kirjakeelne) ning vene peoleonimetus *ivolga*.

Läti sõnal *mēle* ei ole ühest etümoloogilist seletust. Ühe arvamuse kohaselt oleks *mēle* deskriptiivset algupära, vrd vene sõna *melja* 'lobiseja', kuid miks mitte ka eesti *mõla*, *mõlisema*, *mulisema* ning eestisoome *melu*. Teise arvamuse kohaselt on *mēle* tuletatud jahvatamist märkivast verbitüvest *mal-*. Rääkimisverbist on kujunenud näiteks ka saksa *Sprache* ja inglise *speech* (inglise sõnas on tüvest kadunud *r*) 'keel, kõne'. Nii *Sprache* kui ka *speech* lähevad tagasi indoeuroopa ürgtüvele **(s)pher(e)s-* 'hüüdma, vastu kajama, kaikuma'. Meie *keel* on ürgne sõna, mille juured ulatuvad väga palju sügavamale kui soome-ugri või isegi uurali ühisaeg (s.o vastavalt kuni 6000 ja kuni 8000 aastat tagasi).

Keel on põhjapoolkera parasvöötme keeltes nii ulatuslikult levinud, et ta on võetud nn nostraatiliste sõnatüvede loendisse. Nostraatiline ehk boreaalne ürgkeelkond arvatakse olevat kujunenud üle 10 000 aasta tagasi Vahemere idarannikul, kust hiljem kasvasid välja indoeuroopa, kartveli, semi-hami, draviidi, uurali ja altai keelkond, vahest ka muinassiberi keeled ja korea ning jaapani keel.

Lembit Vaba

Tampere ülikooli eesti keele lektor

Puudest ja inimestest

Sõnadel on oma saatus. Kui Eesti oli pööratud näoga Saksa poole, siis oli ilmselt paratamatu, et eestlaste ja sakslaste vahel ei olnud teravat piiri, ning üleminekunähtusena sündis kadakasakslus ja inimesena kadakasakslane. Küllap tundus see eestlastele nii lõbusa ja tabava sõnana, et olukorra muutudes loodi selle eeskujul pajuvenelane, mis sai samuti kiiresti üldkasutatavaks. See sündis siis, kui Eesti keerati näoga Venemaa poole ning üleminekuinimene tekkis eestlase ja venelase kokkupuutepiiril. Nii kadakasakslane kui ka pajuvenelane on säilitanud oma koha ka „Eesti keele sõnaraamatus ÕS 1999”.

Nüüd on Eesti end jälle pööranud. Suur osa inimesi näib nägevat selles pööret Ameerika või laiemalt ingliskeelse maailma poole ja üleminekuinimest tähistav sõnagi ei ole jäänud tulemata. Kasutusse on ilmunud termin võsajänki, paaril korral olen sattunud lugema või kuulma ka varianti võsainglane. Seda sõna on tähele pannud teisedki ja küsinud keeleinimestelt selgitust.

Esimene küsimus on, et mis sel kõigel puude ja põõsastega pistmist. Ega tegelikult olegi, kuigi paju ja võsa valikut on arvatavasti soodustanud ettekujutus millestki kiiresti kasvavast ja raskesti väljajuuritavast. Esimene oli aga kadakasaks ja sellel polnud kindlasti mingit pistmist kadakapõõsaga. Nimelt võtsid selle sõna esimesena kasutusele baltisakslased, nimetades niiviisi põlglikult neid eestlasi, kes püüdsid kangesti saksa moodi olla. Sõna algkuju oli kate-saks, mis alamsaksa keeles tähendas hurtsiku- või onnisakslast. Eestlasele ei öelnud selline sõna muidugi midagi ja nii kohandas ta selle kõige lähema tuttava sõnaga, saades kadakasaksa.

Võib-olla mõeldi hiljem põhjenduseks tõepoolest välja mingi tähendusseos kadakaga. Seda nimetatakse rahvaetümoloogiaks. Pajuvenelase või võsajänki tekkimise ajaks oli see seos rahva meeles aga juba väga kindel ja läbipaistev. Ja kuna seos on ka nii sobiv ja vaimukas, siis vaevalt kellelgi midagi selle vastu on. Mis sest, et vale, aga mõtle kui ilus!

Niisiis, pajuvenelane ei ole venelane, vaid selline eestlane, kes püüab venelase moodi olla ja käituda, samuti nagu võsainglane ei ole mitte inglane, vaid eestlane, kes tahab inglase muljet jätta, sest see on ju tänapäeva maailmas nii tähtis point ja on nii simpel mõned inglise keele sõnad ära õppida ja smool toogi sisse poetada. Või kuidas?

Reet Kasik
Tartu ülikooli dotsent

Nõukogude tegijad

Lühiuurimus tegijanimedest
1980. aastate ajakirjanduses

Maire Raadik on heale lugejale tutvustanud meie kaasaja *tegijaid* – sellesse moesõnasse on kätketud hinnang, mida *tegema*-verbis pole. Nagu ütles hiljuti mu väike koolimures sõber: *No Jonka on ikka kõva tegija, a' ma/a'len sihuke ... siuke noh ... KESmine!* Üritusel „Kuldsuu 2000” loodeti omakorda, et tulevases riigikogus asendavad ei-tea-mehi *tegijamad mehed*. Tähendab, *tegija* võib olla lausa omadussõna.

Sirvides Tartu ülikooli 1980. aastate ajakirjanduse tekstikorpust (www.cl.ut.ee), torkab silma, et niisugune täienditeta ja hinnanguline *tegija* on siis veel tundmata. Tuhande, punktiga lõppeva lause päringu peale pakub arvuti ainult seitse *tegija*-põhjaga liitsõna ja kuuel juhul on juttu ... kurjategijatest! (Üks kord vilksatab *töötegija*.) Nõnda tekib huvi vaadata, mis sorti tegijaid sõna laias mõttes võiks minu valim tollest ajast üldse pakkuda. Märgendan liite *-ja* ning leian üsna lustaka koondpildi.

Kõige sagedamini nimetatakse *õpetajat* ja seejärel *töötajat*: kokku moodustavad nad 32,9% tuletamisväärt tegijatest ehk tegijanimedest. Õpetaja, ja ikka ainult kooli-, mitte kirikuõpetaja on tähtis kahel põhjusel. Esiteks peamiselt seepärast, et haridussüsteemis juurutatakse parajasti ühiskondliku kasuliku töö arvestust – nüüdiskeeles tähendab see, et õppuri töö on 'vabatahtlik' või 'tasuta'; epiteet *kasulik* viitab küllap poeetilise liialdusena asjaolule, et kõnealuses ühiskonnas võis töö ka kasutu olla. Teiseks, *sic!* aktuaalne teema on õpetajate väikesed palgad. (Õpetaja kõrval, küll seitse korda harvem, tuleb jutuks *kasvatataja*, kuid tema kasvatab tolleaegse ajakirjanduse kontekstis ainult loomi – eriti sigu – ja linde, st leiame asjakohaseid liitsõnu *looma-*, *sea-* ja *linnukasvatataja*.)

Järgmise 14,7% saavad enda päralt *juhatajad* ja nende *asetäitjad*, kellest jäävad jupikese maha mitmesugused, mh „üldsuse” ja „laiade rahvahulkade” *esindajad* ning *lüpsjad* pooleks (kokku 9,3% nimetatud liitega sõnavormidest). Lüpsjate olulist ametkonda täiendab ühe näitega

talitaja kolhoosifarmist. Edukatest järgnevad *võitjad*, keda on 3,4% – kaotajaid nõukogude ajal ei ole! (Vähemalt selles valimis mitte ...) *Võitja* sageduskategoorias on ka sõna *näitaja*, sotsialismi edukuse elutu mõõt (tootmise, tootmiskasvu, plaanitäitmise, õppeedukuse, mahajäämuse ja mille tarvis kõik). Näitajad on selleks, et võrrelda ennast ... iseendaga; nad kas paranevad ja halveneivad (nõukogude eesti keeles *langevad*). Tegelikult tore ja õige põhimõte!

Kumbki 2,5%-ga on esindatud igasugu *võistlejad* ja *osavõtjad*. Mõlema hulgas võtab kenake jagu osa sotsialistlikust võistlusest. Viimane ei erine palju sellest, kuidas Potteri maja võistleb Sigatüükas teistega: mõne teoga tood kollektiivile punkte, millegi eest võetakse neid ettearva(ma)tult maha. *Osalejaid* on seevastu vaid veidi alla 1% – osaletakse kohtumises ja ikebanaringis. (*Ikebana* on jaapanipärane lilleseade. Mõte teeb kõrvalepõike: siis oli vist *lilleseade* sõnagi alles tulemas? Küllap. Leian temast kogu kaheksakümnendate korpuses tuhandet juhtu nõudes viis näidet, seitsmekümnendate omas aga ei ühtki.) Osavõtja näib olevat aktiivsem kui osaleja.

1,7%-ga on tekstides esindatud *tootjad*, kellele *tarbija* jääb nimetamisväärsuselt alla üle kahe korra. Teenindajate tegelik aeg pole veel käes, minu valimisse pole neid sattunud. Tootjaga üht tähtsusjärku on – küllap juhuslikumalt – *lõpetajad* (lõpetatakse mitmesuguseid koole ja muidugi planeeritakse lõpetajate arvu). Samas suurusjärgus on *toimetajad* (üks neist peatoimetaja) ja mitmesuguste asjade *saajad*. Saadakse medaleid ja preemiaid, ühel korral graveeritakse millelegi saaja nimi, küllap on seegi autasu. Mis siis muud, poest ju midagi ei saanud, õppimisvõimaluse saamine aga oli nii loomulik, et sellest ei pidanud veel ajakirjanduses rääkima (kui tolle kättesaadava hariduse sisu seejuures alati võrdlust kannataks, mõtlen kurvalt).

Natuke vähem (1,3%) on Nõukogude Eesti tekstides *jalakäijaid*, kellest omakorda kolm korda vähem on *sõitjaid* (0,4%). Teadagi, rohekalt tervislik elu: autosid napib ja rongid veel sõidavad. Aga kui sõitja on roolis, siis nimetatakse teda miskipärast *roolihoidjaks* – seda nime (0,8%) väärrib tavaline autojuht siis, kui ta on purjus. Autojuhil on ka teine kurb sünonüüm *kiiruse ületaja* (0,4%). Häbi teeb nõukogude inimesele veel *korrarikkuja*, kellest kaks korda enam väärivad tähelepanu *mahajääjad*. Esimese sõna taga on inimene, teise taga sageli kollektiiv (ta ei täida endale võetud sotsialistlike kohustusi). Ärgem siinkohal unustagem loo algusotsa: korrarikkujast kuus korda enam on kõneaineks *kurjategija*. Eks juba Tšehhovi ajal pääsend lehte nii või naa.

Olemegi jõudnud sagedusloendi lõppu – eksisteerib kannatlik *korteritaotleja* (tasuta korteri ootusel möödus mõnigi elu ühiselamus või vanemate toanurgas, nüüd jätab sinna rahapuudus). Korteriootajal on kadestamisväärt kaaskondseid: näiteks *korteriremontija*, keda abistab *krohviija*. Ilmneb ka tele- ja raadioauditoorium, s.o *kuulaja* ja *vaataja*. Kellelgi on *eelkäija*. Keegi on *korrapidaja*. Ühe kolhoosi lehmad on luuleliselt *piimaandjad*. Kuskil töötab *isekallutaja*, mida nüüd kutsume pigem kalluriks. Üksainumas töökollektiiv on eesrindlike ja mahajäänute seas saanud epiteedi *hakkaja*. Ja ring ongi jõudnud omadusteni – *hakkaja* on õige vana omadussõna, valimi tegijanimede hulgas paraku ainuke. Kes vanasti oli *hakkaja mees* ehk *hakkaja*, on nüüd *tegija mees* ehk *tegija*? Kogu valim ootab võrdlust.

Hea lugeja olgu nüüd ise hakkaja! Ülal osutatud veebilehelt tasub otsida. Kuidas on asi tänapäeval? Kuidas ta oli Noor-Eesti kaasajal? Ei tea, kui palju sõnastikud toona *ja*-liidet pakkusid, nii vähe neid *ja*-sõnu seal ometi ei ole (vt www.eki.ee)? Mida sealt taevavõrgust kõik veel leiab? Lööge otsingusõnana sisse *Lakoff* ja laske leitust silm üle, ideid saab küllaga. Tippige *functionalism* ja vaadake, kuidas funktsib. Keel on põnev, uurige! Kõigepealt mõelge aga, mida te just lugesite: ega see tegijate nimetamise sageduspilt läinud sajandi kaheksakümnendatel aastatel nüüd naa kipakas ka polnud, lihtsalt *õpetaja* on *ja*-liitega, aga *kirjanik* ei ole; *krohviija* on tuletatud, aga *maaler* laenatud. Arvuti ei paku seda, mida sa temalt ei küsi. Siitki saab edasiseks uurimiseks ainet ja mõtlemist.

Krista Kerge
Tallinna pedagoogikaülikooli õppejõud

Ametikirjade keel (näide Eesti elust)

Ametikirja koostamine (näited Eesti elust). Koostaja: Jelena Rootamm. Keeletoimetajad: Krista Mõisnik, Krista Tukkk. OÜ Vastus. Tallinn, 1999. 158 lk. Hind 250 kr

Raamatus „Ametikirja koostamine (näited Eesti elust)” on läbi võetud ametikirjade põhiliigid ning vormistusnõuded. Oma saatesõnas hoiatab koostaja, et tema soovitusi ei tohi tõlgendada kui ainuõigeid, ning et esitatud näiteid „tuleb käsitleda just nimelt näidetena, mille abil lugejad võivad kujundada iseseisva arvamuse oma organisatsioonis koostatud ja vormistatud ametikirjade ja nende täiustamisvõimaluste kohta”.

Kuid inimene on teadagi mugav ning saatesõna harilikult ei loe. Tõenäoliselt otsib ta raamatust kõigepealt üles just mõne sobiva kirjanäidise, ja kui ta sealt oma küsimusele vastust ei leia, vaatab veel teisigi. Mida ta näeb? Kõigepealt seda, et tinglikes näidetes (mis on koostaja mõttetöö vili) on lohakus- ja muidki vigu. Näiteks on Õitsev Roos samas kirjas vaheldumisi AS ja OÜ; keset Maie Haldja soovituskirja (preili Haldjat soovitatakse sekretäri ametikohale) mainitakse järsku, et kellelgi preili Liulleilul (!) on üsna suur korraldus- ja müügitöö kogemus; Heikki Papper kirjutab oma kirjas proua Lepatriinule algul Teie, pärast teie. Lisaks on kogu tinglik näitestik jäetud täiesti ühtlustamata (mõnel ettevõttel on reg. nr, mõnel reg nr, mõnel reg. kood; kord on kirjale alla kirjutatud tegevdirektor, kord Tegevdirektor jne).

Selgitused-soovitused ei ole näidetest paremad. Nad on pahatihti ebatäpsed ja eksitavad, sageli süsteemitud ja enamasti kehvas keeles. Koostaja ei unusta küll lugejat hoiatamast, kui kõnekas võib mis tahes paber oma autori koha pealt olla, kuid astub ise, nagu kombeks öelda, sellesama reha peale.

Soovitused on sõnastatud saamatult:

.. detail jätkab veenvalt aastaaruande suunda kestva usaldusväärsuse tekkimisele (lk 33); .. võib tellimiskiri olla tellimuse vormiks kliendi ja pakkuja vahel sõlmitud raamlepingu raames (lk 97);

Eestis ei kehti praegu enamikele siin sõidukijuh tidele välja antud juhiluba formaalselt isikuttõendava dokumendina seetõttu, et neile ei ole märgitud väljaandja nimetust (lk 103); Korduvtõend kannab sama numbrit, mis eelminegi, ent tegelikku väljaandmise kuupäeva. See registreeritakse väljamineva dokumendina teistkordselt korduvtõendina seoses esimese registreerimiskandega (lk 107); Vastuse puudumisel ettenähtud tähtajal võib ametikirja saatja adressaati kirjas esitatu osas ignoreerida (lk 117–118); Esitame vormistamisnõuded ehk nõuded sellele, millistena esitavad oma tekste nende tekstide autorid. Hiljem võivad spetsialistid kujundada autorite vormistatud tekste vastavalt neile esitatud erilistele nõuetele (lk 147).

Lk 150 on väidetud, et sõnu „tuhat”, „miljon” ja „miljard” ei lühendata, ja kirjutatud sama lehekülje näites „234 tuhat krooni”. Ometi tohib praegu kehtiva numbrikirjutusreegli järgi tuhandetest suuremaid arve ka sõnaga kirjutada ja lühendada (õige on nt 234 miljonit ~ 234 mln, 234 miljardit ~ 234 mld) ning tuhandeid on soovitatav kirjutada hoopis numbri, mitte sõnaga (õige on 234 000, mitte 234 tuhat ega 234 tuh). Ja muide, tähti kombineeritakse numbritega, mitte arvudega, nagu on väidetud lk 120.

Kohanimedele kohta soovitab koostaja vaadata Peeter Pälli raamatust „Maailma maade nimed eesti, inglise, prantsuse ja riigi ametikeeles”, kuid lk 143 nimekuju Ühendatud Kuningriik nimetatud raamatus pole (lk 144 on õigesti Ühendkuningriik).

Koostaja annab põhjust arvata, et urg on restorani sünonüüm (nagu tänava tähenduses on kasutusel jalg, kael jm?), seletades lk 136, et „kui restorani nimetus on „Rebase urg”, ei tähenda see, et selle restorani omaniku nimi on Rebas või Rebane”. Ehk ikka nii, et Rebase restorani omaniku nimi ei pea tingimata olema Rebane või Rebas?

Lk 139 on manitsetud, et „kõige enam segadust võib tekitada jutumärkide asendamine kaldkirjaga”, ja järeldatud, et dokumentides „ei tohiks kaldkirja järelemõtlematult kasutada.” Kuid lk 13 on kursiivis kaubamärk *Baltman*, lk 25 uudisteagentuur *Reuters*, lk 148 *Times New Roman*, *Arial* jt kirjatüübid jne, kuigi need on nimed ja neid eristab muust tekstist läbiv suur algustäht, nii et kursiivi pole enam tarviski. (Lk 151 olev *Italic*-kiri pole aga nimi, mida suure tähega kirjutada, inglise *italic(s)* on eesti keeles kursiiv ehk kaldkiri.)

Paras puder on kokku keedetud võõrsõnakirjutuse ja sissetrükkimise (p.o kirjutusmasina ja arvutiga kirjutamise) reeglitest:

Kasutades võõrsõnu tuleb otsustada, kas kasutada neid originaalkeeles või eestindatult. .. Ametikirjades kasutatakse sageli niisuguseid võõrsõnu nagu „firma”, „standard”, „annulleerima” .. Nende puhul ei teki vajadust kasutada võõrkeelset kirja (lk 140); Mõned võõrkeelsed laenud levisid eesti keeles kiiresti ning omandasid ajapikku eestikeelse kirja pildi, näiteks .. eesti keele kirjalil dile algsest lähedane „boss” (ingl samuti *boss*). .. Kui võõrsõna on eesti keeles olnud kasutusel pikemat aega ning sobivat eestikeelset vastet pole tekkinud, muutub ajapikku eestipäraseks ka selle sõna kirja pilt. Nii juhtus näiteks sõnaga „marsruut” (lk 142); Pigem on mõistlik kasutada võõrkeelset sõna võõrkeelses kirjas (lk 149); menedžment – eesti õigekirjas õige, häälduselt inglise keelt matkiv, meie kultuurikeskkonnas täiesti ebakohane (lk 150).

Koostaja õpetab viitamist, kuid ei näi isegi teadvat (ega oska siis teistelegi õpetada), et raamatu puhul tuleb bibliokirje andmed võtta tingimata sama raamatu tiitellehelt (ja mitte mõne teise raamatu kaanelt): lk 78, 101, 105, 106 on „Õigekeelsuse sõnaraamat” ja lk 141 kirjes koguni Õigekeelsuse Sõnaraamat, kuigi juttu on hoopis 1976. a „Õigekeelsussõnaraamatust”.

Kuid võtame nüüd ette mõned sellised küsimused, mis otsesemalt kirjajututamisest puudutavad.

Kas arve nr 34 25.01.1999 või 25.01.1999 arve nr 34?

Tihti tuleb viidata mõnele arvele, tellimusele, varasemale kirjale jms. Variante on palju: lk 109 Meie tellimus 10. jaanuar 1999 nr 4; lk 110 Meie arve nr 34 25.01.1999; lk 114 Meie arve nr 334 10. märtsist 1999; lk 115 Meie 10.02.1999 nr 10.

Lk 110 ja 114 näide on vastuolus numbrikirjutuse põhimõtetega, mille kohaselt ei tohiks numbritega kirjutatud arvud tekstis kõrvuti sattuda (nr 34 25.01.1999, nr 334 10. märtsist jts on silmale rasked lugeda, numbrid jooksevad kokku). Lk 109 näites seda viga ei ole, kuid siin kerkib kaks uut küsimust. Esiteks, kas ja kuidas käänata, kui kuu nimetus on kirjutatud sõnaga: meie tellimus 10. jaanuar 1999, meie tellimus 10. jaanuarist 1999 või hoopis meie tellimus 10. jaanuaril 1999? Teiseks, kas dokumendi number peab olema kohe tema nimetuse (kiri, faks, tellimus, arve jne) järel või mitte (nagu on lk 109 näites, kus nende vahel on kuupäev)?

Lk 115 näitele (Meie 10.02.1999 nr 10), kus kuupäev on kirjutatud numbritega ja dokumendi liiki nimetatud ei ole, pole küll midagi ette

heita. Kui peaks siiski olema vaja nimetada ka dokumendi liiki (nt kiri), on sobiv koht selleks kuupäeva ja dokumendi numbri vahel:

Meie 10.02.1999 kiri nr 10

Kuupäev loetakse sel juhul välja omastavas käändes: meie kümnenda veebruari .. kiri number kümme. Täpselt sama moodi peab ka sõnaga välja kirjutatud kuu nimetus olema dokumendi nimetuse ees omastavas käändes:

Meie 10. jaanuari 1999 tellimus nr 4

Meie 10. märtsi 1999 arve nr 334

Nimetav kääne on mõeldav siis, kui kuupäevale ei järgne dokumendi nimetust:

Meie 10. märts 1999 nr 334

Kas Tegevdirektor või tegevdirektor?

Mis tähaga kirjutada ametikirjades ametinimetusi ja allüksuste nimetusi, kui need on nime all eraldi real? Näidiskirjades on lk 19, 21-22 jm tegevdirektor, lk 23, 125-126 Tegevdirektor, lk 50 juhatuse liige, lk 61 Personalijuht, lk 76, 99, 114 administraator, lk 131 Infosüsteemide haldur, lk 51, 79-80 jm müügijuht, lk 62 Audiitor-partner, lk 87 Sotsiaalhoolduse osakond.

Kuivõrd nii ameti- kui ka allüksuste nimetused on läbi aegade olnud kirjakirjutajaile üks raske koht, tuleks võimalust mööda hoiduda vormistusest, mida võidakse väärilt tõlgendada. Kirja lõpus nime all omaette real oleva ametinimetuse või allüksuse nimetuse võib ju kirjutada ka suure tähega (asja sisu see ei muuda), kuid kas kõik ikka saavad tegelikult aru, et see on vaid rea alguse suurtäht, ega pea seda ekslikult tõendiks selle kohta, et ametinimetusi võib ka teksti sees suure tähega kirjutada? Väiketäht hoiaks ära asjatud kõhkklused.

Kas Teie või teie?

Millal kirjutada kirjas Teie, millal teie? Näidetes on nii ja naa.

Üldlevinud tava järgi käib suure tähega ehk viisakus-Teie ühe inimese kohta. Kui kiri on mõeldud korraga mitmele inimesele, sobib kirjutada väikese tähega teie. Soo järgi vahetegemine, nagu lk-del 109 ja 115, kus proua Sulekesele kirjutatakse teie, kuid härra Nisukesele Teie, on küll uudne, kuid paraku vähe põhjendatud lähenemine.

Kas Valitsusasutuste asjaajamiskorra alused, „Valitsusasutuste asjaajamiskorra alused” või valitsusasutuste asjaajamiskorra alused?

Lk 139 on väidetud, et kuigi keeleasjatundjad soovivad kirjutada õigusaktide nimetusi suure algustähena ja jutumärkides, „võib neid kirjutada ka ilma suure algustähena ja jutumärkideta, kui tegemist ei ole ametliku dokumendi tekstiga”. Tegelikult lubab reegel väikese algustähena ja ilma jutumärkideta kirjutada mis tahes puhtakujulisi nimetusi (nagu nt haldusõiguserikkumiste seadustik, autoriõiguse seadus) olenevata sellest, kas tegu on „ametliku dokumendi tekstiga” või mitte.

Kuid miks esineb ühe ja sama dokumendi nimetus koguni kolmel eri kujul: lk 116 „Valitsusasutuste asjaajamiskorra alused”, lk 119 valitsusasutuste asjaajamiskorra alused, lk 149 Valitsusasutuste asjaajamiskorra alused?

Kaks esimest on õiged, kuid kolmas mall (esisuurtäht ilma jutumärkideta) on eesti õigekirjutuspõhimõtete kohaselt ette nähtud üksnes ajaloosündmuste kirjutamiseks. Õigusaktide jms puhul ta lihtsalt ei tööta: puhtakujulised nimetused (autoriõiguse seadus, kaitseministeeriumi põhimäärus, liikluseeskiri jms) ei vaja üldse mingit esiletõstu, pealkirjad vajavad aga peale esisuurtähe ka jutumärke, sest muidu ei eristu nad muust tekstist piisavalt. Seepärast on vahel otstarbekas kirjutada jutumärkides, nagu pealkirju ikka, näiteks „Eesti Vabariigi töölepingu seaduse, töötajate usaldusisiku seaduse, avaliku teenistuse seaduse ja individuaalse töövaidluse lahendamise seaduse muutmise ja täiendamise seadus”.

Kas OÜ Saladus töötaja Udu Loor'ile või OÜ Saladus töötajale Udu Loorile?

Dokumendist peab selguma nime algkuj: lk 103 on volikirja ja lk 106 tõendi puhul sõnastatud nõue kirjutada mõlemas nimi nii, et oleks üheselt arusaadav, kuidas seda nime kirjutatakse nimetavas käandes.

Ometi pole raamatu koostajal aimugi, kuidas nimetatud eesmärki tegelikkuses saavutada. Volikirja näites lk 111 on ta käänanud niisama: Antud välja Õitsva Roosi OÜ töötajale Kait Tuulelohele, isikukood 47105060123, ASilt Parim Paber Õitsva Roosi OÜ poolt tellitud kauba (kiri 13.02.1999 nr 45) vastu võtmiseks saatelehe alusel. Tõendi näites lk 106 on üritanud ülakomaga: Välja antud OÜ Saladus töötaja Udu Loor'ile .. Õige oleks OÜ Saladus töötajale Udu Loorile, sest lisand

(töötaja), millel on endal täiend (OÜ Saladus), ühildub oma põhjaga (Udu Loor). Täiendita lisand harilikult nimega ei ühildu (direktor Jüri Kasele).

Olgu tõend, volikiri vm, tuleks see kõigepealt püüda siiski sõnastada nii, et inimese nime ei peakski käänama. Näiteks:

Õitsva Roosi OÜ töötaja Kait Tuulelohe, isikukood 47105060123, on volitatud võtma saatelehe alusel ASilt Parim Paber vastu kauba, mis Õitsva Roosi OÜ on tellinud (13.02.1999 kiri nr 45).

Kuidas vormistada avaldust?

Kas avalduse adressaat kirjutada nimetavas või alaleütlevas käändes, kas sõna „avaldus” kirjutada suure või väikese tähega ja kas panna lõppu punkt või mitte? Lk 47 on öeldud, et käsitsi kirjutatud avalduse puhul tuleb säilitada väiketäht ja lõpupunkt kui „arhaism, ent stiilipuhtuse seisukohalt põhjendatud”.

Tõendi, volikirja jt puhul kehtib üldreegel, et eraldi real seisva pealkirja järele punkti ei panda. Sõna „avaldus” erandlik kirjutamine väiketähega ja lõpupunktiga pärineb tavast sõnastada avalduse algusots tervikliku lausena, mis lõpeb sõnaga „avaldus”:

Keeleinspektiooni juhatajale

Mari Kase,
Kaasiku 10–2,
12345 Tallinn,

avaldus.

Selle vormistusviisi põhipuudus on, et avalduse kirjutaja peab oma nime käändesse panema. Kes soovib ja kelle nimi käänata kannatab, võib ju lauselist vormistust rakendada. Teine ja lihtsam võimalus on – olenevata sellest, kas avaldus kirjutada käsitsi või arvutiga – esitada nii avalduse adressaat kui ka avalduse kirjutaja nimi nimetavas käändes ja kirjutada sõna „avaldus” nagu mis tahes muu pealkiri:

Keeleinspektsiooni juhataja

Mari Kask
Kaasiku 10-2
12345 Tallinn

Avaldus

Avalduse adressaadi puhul ei tarvitse üles lugeda kõike tema kohta teada olevat: lk 48 Kuusiku Majanduspoliitika Kõrgem Kool (!) / Rektor professor Julius Poolik; lk 51 Tegevdirektor härra Jan Kohalik / Õitsva Roosi OÜ. Piisab asutuse ja ametikoha nimetamisest: Õitsva Roosi OÜ tegevdirektor.

Kas hr Peeter Asjalik või Peeter Asjalik?

lk 61

Riina-Regina Süveneja
Rosina 15
11111 Tallinn
[---]
Lugupeetud proua Süveneja

lk 65

Hr Peeter Asjalik
AS IIKKII
Tondi tn 117
99999 Tallinn
[---]
Lugupeetud härra Asjalik

lk 95

Ahti Hoolitseja
Sotsiaalhoolduse osakond
Tallinna X linnaosa
12345 Tallinn
[---]
Lugupeetud härra Ahti Hoolitseja

Kõnetlussõnad nagu härra ja proua on kirja puhul kohased eeskätt pöördumises, ja neid kasutatakse harilikult koos perekonnanimega (nagu lk 61 Lugupeetud proua Süveneja, lk 65 Lugupeetud härra Asjalik). Samas võib pöörduda ka ees- ja perekonnanimega: Lugupeetud Riina-Regina Süveneja; Lugupeetud Peeter Asjalik. Aadressis piisab üldjuhul ees- ja perekonnanimest (nagu lk 61 ja 95 näites). Kui pole teada, kas öelda näiteks proua või preili, samuti siis, kui jutt käib kolmandast isikust (soovituskirja näited lk 56 ja 57), on kindlam kasutada ees- ja perekonnanime.

Kas koostas või koostanud?

Koostaja ei orienteeru ajavormides: lk 124 kirja lõpus on „Koostas: raamatupidaja Riina-Regina Tubli”. Kui minevikus toimunud sündmusel (kirja koostamine) on tulemuse kaudu (koostatud kiri) seos olevikuga, ei ole õige kasutada lihtmineviku vormi „koostas”. Õige on kirjutada: koostanud või koostaja raamatupidaja Riina-Regina Tubli.

Kuidas kirjutada aadressi?

Tiitellehe pöördel ja saatesõnas on kirjutatud komadeta: OÜ Vastus Tõnismägi 2 PK 455 Tallinn; Lugejate arvamused, märkused ja parandused on oodatud aadressil: OÜ Vastus Tõnismägi 2 PK 455 10504 Tallinn, faksil (2) 6307 340 ja e-posti aadressil: vastus@vastus.ee.

Kui aadress jookseb ühel real, tuleb siiski panna komad: OÜ Vastus, Tõnismägi 2, pk 455, Tallinn; .. on oodatud aadressil OÜ Vastus, Tõnismägi 2, pk 455, 10504 Tallinn, faksil (2) 630 7340 ja e-posti aadressil vastus@vastus.ee. Sihtnumbri ja kohanime vahele koma ei käi.

Koolon pannakse siis, kui eelneb kokkuvõttev sõna: .. on oodatud järgmisel aadressil: OÜ Vastus, Tõnismägi 2, pk 455, 10504 Tallinn (vrd .. on oodatud aadressil OÜ Vastus, Tõnismägi 2, pk 455, 10504 Tallinn).

Kas sõnade telefon, faks ja e-post järele tuleb panna koolon? Sõnad telefon (samuti lühend tel) ja faks eristuvad järgneva(te)st numbri(te)st piisavalt hästi ning nende puhul polegi üldiselt tavaks koolonit panna. Meiliaadressis on kõrvuti sõna e-post ja meiliaadressiks olev tähekombinatsioon, mistõttu osa kirjutajaid näib tundvat vajadust kooloni kui eristusvahendi järele. Ühtluse mõttes võib aga ka e-posti aadressi kirjutada ilma koolonita: e-post jan@roosi.ee.

Kas tänavate puhul kirjutada aadressis tänava nime järele ka sõna „tänav”, lühend tn või piisab tänava nimest? Tänavasiltidel on sõna „tänav” n-ö juurdemõeldav; kui sildil on ainult nimi Roosikrantsi, on see järelikult Roosikrantsi tänav. Muud, nagu näiteks maantee, puiestee, tee, kajastuvad ka tänavasildil. Sama põhimõtet on peetud otstarbekaks järgida aadressigi puhul: Roosikrantsi 8, aga Muhu tee 5, Mere pst 10, Pärnu mnt 51.

Kuidas kirjutada korterinumbreid? Lk 49 on Joone tn 67 krt 6; lk 64 on Heinamäe tee 15–4. Kriipsuga variant on aadressis mugavam.

Ja veel – kas õige on reg. nr, reg nr või reg. kood? Lk 19 on OÜ-l reg. nr ja lk 61 AS-il reg nr, kuid lk 35 on OÜ-l hoopis reg. kood. Äri-seadustiku § 42 järgi antakse ettevõtjale äriregistrisse kandmisel registrikood, selle lühendiks sobib rg-kood.

Kokkuvõtteks

Oma praegusel kujul – vähemalt nii keelekasutuse kui ka keeleliste juhtnööride poolest – kehastab „Ametikirja koostamine” eesti ametikirjaoskuse täit (keelelist) viletsust. Mis temaga siis teha? Ehk näiteks nii, nagu on hoiatatud lk 142, kui mõtleme sinna Keele ja Kirjanduse asemele „Ametikirja koostamine”:

Eesti keele huviline võib saada lisainformatsiooni keele arengu kohta 12 korda aastas ilmuvast ajakirjast „Keel ja Kirjandus”. Ent omal käel, filoloogist spetsialistiga konsulteerimata, ei tohiks ametitekstides seal avaldatut kasutusele võtta.

Lisalugemist ametikirja kirjutajale

Mis tahes eestikeelsete tekstide, sh ametikirjade kirjutaja saab keeleasjus nõu ja abi T. Ereli „Eesti ortograafiast” (kolmas, täiendatud trükk on Eesti Keele Sihtasutuse väljaandel ilmunud Tallinnas 1999. aastal), M. Ereli, T. Ereli ja K. Rossi „Eesti keele käsiraamatust” (teine, täiendatud trükk on Eesti Keele Sihtasutuse väljaandel ilmunud Tallinnas 2000. aastal) ning „Eesti keele sõnaraamatust ÕS 1999” (ilmunud Eesti Keele Sihtasutuse väljaandel Tallinnas 1999. aastal).

Bibliokirjete koostamise kohta vt lisaks E. Uuspõld, Üliõpilastööde vormistamise juhend. Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond. Eesti keele õppe- tool. Tartu, 2000; kohanimikirjutuse kohta vt P. Päll, Maailma kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 1999; algustäheortograafia kohta vt T. Leemets, Austus ei sõltu algustähest. – Oma Keel 2000, nr 1, lk 45–47; taanete ja plokkstiili, õigusaktide ja kuupäevafraasi kirjutamise jm kohta vt Kirjakeele

teataja II 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteimkonna soovitused. Tallinn, 2000; perekonnanimede käänamise kohta vt T. Leemets, Perekonnanimede käänamine. – T. Ereht, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, Keelenõuanne soovitab. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 1996, lk 56–58. Telefoninumbrite kirjutamise kohta vt Interneti aadressil <http://www.riik.ee/infosysteemid/TP0912slaidid/IT-ST912/tsld021.htm>.

Maire Raadik
eesti keele instituudi teadur

Siinne esimene kirjanäidis on täpselt sellisel kujul avaldatud raamatus „Ametikirja koostamine” (lk 83), teine on seesama kiri, mille on oma keelehooldeseminari tööna läbi toimetanud presidendi kantselei töötajad. Mitu erinevust leiata?

1. näide

logo AS Parim Paber
 reg nr 1825465778
 Papi tn 8, 77777 TALLINN
 tel 7777 777, faks 7777 78
 e-post: parim@paber.ee

Pr Liinu Lepatriinu
 Õitsva Roosi OÜ
 Jõukas vald
 1999 nr 68
 78965 EDUKAS MAAKOND

Teie 8. veebruar 1999 nr 6-25
 Meie 9. veebruar

Kontoripaber

Lugupeetud proua Lepatriinu

Täname Teid vastamast meie kontoripaberi soodusmüügi kuulutusele. Palusite saata täiendavat informatsiooni valge koopiapaberi 80 g/mm kohta sooviga osta 40 pakki (500 lk pakis) kohaletoimetamisega 16. veebruaril 1999.

OÜ Parim Paber hinnakiri on lisatud. Sealt leiate ka informatsiooni kõigi pakutatavate soodustuste ja teiste kaupade kohta. Hinnakiri kehtib kuni 31. maini 1999.

Teie tellimuse puhul oleks ühe paki hind	40.00
teile kehtiks hinnasoodustus 7%, ühe paki hind teile	37.20
40 paki maksumus	1488.00
käibemaks 18%	267.84
Kokku	1755.84

Hind sisaldab kauba kohaletoimetamist tellija märgitud aadressil Tallinnas ja Harju maakonnas. Teie märgitud kauba kättesaamise tähtaja puhul tuleks esitada tellimus hiljemalt reedel, 12. veebruaril. Tellimuse palume esitada faksi teel: 7777 778, elektronposti aadressil: parim@paber.ee või posti teel.

Lugupidamisega

(allkiri)
 Heikki Papper
 müügijuht

Lisa: AS Parim Paber hinnakiri 3 lehel

2. näide

logo AS Parim Paber
 registrikood ~ rg-kood 1825465778
 Papi 8, 77777 TALLINN
 tel 777 7777, faks 777 7778
 e-post parim@paber.ee

Liinu Lepatriinu
 Õitsva Roosi OÜ
 Jõuka ~ Jõukuse vald
 78965 Harjumaa

Teie 8. veebruar 1999 nr 6-25
 Meie 9. veebruar 1999 nr 68

Kontoripaber

Lugupeetud proua Lepatriinu

Täname Teid, et vastasite meie kontoripaberi soodusmüügi kuulutusele. Palusite saata lisainfot valge kooapiaberi kohta (80 g/mm), mida Te soovite osta 40 pakki (à 500 lehte) koos kohaletoimetamisega 16. veebruaril 1999.

Kirjale on lisatud ASi Parim Paber hinnakiri, kust ~ millest leiate infot kõigi meie kaupade ja sooduspakkumiste kohta. Hinnakiri kehtib 31. maini 1999.

Ühe paki hind on 40.00. Arvestades 7% hinnasoodustust, läheks pakk Teile maksma 37.20.

Seega:	40 pakki	1488.00
	käibemaks 18%	267.84
	kokku	1755.84

Tallinnas ja Harju maakonna piires toimetame kauba kohale tasuta. Kui soovite kaupa kätte saada 16. veebruaril, peaksite esitama tellimuse hiljemalt reedel, 12. veebruaril. Tellimuse palume faksida numbril 777 7778, meilida aadressil parim@paber.ee või saata postiga.

Lugupidamisega

(allkiri)
 Heikki Papper
 müügijuht

Lisa: ASi Parim Paber hinnakiri 3 lehel

Nalja kah

- Mõista, mõista, mis see on: lurr ees, nõu taga?
- ???
- Lakekauss.

Tunnimees seisab vahipostil, keegi tuleb.

- Seis, ütle parool!
- Parool.
- Korras, mine läbi.

Kaks tassi ujuvad jões. Üks jõuab kaugemale ette ja kannustab teist:

- Tule juba rutem!
- Ma ei saa, mul läks vesi kõrva.

- Kuidas eristada Vale-Dimitrit õigest Dimitrist?

- ???
- Valel on lühikesed jalad.

- Mida ütleb tšuktši, kes viskab kella aknast välja?

- ???
- Vaat, kuidas aeg lendab!

Võru mees tahab perekonnaseisuametis nime vahetada.

Ametnik teeb ametliku näo pähe ja küsib, mis nime tahab kodanik endale võtta?

- Ma tahass Kuldnokk Kõnnip, vastab mees.

- Mis! Nalja teete või? Nimedega ei mängita! Mis te praegune nimi siis on?

- Nimi om Rästäs Joosep. Aga ma olõ vana miiss, tuu nimi mullõ änämp ei passi.

Keelemehega juhtub

Paul Ariste kogunud 1930. aastail murdekeelt Hiiumaal ja pannud kirja ka loomanimesid. Ühes peres olnud tal koera-, kassi-, oina-, härja- ning lehmanimed juba läbi küsitud, kui koplast paistnud silma tore hobune. „Mis te hobuse nimi on?” – „Ool põlegid nime mette,” vastanud peremees. „Nii uhke loom ja polegi nime!” ei jäänud Paul Ariste uskuma. „Põle mette,” kostnud peremees uuesti.

Siis läinud peremees hobust teise kohta tõstma ja kui Ariste end minekule sättis, kuulis ta, kuidas peremees hobusega pahandas: „Korradi Poul, ää rabele!”

kogunud Jüri Viikberg
eesti keele instituudi vanemteadur

Oma Keel ootab ka lugejatelt keelenalju ning nalju keelemeestest (aadressil mair@eki.ee või viikberg@eki.ee). Oleks hea, kui märgiksite juurde, kust olete loo kuulnud. Kirjalikust allikast võetud naljaloole lisage viide.

Ülevaade

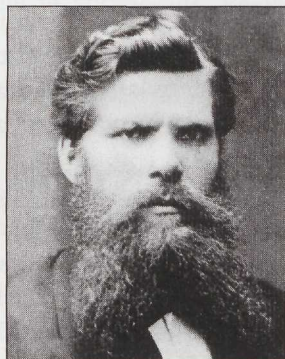
- - - - -

Eesti keele õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis

XIX sajandil

Eesti keelt hakati ülikooli tasemel õpetama peaaegu täpselt kaks sajandit tagasi. Nimelt loodi Tartu ülikoolis 1803. aasta sügisel eesti ja soome keele lektoraat ning esimeseks lektoriks määrati Friedrich David Lenz (kuulsa füüsiku isa). Soome keelt Lenz ega tema järglased siiski ei õpetanud ning järgmisi lektoreid nimetatigi üksnes eesti keele lektoreiks. Eesti keele õpetus oli esialgu üsna tagasihoidlik, piirdudes vaid praktilise eesti keele õpetamisega usuteaduskonna tudengitele.

Friedrich Robert Faehmann oli lektoreist esimene, keda võib pidada ühtlasi eesti keele uurijaks ning kes praktiliste keeletundide andmise kõrval pidas ka teaduslikke loenguid eesti keele vormiõpetuse kohta. Tegelik pööre teaduslikkuse poole toimus siiski alles 1874, kui Tartu ülikooli eesti keele lektoriks sai Mihkel Veske, kes oli esimese eestlasena kaitsnud Leipzigris doktoriväitekirja soome-ugri keelte alal. Veske ei piirdunud ainult eesti keele grammatika õpetamisega, vaid pidas loenguid ka eesti keele ajaloo, rahvaluulest, soome-ugri keelte võrdlevast grammatikast ja paljudel muudel teemadel. Veske kirjutas esimese eestikeelse keeleteadusliku teose „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis” (tänapäevakeeli „Eesti keele hääliku-

*Mihkel Veske
(1843–1890)*

õpetus ja õigekiri”) ning alustas eesti murrete uurimist.

Kuivõrd Veske tegevus ületas kaugelt lektorile esitatavad nõuded ja ka huvi tema loengute vastu oli suur, siis oluaks loomulik luua Tartu ülikoolis eesti keele lektori asemel professori ametikoht. Seda Veske ka korduvalt taotles, kuid ülikooli eestivaenulik juhtkond ei rahuldanud neid taotlusi. Pettununa Tartu ülikoolis, lahkus Veske 1886. a Eestist ja asus tööle Kaasani ülikooli soome-ugri keelte õppejõuna. Tema järglaseks eesti keele lektori ametikohal sai Karl August Hermann, teine eestlasest keeleteaduse doktor.

Hermann on eesti keeleteaduse ajalukku läinud eelkõige esimese eestikeelse grammatika (1884) autorina, kuid ülikooli õppejõuna tal Veske taset ei olnud. Eesti keele professuurita Tartu ülikoolil puudus sajandi vahetusel tähtsus eesti keele uurimise keskusena. Seda funktsiooni täitis hoopis Helsingi ülikool.

Eesti Vabariigis

1. detsembril 1919 sai Tartu ülikoolist Eesti Vabariigi ülikool, kus õppekeeleks oli eesti keel. Ülikooli filosoofiateaduskonnas loodi eesti keele professor ning hakati välja õpetama kõrgharidusega spetsialiste eesti keele alal.

Esimeseks eesti keele professori kohusetäitjaks valiti Jaan Jõgever, kes pärast Karl August Hermannini surma oli töötanud Tartu ülikooli eesti keele lektorina. Eesti keele lektoriks sai meie keelekorralduse suurkuju Johannes Voldemar Veski, kes õpetas praktilist eesti keelt. Hiljem töötas ülikoolis mõnda aega teinegi lektor – keeleeuenduse juht Johannes Aavik. Õpetus toimus Helsingi ülikooli eeskujul ainesüsteemis, mille kohaselt valib üliõpilane ise oma ained (peaaine ülemastmes ja kõrvalained alam-, kesk- või ülemastmes).

Eesti Vabariigi algusaastail paistis oma eesti keele uurimustega silma läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen, kes alustas eesti murrete katselis-foneetilist uurimist, kirjutas eesti keele häälikuloo ja süntaksi-õpiku. Just tema algatusel loodi 1920. a Tartu ülikooli juurde Akadeemiline Emakeele Selts.

Pärast Jõgeveri surma sai 1925. a eesti keele professoriks Andrus Saareste, kellest

Andrus Saareste
(1892–1964)

kujunes üks kõigi aegade tuntumaid eesti keele uurijaid. Saareste tegeles paljude keeleküsimumstega, kuid tema pealaks olid eesti murded. Ta korraldas Akadeemilise Emakeele Seltsi kaudu murdekogumist ning rajas 1931. a ülikooli juurde Eesti Keele Arhiivi, mille ülesandeks oli murdeainestiku kogumine, säilitamine ja uurimine. Saareste uuris keele-nähtuste geograafilist levikut ning esitas eesti keeleala murdeliigenduse. Pärast sõda töötas Saareste Rootsis, kus ta avaldas ka oma elutöö, neljaköitelise „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” (1958–1963).

Keeleajalugu ja murded olid teistegi Tartu ülikooli keeleuurijate põhilisteks uurimisaladeks. Eesti keele sõnavara päritolu kohta on palju kirjutanud läänemeresoome keelte professor Julius Mägiste. Temagi põgenes sõja lõpus Rootsi, kus koostas väga ulatusliku eesti keele etümoloogiasõnaraamatu (ilmus pärast Mägiste surma 1983. a).

Üks viljakamaid etümolooge oli hilisem professor Paul Ariste, kes pani tugeva aluse ka eesti foneetikale ja fonoloogiale ja tegi need rahvusvaheliseltki tuntuks. Eesti teadus- ja kõrghariduskeele kujundamisel oli suuri teeneid Johannes Voldemar Veskil, kes võttis osa paljude terminoloogiakomisjonide tööst ning mitmekümne oskussõnastiku koostamisest.

Nõukogude ajal

Vene aja algus oli ülikoolis vaevaline nagu igal pool mujalgi. Peale majandusraskuste ja ideoloogilise surve veel sellegi pärast, et enamik nimekaid keeleteadlasi oli pagenud välismaale. Töö läks siiski käima. 1944. a loodi Tartu ülikoolis ühine eesti keele ja soome-ugri keelte kateeder, mida hakkas juhatama Paul Ariste. Kahe aasta pärast jagunes kateeder kaheks – eesti keele kateedriks ja soome-ugri keelte kateedriks. Kümnekond aastat juhatas eesti keele kateedrit juba eakas professor Johannes Voldemar Veski, alates 1956. aastast äsja filoloogiadoktoriks saanud professor Arnold Kask ning 1975. aastast professor Huno Rätsep.

Nõukogude ajal õpetati ülikoolis välja ennekõike laia profiiliga eesti filolooge, kes said ka eesti keele ja kirjanduse õpetaja kutse. Õpe oli viieaastane ning toimus kursusesüsteemis. Kaks esimest aastat õpiti kõigile ühiseid

*Huno Rätsep
(sünd 1927)*

aineid, alates kolmandast kursusest hakati õppima peale üldainete ka eriaineid vastavalt valitud kitsamale alale (eesti keel, soome-ugri keeled, eesti kirjandus, rahvaluule jne).

Ülikoolis jätkus eesti murrete ning eesti keele ajaloo, eriti kirjakeele ajaloo uurimine. Tõsisemalt hakati tegelema ka tänapäeva kirjakeele uurimisega, üritati koostada koguni eesti keele teaduslikku grammatikat. Kirjakeele grammatilist ehitust kirjeldati esialgu traditsioonilises laadis.

1960. aastatel jõudsid Eestisse ja eelkõige just Tartu ülikooli uued keeleteaduslikud ideed, seda strukturaallingvistika ja generatiivgrammatika näol. Eesti keele kateedri juurde moodustus Huno Rätsepa juhtimisel õppejõududest, aspirantidest ja üliõpilastest koosnev mõttekaaslaste rühm, mis kandis nimetust generatiivse grammatika grupp ehk lühendatult GGG. Rühm käis koos 1970. aastate keskpaigani – pidas arutluskoosolekuid ja publitseeris uurimusi. GGG kasvas uue teadlaspõlvkonna, kes püüdis käia ühte sammu maailma keeleteaduse arenguga ja kujundas suuresti eesti keeleteaduse näo järgnevatel aastakümnetel. Tartu ülikoolis endas kujunes 1980. aastatel GGG poolt alustatu loogiliseks jätkuks tugev teoreetilise lingvistika ja arvutilingvistika alane uurimistegevus professor Haldur Õimu juhtimisel.

Taasiseseisvunud Eestis

Uus iseseisvusaeg tõi kaasa põhjalikud muudatused õppe- ja teaduskorralduses. Kateedrite asemele tulid õppetoolid ehk professuurid. Eesti keele õpetamise ja uurimisega on neist otseselt seotud eesti keele õppetool (prof Mati Erelt), 2000. a loodud eesti keele ajaloo ja murrete õppetool (prof Karl Pajusalu), üldkeeleteaduse õppetool (prof Haldur Õim) ning eesti keele võõrkeelena õppetool (prof Birute Klaas).

Pärast pool sajandit kestnud kursusesüsteemi mindi nüüd uuesti tagasi ainesüsteemile. Eesti keele (või eesti keele võõrkeelena) oma peaaineks valinud üliõpilane võib seda suhteliselt vabalt kombineerida mitmesuguste kõrvalainetega, nii filoloogiliste kui ka mittefiloloogilistega, mis võimaldab paremini arvestada inimeste erinevaid huve ja õpetada välja mitmekülgsema haridusega spetsialiste.

Muutused on toimunud ka eesti keele uurimises. Ülikoolis on hakatud jälle rohkem tegelema eesti keele grammatikaga, kusjuures esiplaanile on tõusnud grammatika tüpoloogiline uurimine. Eesti keele õppetool hakkas välja andma õppetooli toimetiste sarja (praeguse seisuga on selles sarjas ilmunud 17 köidet) ja selle raames allsarja „Estonian: Typological Studies”.

Tartu ülikooli eesti keele õppetool 1999 (ülevalt vasakult alates: Katrin Kern, Külli Prillop, Urve Pirso, Karl Pajusalu, Pire Teras, Meeli Sedrik, Külli Habicht; alumises reas: Mare Sepp, Reet Kasik, Ellen Uuspõld, Mati Erelt, Valve-Liivi Kingisepp, Maia Madisso, Jaak Peebo).

Kui senine grammatika ja ka sõnavara uurimine oli keskendunud kirjutatud keelele, siis 1990. aastatel hakati Tiit Hennoste juhtimisel üldkeeleteaduse õppetoolis koguma ja uurima ka suulist kõnet (vt ajakirja *Oma Keel* eelmisest numbrist Hennoste artiklit „Sissejuhatus suulisesse eesti keelde”).

Nii kirjakeele grammatika kui ka suulise kõne uurimine põhineb tekstikorpustel. Enam ei piirduta tekstidest väljasedeldatud või siis uuri- ja enda poolt konstrueeritud keelenäidete analüüsimisega, vaid lähtutakse suurtest kindlal viisil valitud ja korrastatud ning automaattöötluks ette valmistatud tekstihulkadest. Tekstikorpuste koostamise põhimõtted ja eestikeelsete tekstide automaattöötlus on olnud üldkeeleteaduse õppetooli keeletehnoloogide tegevusalasid, korpuste endi koostamine aga põhiliselt keeleuurijate ülesanne.

Tekstikorpuste kasutamine on andnud uue hoo sisse ka vana kirjakeele uurimisele. Eesti keele õppetoolis on koostatud vanimate

-----

eestikeelsete tekstide (XIII–XVI saj) korpus ja selle põhjal sõnastik, samuti Georg Mülleri eestikeelsete jutluste (1600–1606) korpus ja sõnastik.

Eesti keele instituut ning Tartu ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete õppetool koostavad ühiselt eesti murrete tekstikorpust. Murdeuurimine on Tartu ülikoolis keskendunud Lõuna-Eesti murretele, eriti Võru ja Mulgi murdele, kusjuures uuritakse tänapäeva murdekeele foneetikat ja grammatikat.

Kõige teoreetilisema suunitlusega eesti keele uurimist (rakendusliku keeletehnoloogia kõrval) harrastab üldkeeleteaduse õppetool, kus tegeletakse semantikaga, vestlusanalüüsiga, kognitiivse grammatikaga jpm.

Ülikooliteaduse eripäraks on tema tihe seos õpetamisega, sest ülikoolis kehtib humboldtlik põhimõte: uurides õpetada ja õpetades uurida. Selle tulemuseks on palju uusi ideid, kuid mitte eriti palju kapitaalset (ühis)uurimusi. Need on enamasti jäänud puht uurimisasutuste saavutusteks. Nii on see seni olnud ka eesti keele uurimises. Tänapäeval, kus ülikooli juures töötavad ka teaduritest koosnevad uurimiserühmad, hakkab vahe ülikoolide ja uurimisasutuste vahel selles osas vähenema, kuid vaevalt see erinevus kunagi päris ära kaob.

Mati Erelt

Tartu ülikooli eesti keele professor

Venemaa keeled Euroopa liistul

Venelased jõudsid ette ja tegid keelteaasta avaürituse oma maal juba veebruaril alguses, ennetades sellega nii Eestit kui ka tervet Euroopat¹: 8.-9. veebruaril toimus esinduslikus Moskva teadlaste majas sealse riikliku lingvistikaülikooli korraldusel rahvusvaheline konverents „Venemaa keeled Euroopa mõõtnes”.

Konverentsi avamisele ja plenaarettekannetele järgnes töö neljas sektsioonis: „Vene keel SRÜ riikides ja Baltikumis. Seisund ja perspektiivid”, „Mitmekeelsus Venemaa ja Euroopa hariduses”, „Venemaa Föderatsiooni keelepoliitika sotsiaal-õiguslikud aspektid” ning „Ema-keelte ja rahvastevahelise suhtluse keelte õppe programmid Venemaal”. Osavõtjad – keeleteadlased, haridusametnikud, poliitikud, õpetajad ja õppejõud – olid kutsutud SRÜst ning Eestist, Lätist ja Leedust. Ametlik Venemaa oli esindatud riigiduuma, välisministeeriumi ja haridusministeeriumi näol, Euroopa Nõukogult tõi tervitusi selle nüüdiskeelte osakonna administraator Philia Thalgot. Konverentsi ajaks ilmutati teesid² ning loodetavasti antakse aasta lõpuks välja ka ettekannete kogumik.

Võimalik, et arutelu ärgitamiseks alustati konverentsi nii sisult, seisukohtadelt kui ka professionaalsuselt seinast seinale ulatuvate ettekannetega. Olulise osa P. Thalgoti esinemisest hõlmas Euroopa keelemapi tutvustus (keelemapist oli lähemalt juttu Oma Keele esimeses numbris). Ilmselt vajab keeleoskuse üleeuroopalist võrdlust võimaldava süsteemi rakendamine Eestiski läbiarutamist ja ühist seisukohavõttu: Venemaal peeti juba aasta tagasi vastav rahvusvaheline seminar³ ning Iirimaal on jõutud mapi kasutamise vastu olevate õpetajate streigini.

Professor I. Halejeva käsitles keeleõpet kui haridusprotsessi olulist osa ning rahvusvahelise suhtlemise eeldust, rõhutades vajadust teadvustada Venemaad paljurahvuselise riigina, mille mitmes osas pole kakskeelsusele alternatiivi.

Asjaliku probleemide tunnistamise kõrval otsiti neile kohati siiski möödnud aegadest tuttavaid põhjusi ning lahendusi. Täielikus vastulus keelteaasta vaimuga olid duuma liikme V. Benediktovi noomimis-

ja õpetussõnad (millest enamik konverentsil osalenuid, välisministeeriumi esindaja nende hulgas, küll distantseerus) Balti riikidele, Ukrainale ja Tatarstanile.

Venemaa ja SRÜ keeltepaabel

Konverents ei saanud loomulikult ei ajas ega ruumis mööda Venemaa praegustest oludest, mis keeleolukorda mõjutavad ning millele ka erakordne keelterohkus ise oma jälje jätab. Majanduslik madalseis, venekeelse rahvastiku vähenemine (eriti äärealadel) ja mittevene rahvastiku suurenemine koos rahvusliku eneseteadvuse kasvuga, Jeltsini-aegne anarhiani ulatunud suveräänsus (vähemalt sõnades) ning uue presidendi ainuvalitsejalikke jooni sisaldavad püüdlused moodustavad raami sellele avarale mänguväljale, millel Venemaal tuleb oma sisemiste ning väliste keeleprobleemidega hakkama saada.

Venemaa ja tegelikult ka suure osa SRÜ keeleprobleemid väljenduvad meilegi tuttavas põlisrahvaste keelte ja vene keele vastuolus, üldkasutatava suhtluskeele vajaduses ning vene keele rolli ja prestiiži vähendamises nii maailma- kui ka emakeelena. Põlisrahvaste keeltele riigikeele staatuse andmine on olnud peaaegu alati vaid poliitiline akt, milleks ei olnud valmis kõnealused keeled ise (puudub vajalik terminoloogia), neid emakeelena kasutav rahvas (mõju avaldab aastakümnete ja -sadade jooksul sisendatud alaväärsuskompleks) ega ammugi mitte põlisrahvaste kõrval elavad muukeelsed, eelkõige venelased.

Määratlematus ja ähmasus põhimõistete, kaasa arvatud mõiste „riigikeel” rakendamisel ja emakeele kõikides dominantkeele funktsioonides kasutamise traditsioonide puudumine on põhjendanud põhimõtete otsuste muutmist ja keelepoliitilist tõblemist näiteks Valgevenes ja Kõrgõzstanis. Keeleprobleemid, sh ladina tähestiku kasutuselevõtu küsimus, on teravalt esile tõusnud ka Tatarstanis (ettekande pidas riiginõukogu aseesimees R. Minnullin), kus äärmuslikumad poliitikud on seadnud eesmärgiks muuski osas Baltimaadega sarnase keeleolukorra kehtestamise (Aserbaidžaanis mindi 1992. a ladina tähestikule üle ning astuti teisigi radikaalseid samme⁴).

Samal ajal on mitmes Venemaa osas, näiteks Dagestanis, olukord, kus väikesel territooriumil elab koos väga palju eri keeli kõnelevaid rahvaid ning kus vene keel oli ja on omavahelise suhtlemise ning mingilgi kujul funktsioneeriva haridussüsteemi eelduseks. Praeguseks on vene keel hüljatud, uut ühist suhtlusvahendit aga pole leitud. Kohati näivad poliitilised aated ja praktilised vajadused vastuolus olevat – Gruusia

esindaja sõnutsi palkavat seal ka kõige äärmuslikumad rahvuslased oma lastele salaja vene keele koduõpetajaid.

Lihtne pole olukord vene keele endaga. Väga delikaatsetel poliitilistel põhjustel (Venemaa paljukeelsus!) pole duuma kuue aasta jooksul suutnud vastu võtta vene keele rolli määratlevat seadust, kuigi vajadus kogu riiki ühendava keele järele on selge.

Muutuv keel muutavas maailmas

Samas on vene keelel tulnud ja tuleb oma leviku eest maksta: tema kvaliteet on halvenenud venelaste endi keskel, mittevenelastest rääkimata (eks meilgi ole aeg-ajalt arutatud, mis saab eesti keelest siis, kui integratsiooniprogramm ellu viiakse). Samas seoses oli üpris ehmata Krasnojarski professori T. Grigorjeva ettekanne vene kirjaviisi stiihilise latiniseerumise kohta⁵ – ning viimane paistis selgelt silma ka Moskva tänavapildis, mis on meiegi omast ingliskeelsem.

Mitmes ettekandes arvati, et riigiametisse astujatele tuleks kehtestada vene keele eksam ning luua kättesaadav keelenõu. Kurva tegelikkusena nenditi (V. Kostomarov) aga ka seda, et riiklikku programmi „Vene keel” finantseeriti möödunud aastal 0,6% ulatuses selle vajadustest.

Ilmsete rahastusraskuste taha on takerdunud ka vene keele õpe ning propageerimine välismaal, kuigi selle tähtsust on mõistetud. Välisministeeriumi esindanud G. Balba igatahes teatas, et tema ametkond tegeleb probleemiga väga tõsiselt. Meeldiv oli kuulda sedagi, et vene keelt ei tohi (kui sõnad vaid tegelikkusele vastaksid!) kasutada poliitilise vahendina ning et tema oskamine ja kasutamine välismaal oleneb välisriikide ja Venemaa suhetest.

Balti riike esindasid professor Ina Druviete Läti ülikoolist ja Evija Papule Läti haridus- ja teadusministeeriumist, dotsent Gintautas Kundrotas Vilniuse ülikoolist ja Ona Cepulėnienė Leedu haridusministeeriumist ning professor Irina Külmoja Tartu ülikoolist ja allakirjutanu haridusministeeriumist. Konverentsi temaatika ja olukordade läheduse tõttu olid ka ettekanded üsna sarnased, kirjeldades vene keele õpetamist üldhariduskoolides (Cepulėnienė), kõrgkoolides (Külmoja ja Kundrotas) ning seisundit ühiskonnas üldse (Druviete, Papule, Valge)⁶.

Konverentsi lõpuks jõuti ka resolutsiooniprojektini, mis üksmeelse, aga loiu käetöstmisega heaks kiideti. Nenditi kakskeelsuse vajalikkust, selge riikliku keelepoliitika puudumist ning vajadust parandada ametnike „venekeelse kommunikatsiooni kultuuri”. Tundub, et selles väheseski on piisavalt ainet meenutamiseks ja edasimõtlemiseks.

Nii konverentsi ajal kui ka enne seda tuli mitmel pool jutuks, kas niisugustest kokkusaamistest on ikka mõtet osa võtta – ega Baltikum valdavalt SRÜ riikidest osavõtjatega ning Venemaa keeleprobleemidele keskendunud konverentsilt maailmale äkki vale poliitilist signaali ei saada? Arvan, et osavõtt oli vajalik õige mitmel põhjusel: oli võimalik saada infot ja vastu vaielda nendele väidetele, mis meie töekspidamistega ei klappinud; oli hea võimalus rääkida oma maa keelepoliitilistest edusammudest ja probleemidest neile, kellel vastav arengujärk alles ees; igati positiivne oli kogemus Eesti, Läti ja Leedu koostööst konverentsil. Ja mõistagi olid väärtuslikud mitteametlikud mõttevahetused teiste, muu hulgas ka vene kolleegidega. Kõigest hoolimata on päris paljud probleemid ühised.

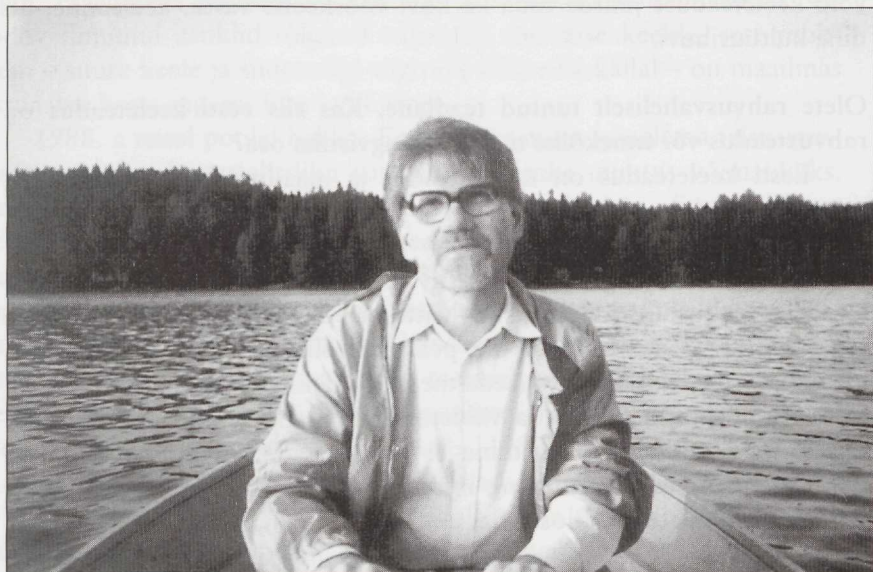
Jüri Valge

haridusministeeriumi nõunik

-
- ¹ Keelteaasta avaüritus Eestis, rahvusvaheline konverents „Eesti keel Euroopas”, toimus Tallinnas 12.–14. märtsil, Euroopa keelteaasta avaüritus Lundis 18.–19. veebruaril.
- ² Сборник тезисов конференции „Языки России в европейском измерении”. Москва, 2001.
- ³ Перспективы внедрения „языкового портфеля” в систему образования Российской Федерации. Москва, 2000.
- ⁴ **Ф. Я. Вейсалов**, Суверенитет и языковая политика Азербайджана. – Сборник тезисов конференции, lk 22–24.
- ⁵ **Т. М. Григорьева**, Иноязычие в русском письме постсоветского периода. – Сборник тезисов конференции, lk 6–7.
- ⁶ **О. Чепулене**, Русский язык в общеобразовательных школах Литовской Республики. – Сборник тезисов конференции, lk 31–33; **И. П. Кюльмоя**, Русский язык в вузах Эстонии: преподавание и исследование. – Сборник тезисов конференции, lk 3; **Г. Кундротас**, Изучение русского языка в вузах Литвы. – Сборник тезисов конференции, lk 17–18; **I. Druviete, E. Papule**, Sociolinguistic Functions of the Russian Language in Latvia. – Сборник тезисов конференции, lk 30–31; **Ю. Валге**, Русский язык в Эстонии в прошлом, настоящем и будущем. – Сборник тезисов конференции, lk 21–22.

Intervjuu

- - - - -

Mati Hint

Mati Hint, keeleteadlane, TPÜ professor, loomuliku grammatika töörühma juht.

Sündinud 28. augustil 1937 Tartus.

Erialalt filoloog, õppinud Tartu ülikoolis 1957–1963 eesti filoloogia osakonnas soome-ugri keeli ja seejärel eriprogrammi järgi matemaatilist ja rakenduslingvistikat.

Filoloogiakandidaat aastast 1971, väitekirj „Eesti keele rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid” Eesti (NSV) Teaduste Akadeemias.

Filosoofiadoktor aastast 1997, väitekirj „Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid” Helsingi ülikoolis.

Mida tahaksite öelda noorele lugejale – mis toob inimese keeleteaduse juurde?

Harva viib noore inimese keeleteaduse juurde keeleteadus, pigem ikka kellegi innustav eeskuju ja üldine humanitaarne kaldumus, huvi kirjanduse ja ajaloo vastu. Hea kirjandus on keel kõige ehedamal kujul. Teisest küljest on jälle nii, et huvitama hakkab ikka see, milles nähakse probleeme, kui tekivad küsimused, kahtlused, protest. Keele puhul juhtub see enamasti alles gümnaasiumis ja ülikoolis või tööelus. Inimese võib keeleteaduse juurde tuua ka huvi võõrkeelte vastu, keeleanne, üldine kultuurihuvi.

Olete rahvusvaheliselt tuntud teadlane. Kas siis eesti keeleteadus on rahvusteadus või ennekõike maailma lingvistika osa?

Eesti keeleteadus on rahvusteadus ja maailma keeleteaduse osa, nagu iga teadus – ka Eesti ajalugu, arheoloogia, etnograafia, folkloristika, kodu-uurimine jne.

Maailmateadusega peaks eesti keeleteadust siduma teoreetiliste aluste ja teadusfilosoofia ühtsus. Mitte et eesti keeleteaduses ei tohiks teha julgeid avastusi või et me peaksime siin kopeerima kõike, mis maailmas on parajasti moes (seda me ei suudakski), aga siiski valitsevad teaduses uurimismeetodite ja väidete hindamiseks teatud kriteeriumid. On tõdesid, mille ignoreerimine ei vii edasi, nii et targem on neid põhitõdesid arvesse võtta ning mitte hakata eesti keeleteaduse kitsalt pinnalt maailma teadusfilosoofiat ümber tegema. Kui eesti keeleteaduses kerkivad esile väited, mis justkui lükkavad ümber keeleteaduse üldisi tõdesid, siis tuleks viga siiski kõigepealt otsida enda arusaamades.

Muidugi on eesti keeleteaduse esmane kohustus eesti keele uurimine oma aja teaduse tasemelt ning selle uurimistöö tulemuste kättesaadavaks tegemine teaduslikus ja ka igapäevatarvituseks sobivas vormis. On väga ülekohtune hinnata eesti keeleteadlasi selle põhjal, kui palju nende uurimusi avaldatakse näiteks inglise keele uurimisele pühendatud ajakirjades. Eesti keeleteaduse rahvusvahelist mainet mõõdab pigem see, kui palju meie keeleteadlaste töid märgatakse ja viidatakse, kui sageli kutsutakse meie keeleteadlasi kõnelema rahvusvahelistele teadusüritustele. Eesti keeleteadus peaks jõudumööda harrastama ka slaavi, germaani, romaani, balti (või mis tahes) keelte uurimist, aga kohustuseks on meil ikkagi eesti keelt ja lähisugukeeli uurida.

Olete aastaid olnud mitmekülgne riigitegelane ja ühiskondlike protsesside mõjutaja. Miks on see teile tähtis?

Riigitegelaseks tituleerimine on liialdus. Tuleb hoopis tunnistada, et ühiskondlikke protsesse tulemusrikkalt mõjutada on väga raske. Olin Eesti poliitikas aastatel 1987–1995. Tulin poliitikasse 1987, kui venestamise surve muutus üha väljakutsuvamaks ja varjamatumaks. Eesti keeleteadlase kohus oli astuda argumentidega sellise poliitika vastu. Seda ma 1987. ja 1988. a oma kakskeelsust käsitlevate artiklitega ka tegin. Praeguseks on need Vikerkaares ja Moskva ajakirjas Družba Narodov ilmunud artiklid tõlgitud vähemalt tosinasse keelde, sest probleem – suure keele ja suure riigi vägivald väiksema kallal – on maailmas aktuaalne kogu aeg, nii Idas kui Läänes.

1988. a teisel poolel hakkas Eesti ajakirjandus kõnelema teistsugustes toonides – imperialistliku sotsialismi kriitika muutus võimalikuks. Varsti muutus võimalikuks taotleda eesti keelele Eestis kaitset keeleseaduse näol. 1988 oligi keeleseaduse eest võitlemise aasta. Arvatavasti selle töö tõttu valiti mind 1988. a sügisel mulle endalegi ootamatult Rahvarinde juhtide hulka. Seal algas osalemine tegelikus poliitikas – 1989. a teisest poolest tekkis osalemise võimalusi tagantjärelegi vaadates väga kõrgel rahvusvahelisel tasemel, olgu siis keeleõiguse konverentsidel Kesk-Euroopas, rahvusvahelistel julgeolekufoorumitel või üleameerikalises televisiooniprogrammis. 1992–95 olin Riigikogu liige ja suure osa sellest ajast välislähetustes Strasbourgis, Pariisis ja mujal.

Poliitikas on minu jaoks oluline kultuuri ja elamisviisi kaitse, keel kaasa arvatud. Leidsin igal pool kergemini kontakti poliitikutega, kes olid poliitikasse tulnud kultuuriringkondadest või teadusest. Teadus on kultuuri osa. Nii või teisiti tunnetavad teadlased ühiskonna ees seisvaid ohte ning tunnevad vahel endas ka julgust ja jõudu nendele ohtudele vastu seista. Kelle loomuses on oma erialasse kapseldumine – see on teadlase õigus. Aga ei oleks õige teadlast halvustada, kui ta ei jää ühiskonna elus kõrvaltvaatajaks. Maailmas, sealhulgas Eestis on häid näiteid teadlastest, kes ei ole kõrvaltvaatajad või kes on otsustavatel aegadel võtnud endale liidri vastutuse, maailmas näiteks tänapäeva keeleteaduse tippnimi Noam Chomsky, Eestis Endel Lippmaa, Uno Mereste (majandusteadlase ja juristina ka suurepärane keelemõtleja) jpt.

Mulle on väga tähtis, et Eestis jääks ühiskond ja ühiskonna elu püsima eestikeelsena. Selle tõttu olen ma väga mures Eestis toimuvate rahvastikuprotsesside pärast: sündivuse langus, rahva tervise allakäik, sotsiaalse solidaarsuse hävitamine Eestis võib eesti keele ja kultuuri saa-

tusele osutada palju määravamaks kui kiire ühinemine Euroopa Liidu ja NATO-ga. Minus tekitab pidevat ängistust see ülbus, millega ühiskonna liikumissuuna üle otsustajad on neid saatuslikke probleeme kümme aastat ignoreerinud.

Kuidas mõjutab keelega ja ühiskonnaga tegelemine inimese maailmapilti?

Inimene ei ole ainult keeleteadlane, nagu ta ei ole ainult eestlane või mees/naine. Ma loodan, et vähemalt salaja on igal inimesel rohkem kui üks definitsioon. Ka mina ei tegele üksnes keeleuurimisega, mitmel ajajärgul on olnud tähtsamana tundunud tegemisi. Püüan elada oma parema äratundmise järgi. Aeg, põhimõtted, võimalused, kultuur, kasvatus, maailmast arusaamine, huvid, kalduvused, pahed ja jõukohane võitlus nendega seavad siin oma piirid.

Ma ei ole ka seda sorti keeleteadlane, kelle jaoks maailmas midagi peale keeleteaduse ei eksisteeri. Mu eelistatud lugemisvaraks on juba aastakümneid kunsti- ja ajalooramatud, mälestused ja filosoofia. Olen veendunud, et neist näiliselt keeleteadusekaugetest allikatest saan ma keeleteadusliku mõtlemise jaoks mõjusaid impulsse. Nii lõhestatud ja killustatud kui inimeste maailm ka poleks, leiab temas siiski ka palju ühtset ja ühtekuuluvat.

Maailmas on palju soome-ugri keskusi ja meiegi keelest huvitatud inimesi. Keda neist eesti jt soome-ugri väikekeelte uurijaist-õpetajaist tahaksite isiklikult esile tõsta?

Mida keegi minu mõtteviisi jaoks on tähendanud, see selgub tihti palju hiljem. On autoreid, kelle juurde tuleb aina tagasi pöörduda, ka siis, kui nende seletused-tõlgendused ei klapi minu omadega: Fr. R. Faehlmann, Eduard Ahrens, F. J. Wiedemann, Mihkel Veske, Lauri Kettunen, Elmar Muuk – need on minu uurimisala aegumatud klassikud, kaasaegsetest R. T. Harms, Valter Tauli, Tiit-Rein Viitso, Paul Ariste, Ilse Lehiste (seda eesti keele uurijatest). Páris sageli loen ma vanu piibliväljaandeid, millest saan ka keelelist-keeleteaduslikku inspiratsiooni. Kaugemate soome-ugri keelte osas olen páris harimatu, rohkem olen lugenud eesti keelt mõjutanud keelte teooriat ja ajalugu.

Kui mõista seda küsimust avaramalt, siis väärivad kindlasti nimetamist väga paljud soome kolleegid alates mulle lähimatest nagu Helsingi ülikooli soome keele professor Auli Hakulinen ja Soome suursaatkonna pressisekretär Eva Lille. Tänu nende külaskäikudele alates

1965. aastast – ning tänu suurele hulgale lähedastele kolleegidele, keda siinkohal üles lugeda ei jõuaks – pole mul ja paljudel teistelgi Eesti kolleegidel puudunud nii moraalne kui ka teaduslik tugi. See toetus on kasvatanud ka minu keeleteaduslikku ja kultuuriloolist raamatukogu. Eraldi tooksin esile oma kauaaegseid tuttavaid USA ülikoolidest: prof Ilse Lehiste, kellega pole häid suhteid ja respektierivat kontakti seganud ka üha erinevamad vaated ühisele välteteemale, ning minu lähedane sõber prof Raimo Anttila, kes on aegade jooksul väga palju aidanud ka Vene kolleege. Niisuguste kontaktide kaudu levis välismaiste kolleegide hulgas natuke ka arusaamist meie olukorrast Nõukogude impeeriumis.

Kui aga mõista seda küsimust kitsalt, siis ei saa unustada Paul Ariste inimlikku suurust väiksemate soome-ugri keelte uurijate järje peale aitamisel. See oli tõeline missioon (sama sõna, mis *misjon*). Tihti tuleb meelde ka liivlaste kultuuriinimene Peetõr Damberg, kes mitte eriti soodsas õhkkonnas viimse hingetõmbeni talletas oma emakeelt ja väikest liivi asja.

Juhite praegu nn loomuliku grammatika töörühma. Õpetajat huvitab kindlasti, mis on selle grammatikakirjelduse alus?

Loomuliku grammatika nimetuse pakkus projekti esialgse töökoodina välja Martin Ehala, hiljem leidsime, et see kajastabki päris hästi autorite mõtteviisi.

Osalt on selle projekti sünnis süüdi nn akadeemilise grammatika morfoloogiakõide, mille meetodi suhtes mul on pretensioone. Tolles morfoloogias on reeglite leiutamine võrdsustatud reeglite avastamisega, justkui oleks eesti keel masin (nagu ühes Aaviku definitsioonis). Minu arvates läheb meelevaldselt konstrueeritud keelemasin käima halvasti – ta võib küll arvutis leida üles või genereerida õiged morfoloogilised vormid, aga inimese jaoks on keele süsteem vaja esitada võimalikult kergesti arusaadaval ja samas tõepärasel kujul. Ka ei ole ma nõus akadeemilise grammatika (konspektiivse) fonoloogia osaga. Fonoloogia määrab ära ka morfoloogiliste vormide kirjaviisi. Kui see varjab morfoloogia reeglipärasusi, siis ei ole fonoloogia kõige paremini õnnestunud. Häälikusüsteemi ja grammatika kirjeldamine ei ole ainult „lahenduste” väljapakumine, sest keel ei sõltu meie kujutlustest. Keele uurimine on avastamistegevus, mitte leiutamine. Leiutada tuleb ainult avastatu sobiv kasutamine ja võimalikult lihtne esitusviis. See ongi meie filosoofia.

Keerulised olud ja suhted võtsid minult võimaluse 25 aastat tagasi oma teaduslikke ideid akadeemilise grammatika vormis teostada. Nüüd olen veerandsajandise hilinemisega saanud võimaluse realiseerida oma toonane projekt. Minu tollaegsetele ja ka praegustele arusaamadele ligilähedaseltki vastav grammatika on ikka veel kirjutamata (kui mitte arvestada minu enda ja Martin Ehala gümnaasiumiõpikuid). Seda lünka me nüüd täidame. Eesti häälikusüsteem ja morfoloogia on olnud mu peamised uurimisvaldkonnad, kuid ma ei tunne endas enam nii palju jõudu, et kirjutada need kaks ala grammatikaks ühtses kontseptsioonis. Niisiis kirjutab Martin Ehala morfoloogia ja Silvi Vare sõnamoodustussõnaraamatu. Mulle jääb peale fonoloogia ka eesti keele tänapäevastele muutumistendentsidele pühendatud kõide. Süntaksit me ei üritagi, sellist jõudu ega aega meie töögrupil pole, pealegi pole valitud kirjeldusviisi raamides akadeemilisele süntaksile peale raske sõnastuse kuigi palju ette heita. Autorid ise võiksid selle tõlkida kergemasse keelde, töö väärib seda lisavaeva.

Õeldust ei maksa välja lugeda akadeemilise morfoloogia täielikku eitamist. Paljud olulised põhimõtted (süsteemi produktiivne või aktiivne osa ja mitteproduktiivne või passiivne osa, tsentri ja perifeeria mõistete kasutamine jpm) on meil ühised. Kuid grammatika peaks siiski tulema teistsugune. Tahaksime, et õpetajal oleks meie grammatika kõiteid ja Silvi Vare sõnastikku käepärane käsitada ja kasutada. Aga sinna läheb veel aega. Loodame, et me ei väsi.

Olete asunud Eestis teadvustama teaduse eetika probleeme. Mis on teid sellele tõuganud?

Üks tänapäeva teadusfilosoofia printsiipe on kahtlemine: iga vana ja uut teooriat, hüpoteesi, väidet tuleb kontrollida ja kontrollida. Teaduses pole kellelgi monopoli. Ka juba kord seletatud või lahendatud probleemide juurde pöörduakse tagasi ja revideeritakse neid, kui selleks tekib põhjus. Nimetasin näiteks ennist reeglite avastamist – eesti keeleteaduses pole tahetudki näha vahet avastatud keelereeglite ning kellegi leiutatud reeglite vahel. Esineb mentaliteeti, mis annab vaba voli mitšuurinlusele keeles – et leiutame aga julgelt uued vormid ja normid ning kuulutame nad õigeks ja seaduslikuks. Selline vaade võib viia *ad hoc*-otsustele, mis peagi osutuvad problemaatiliseks.

Niisuguse pinnalise positivismi põhjused ka edukas keeleuenduses peituvad ajaloolises vajaduses kujundada eesti keel kiiresti moodsaks

kirjakeeleks. Sada aastat tagasi tuli tihti otsustada enne teaduslikke uuringuid. Praegu on olukord teine, aga suhtumine on sama.

Teaduse eetika küsimus on suurel määral teaduse filosoofia ja maailmavaate küsimus. Vastuolud ja erinevad hinnangud enda ja teiste teaduslikule tegevusele tulenevad sagedamini kui me arvame erinevatest teadusfilosoofilistest tõekspidamistest või nende puudumisest. Juba põguski lugemine selles valdkonnas võiks juhtida mõttele, et Eesti keeleteadus tegeleb liiga vähe tänapäeva teadusfilosoofiaga, teaduslikuna esitatud seisukohtade tõesuse tõestamiseks ei suhtuta täie rangusega.

Sain Tartu ülikoolis õppides ka mõningase matemaatilise hariduse, sooritasin kümme korda kõrgema matemaatika eksamit täiesti võrdsest matemaatika vanemate kursuste üliõpilastega. Kuigi ma enam ammu ei loe matemaatilist kirjandust ja olen suurema osa oma matemaatilisest haridusest unustanud, usun, et see on mõjutanud mu mõtlemisviisi. Kokkupuude teistsuguse mõtteviisiga mõjub ergutavalt. Minu ülikooliõpingute lõpuaastatel (1960ndate alguses) panid uuendusi otsivad õppejõud Tartu ülikoolis käima õppejõudude, aspirantide ja üliõpilaste arutus- ja eneseharimisringi, mida tänapäeval nimetatakse interdistsiplinaarseks. Toda ringi vedasid Huno Rätsep (keeleteadus), Ülo Kaasik (matemaatika ja arvutid) ja Ivar Kull (matemaatiline loogika). Peaaegu kõigist tolles ringis osalenutest on saanud märkimisväärse tasemega teadlased.

Emakeele õpetaja jaoks on praegu väga tähtis, mis suunas liigub õppekava. Nad ei ole rahul, et teksti- ja keeleõpetus on põhikoolis integreeritud, nii et ilukirjanduse õpingud ei seisa enne gümnaasiumiastet omaette. Praegu käib vaidlus, millisel kooliastmel peaks kirjandus omaette aineks muutuma – I, IV, VII või X klassis. Mida teie arvate? Misugune on teie nägemus õppekava probleemidest?

Küsimus algab sellest, kes peaksid õppekava ja õppevara tegema – kas pika praktikaga tegevõpetajad või teadlased. Niikaua kui selline vastandus püsib, ei tule midagi mõistlikku välja, sest pika praktikaga tegevõpetajatel ei ole tihti enam ammu aimu, mis on toimunud eesti keele uurimises paari viimase põlvkonna kestel või mida esmaklassilist on lisandunud maailmakirjandusse. Seda teavad uurijad-teadlased ja erudiidid. Töökoht ülikoolis või ainekomisjonis ei garanteeri asjatundmist, vaid võib selle puudumist hoopis varjata. Asjatundmist ei anna ka seasuguste ühinemine ükskõik kui suureks ja tähtsa nimega komisjoniks.

Õpiku kirjutamine on väga raske ülesanne. Õpiku autoril peab olema teadlase asjatundlikkus, popularisaatori keeleteaduslikkus, praktilised koolikogemused ja peale selle veel diplomaadi oskus lävida ebakompetentsete komisjonide ja haridusametnikega. Aeg-ajalt selliseid autoreid ilmub ja annaks jumal neile kannatlikku meelt võimalikult kaua vastu pidada õppekavade pideva ümbertegemise närvilises õhkkonnas. Aga vahel satub alale inimesi, kelle vastutustunne on madal ja enesehinnang põhjendamatult kõrge ning kes on nõus kõigega, kui ainult nende nimega õpik kooli läheks.

Õpik peaks sisaldama palju rohkemat kui miinimumõppekavas ette nähtud. Õpetajal peaks olema võimalus õpikust valida temale sobivaid teemasid põhjalikumaks käsitlemiseks, aga õpilasele peaks õpik andma täiendava lugemise võimaluse. Miinimumõpik võib kujuneda surmiga-vaks.

Õppekavas ega õpikutes ei tohiks olla seisukohti, mis ei vasta tänapäeva teaduse arusaamadele. Teiseks tuleks üritada õpitavat näha laiemas kontekstis. Ja kolmandaks pole vaja anda ülearu suurt tähtsust pisiasjadele, vaieldavas komareeglis juuksekarva lõhkiajamine pole kuigi tähtis.

Kindlasti peaks kirjandus olema omaette õppeaine. Teksti loomise õpetus on ju kirjutamise õpetus ning seda on traditsioonilises Eesti koolis edukalt osatud ühendada kirjanduse õpetamisega. Põhikoolis ongi kirjanduse õpetamine tähtsam kui süstemaatiline keeleõpetus. VII klass on viimane aeg kirjanduse õpetamiseks iseseisva aina.

Kelle kohta julgeksite öelda: „Ei valda hästi oma emakeelt”? Mida peaks noor inimene tegema, et ta ei pälviks teie seesugust hinnangut?

Kõige sagedamini annan ma halva hinnangu keeleepitajatele ja nende hulgas on kõige ohtlikumad ajakirjanikud ja ilukõnelejad, kelle kirjutatud ja lausunud sõna levib massiliselt ja omab seejuures veel ka teatud autoriteeti. Need dabljuutajad, nentijad, tõdejad, märkijad, toonitajad, möönjad, täpsustajad, tunnistajad, tähendajad teevad eesti keelele tuhat korda rohkem halba kui kõik lihvimata keelega inimesed kokku. On hämmastav, kui edevalt isegi haritud inimesed ühinevad keeeklounide ansambliga, tähtsalt korrates dabljuusid, aidiisid ja siidiisid või soome keele fraseologisme, sageli oskamata ise hääldada lihtsamaidki inglise või soome nimesid ja sõnu.

Head keelt õpib eeskujude najal. Hea keelega juturaamat on palju tõhusam kui grammatikaraamat või liiklusmäärustiku moodi ortograa-

fiareeglite kogumik. Interneti-suhtlus ei asenda kunagi raamatut, sest Internet kujundab oma kitsarinnalise žargooni. Ka Eesti Interneti-suhtlejad on juba loonud oma keelekeskkonna, mis on praegu küll kahetsusväärset tihti labane ja agressiivne. Iseasi on muidugi, kui Interneti kaudu loetakse head kirjandust. Vaimukas vestluspartner ja hea raamat aitavad kujundada head keelt.

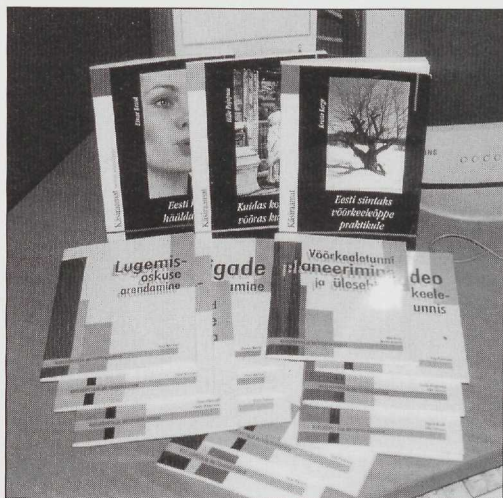
küsitlenud kolleeg Krista Kerge
foto: Kalevi Nousiainen

Raamatud

- - - - -

Phare keelesari ehk Mida europlane Eestile kinkis

Eelmisel aastal ilmus Euroopa Liidu Phare eesti keele õppe programmi toel terve põnev sari: üksteist vihikut võõrkeele õppemeetodite kohta, kolm raamatut keelest ja kultuurist, lisaks otsesemat keeleõppematerjali ning grammatikatabelid, mis kõik korrastavad õpetajate teadmisi ning tõhustavad lõppkokkuvõttes Eesti riigikeele omandamist. Sari jagati 2001. aasta algul asjaomastele tasuta.

Phare sarja esimene ja otsene väärtus ongi see, et eesti keele kui võõrkeele õpetaja on nüüd targem ja tema töö tasapisi üha tulemuslikum. Euroopas on kindlad arenevad põhimõtted, kuidas võõrkeelt õpetada ja selle oskust testida. Nõukogude Liitu kätketud Eesti ei teadnud neist just liiga palju (milleks „kodanliku propaganda keeli” või üht kohalikku väikekeelt ikka tõhusalt õpetada) ja püüdis sel alal iseoma peaga toime tulla. Taasiseseisvumine tõi probleemi teravalt esile. Alustanud riiklikel põhjustel eesti keele oskuse alg-, kesk- ja kõrgtaseme kirjeldamise ning testimise poolelt, on Eesti nüüd Phare sarjaga astunud

tubli sammu ajakohasema ning tasemeorientatsioonilt selgema õpetamise poole.

Paljudel eesti keele omandajatel on alati olnud põhjust õpetajaid ja meetodikuid tänada. Erandlikult heast tulemusest eesti keele kui võõrkeele omandamisel peab aga ajapikku saama reegel. Astudes Euroopa vabade piiridega liitu, tuleb olla valmis oma keelt õpetama ja tema funktsionaalset oskust testima kõigile kättesaadavate, läbipaistvate, tõhusate ja avalikustatud materjalide-meetodite alusel, mis toetuvad võrreldavale tasemeskaalale. Oleme sellele jälle lähemal. Kuid rõhutaksin ka sarja kaudsemat ja ometi olulist rolli eesti kirjakeele arengus.

Euroopa maksumaksja on TEA kirjastuse kaudu toetanud eesti kirjakeelt kõige tähtsamas: aidanud avalikustada killukese teavet, mida seni sai suures osas kätte ainult võõrkeelsena. Võõrast keelest ammutatud uus informatsioon saab lõpuni selgeks alles siis, kui leiame eesti sõnad, millega tema sisu edasi anda. Nii tekivad uued terminid ja korrastatakse olemasolevate sisu või vormi. Kui eestlaste jaoks uus info aga paberile panna, siis muutub mõte täpseks ja areneb kultuuriomasel viisil edasi – niisugune on kord teistele kirjutamise loomus ja kõige uue lugemise tagajärg. Adressaadi jaoks sisukat teksti luues üritab autor mitte ainult uusi teadmisi lisada, vaid korrastab ümber meie seniseidki arusaamu – ta sunnib meid tuttavatele asjadele teisiti vaatama. See omakorda avardab meie keeleroumi: me mõtleme loetud teemast laiemalt ja teisiti, tänapäevastes terminites ja tänapäeval viisil.

Kõigepealt korrastab ja uuendab oma teadmisi ikka üks inimene – antud juhul asjatundja. Ta loeb näiteks inglise, saksa, soome või millises tahes keeles moodsa teabe allikaid. Kui see spetsialist võtab omandatud rakendada, nagu eesti autorid seekord Phare sarja kaudu, hakkavad uued teadmised-arusaamad koos asjakohase sõnavaraga tasapisi üha laiemalt levima. Nad nihkuvad aegamööda üldharidusse. Kogu keelekollektiivi uued arusaamad võivad kujuneda uuenenud tegevuses – targemaks saanud pankur ja õpetaja töötavad teisiti ja kasutavad moodsamat keelt; panga klient ja kooliõpilane omakorda jätavad meelde, kuidas asi käib, ja märkamatult kasutavad moodsamat keelt nemadki. Uus meie teadmistes ja ühtlasi keeles levib igapäevaste olukordade, õpikute ja aimekirjanduse, televisiooni, raadio ja ajalehe kaudu.

Nii ei hari Phare sari üksnes õpetajaid. Õpetaja tegevuse kaudu mõistame kõik ajapikku täpsemalt, millisel motiivil, tasemel ja millise tulemusega valdame võõrkeeli eri osaoskuste kaupa; missuguseid viimastest – kõnet või kirja, teksti lugejana või loojana – võiksimme oma õpieesmärke arvestades ennekõike lihvida. Samal ajal on saanud selgemaks, kuidas seda mitmekesiste võimaluste juures tulemuslikumini teha või milliseid suhtlus-, ühiskonna- ja kultuuriteadmisi peab keele õppimisega kaasnema, et selle oskus olukorriti piisavalt töötaks.

Moodne on see kultuur, kes maailma asjadest piisavalt tänapäevasel viisil aru saab. Asjadest tänapäevaselt mõtlemiseks vajab iga keelekeskkond pidevalt uusi infosüste. Võõras keeles lugemisest üksi ei aita, on vaja ühist jõupingutust, et teadmiste jaoks luua ja korrastada sõnavara ning seejärel moodsat teavet levitada. Nõndaviisi liigub kõik uus ajapikku üldkeelde – sellest saab piisavalt osa eesti keele kõnelejate enamik. Kõik täna uus on praeguste lastele kasvades igapäevakeel. Niisuguse lihtsa mehhanismi kaudu muutub eestlaste maailma-vaade, või kui soovite, maailmapilt. Koos sellega püsib meie keel tänapäevane ja tasemel, seejuures igal asjatundmusastmel – ühtaegu teadmamehe, riigimehe või võhiku jaoks.

Tuleks veel arvesse võtta, et eestlasi on ühe keele jaoks teadmisi ammutamas ja iseäranis neid jagamas kokku väga vähe. Seepärast on lausa kuldaväärt, et Phare algatusel sattus korraga paarkümmend inimest teadmiste jagaja rolli – saati valdkonnas, mis ühtaegu on elutähtis riiklikult ja iga inimese jaoks ning oluline igapäevaelu mikrokliimale. Eesmärk ei ole ei suurem ega väiksem kui väärikalt eestikeelne Eesti. Phare väärrib kiitust seda enam, et kõnealune (elu-, tunnetus- ja keele-) valdkond ei ole ainus, mida selle organisatsiooni toel arendatakse.

On koguni väidetud, et väikest kirjakeelt, mis ei jaks ühiskonnas täita kõiki keelele pandud ülesandeid (peenemalt öeldes, ei ole polüfunktsionaalne) ega püsi nende täitmisel modernsena, ei ole üldse mõtet toetada. Keel säilib n-ö kultuurkeelena ehk püsib võrdsena korrastatud kirjakeelte hulgas ainult siis, kui ei piira oma kõnelejat vaimset. Neid keeli pole maailmas kuigi palju. Kõigest peab emakeele toel saama mõelda ja kõike selles keeles nüansirikkalt edasi anda (ideaal, mida kunagi ei saavutata, kuid mis ometi vältimatu nagu emakeel ise). Asjal on ka oma praktiline külg iga inimese n-ö konkurentsivõimelisuse jaoks: millest me ei oska tänapäevaselt ja sisutäpselt mõelda, seda ei oska me omale ajale kohaselt teha.

Mida Phare sari meile pakub?

Käsiraamatud

Käsiraamatuid leiame sarjas kolm.

- Arvatavasti kõige üldharivam ja laiemalt tähtis käsiraamat, Hille Pajupuu „**Kuidas kohaneda võõras kultuuris**”, tugineb kultuuri tänapäevaselt avardunud mõistele, mis on omamoodi lahutamatu isiksuse omadustest – keskkonna mõju põimub isiksuses inimloomuse erilistest ja üldistest joontest tulenevaga. Autor räägib globaliseerumise ja rahvasterändega oluliseks muutunud kultuurierinevustest, tuues välja kultuuriti võrreldavat, nagu individualismi või kollektivismi, maskuliinsuse või feminiinsuse dominant, võimudistants, ruumisuhted, ajakäsitlus jm. Ta käsitleb kultuurierinevuste

mõju suhtlusele, keele ja kultuuri seoseid, kultuuritundlikkust. Eraldi peatutakse võõra rahva hulgas kohanemise etappidel. Raamat jagab teavet ka vestluskäitumise, sh eestlase vestlus-harjumuste kohta, mida autor on ise uurinud. Peatükkide lõpus on õppijat suunavaid küsimusi.

- Einar Kraudi „Eesti keele hääldamine” tutvustab eesti hääliku-süsteemi ning harjutab muu emakeelega inimest detailselt muutma hääldusbaasi, võrreldes eesti häälikumoodustust vene, inglise, saksa, prantsuse ja soome omaga. Autori hääldusõppe meetod ja sellega kaasnev terminoloogia on algupärane ning väärib tõsist süvenemist, rohkesti on toetavaid jooniseid. Mahukas harjutusosa on liigendatud temaatiliselt ja arvestab õppetöö ajalist kulgu. Raamatu juurde kuulub 15 kuuldelinti.
- Krista Kerge „Eesti süntaks võõrkeeleõppe praktikule” erineb senistest lausekäsitlustest peamiselt selle poolest, et peatub enam süntaksivahendite tähenduspoolel ning kõneolukorrast tulenevail seikadel. Need peaksid eriti olulised olema võõrkeeleõppes, kus lähte- ja sihtkeele struktuurile ei vasta struktuur, vaid sisule – sh ühiskondlikule ja individuaalsele lisatähendusele – sisu, mille edastamise vahendeid on alati palju. (Eks see variatiivsus ole emakeeleõppeski tähtis.) Iga osa on ülevaatlike servaosutuste abil liigendatud ning vormi- ja tähenduskeskseid osi seovad omavahel teksti siseviited ja aineregister. Viimase toel leiab muu aine hulgas üles vähese võrdluse vene, saksa, inglise, soome ja ungari keelega.

Metoodikavihikud

Metoodikavihikud on esimene eestikeelne võõrkeeleõpetust käsitlev koguteos, mis koosneb 11 vihust. Tema adressaat pole üksnes eesti keele, vaid millise tahes võõrkeele õpetaja. Koguteose teemad, mis ühtlasi seisavad vihkude kaanel, on järgmised.

- Leelo Kingisepp ja Elle Sõrmus annavad ülevaate **võõrkeele õppe-meetoditest** läbi 20. sajandi, kokku on neid vaatluse all neliteist, sh kõige moodsamad. Ülevaadet ilmestavad tunninäited.
- Tiina Kikerpill ja Leelo Kingisepp kirjutavad keelekeskkonnast **võõrkeeleõppe toetajana**. Igapäevane avalik suhtlus ja meedia-kanalid on meie konkreetse keelesituatsioonis eriti oluline, paraku aga ebatõhusalt kasutatud õpitugi, mille juurde vihk suunabki.
- Hiie Asseri ja Maire Kõppari teemaks on **võõrkeeletunni planeerimine ja ülesehitus**. Muu hulgas õpetatakse strateegiaid ja võtteid,

kuidas tundi elavdada, õpetaja orienteeritakse oskuslikult kontrollima õpilast ja analüüsima ennast.

- Osaoskuste omandamist tutvustab neljas vihus Piret Kärtner. Ta pühendub ühekaupa kuulamisoskuse, kirjutamisoskuse, lugemisoskuse ja kõnelemisoskuse arendamisele. Õpime, miks ja kuidas tunnis kuulata võõrkeelset kõnet ja laule; kuidas saada oskuslikuks kirjutajaks; missuguseid lugemisstrateegiaid on võimalik rakendada ning milliseid ülesandeid jagada lugemise eel, ajal ja järel; kuidas organiseerida keeletunnis kõnelemist ja milline on seejuures õpetaja roll. Pakutakse eri tüüpi, sh loovaid harjutusi ning rollimänge.
- Kristi Saarlo vihu teema on **sõnavara õpetamine**, mis on meie arusaamistes liiga kaua seisnud irdu, nagu saaks sõna tekstides esineda ilma vormita ega kuuluks ühtaegu mitmesse kooslusse. Sõnade ja sõnavara olemusliku ülevaate juurest jõutakse arusaamani, kuidas sõnu tõhusalt omandada. Vihk sisaldab näiteid mitmesuguste ülesandetüüpide kohta.
- Ingrid Krall ja Elle Sõrmus käsitlevad eesti keele **grammatika õpetamise võimalusi**, pakkudes õpetajale ideid, kuidas ja mis järjestuses seda ainet õppijale lihtsal ja arusaadaval moel seletada. Vihk sisaldab ka praktilisi ülesandeid.
- Ene Petersoni teema on **video võõrkeeletunnis**. Tutvustatakse videomaterjali valiku kriteeriumeid ja kasutamise meetodeid ning videovara, mille hulgast meil valida on. Lisaks leiab vihust ülesandeid eri osaoskuste ja keeleteadmiste arendamiseks.
- Diana Maisla valgustada on **vigade parandamine**. Tutvustatakse asjaomast teooriat ning eri arusaamu keeleveast, tema põhjustest ja õigest keelest. Autor esitab näiteid tüüpilistest vigadest ja pakub vigade parandamiseks ülesandetüüpe, mida võib ka kindla taseme keeleõppes kasutada.

Õpetaja ja õpilase õppematerjal

Eriti tänuväärne materjal on kõigil kooliastmetel nii õppimise kui ka kordamise juures sobilikud eesti keele **grammatika seinatabelid**, kokku 40 neljavärvilist tabelit hääliku- ja vormiõpetuse, sõnamoodustuse, lauseõpetuse ja õigekirja kohta. Nende kasutamist suunab „**Õpetaja tabeliraamat**”. Mõlema väljaande autorid on Helle Metslang, Silva Tomingas, Silvi Vare ja Jaan Õispuu.

Phare abiga on kavandatud ja TEA kaudu levitamisel veel mõndagi olulist, mis kujunduselt sarja ei kuulu.

Antidea Metsa ja Anne Jänese „Sulle, õpetaja!” on eesti suhtluskeele õpik kesktaseme õpetajatele ja rajaneb aktiivmeetodite kasutamisel kursuste raames, kõrgkooli humanitaaralade keeleõppes, samuti individuaalõppes. Probleemistik on õpetajakeskne: õpilase põhivajadused, individuaalne õpetamisstiil, probleemne õpilane, meeskonnatöö koolis ning koguni selline tore lugemisaine, nagu miks õpetajat ei unustata, mees- ja naisõpetaja, maa- ja linnakooli erinevused-eelised jpm.

Varsti on tema kõrvale oodata Mare Kitsniku ja Leelo Kingisepa edasijõudnute õppekomplekti „Edasi!” (õpik, õpetajaraamat, töövihik ja kassett), mis on seni olnud katsetamisjärgus. Ta sobib täiskasvanud õpurile, kes õpetaja käe all valmistub sooritama kesktaseme eksamit. Õppekomplekti printsiibiks on kasutada autentset keeleainest ja tänapäevaseid arusaamu tööst tekstiga – sihtkeele osaoskuste omandamine on toetatud eestlaste elavale keelekasutusele, tekstianalüüs jälgib teksti sisulist liigendust, keskendudes sisulisele mõistmisele ja julgustades omandatavat kohe kasutama.

Peale TEA on Phare eesti keele õppe programm aidanud eesti keele õpet elavdada muude kirjastuste kaudu. Nii on õppijatel kasutada vene algkooli kõnearenduskomplekt „Õpime koos Mütsiku ja Patsikuga” (autorid Hiie Asser, Anne Kaskman ja Maire Küppar, AS Serk), eestikeelsete ring- ja laulumängude CD-kogumik „Kaks sammu sissepoole” (Meeme Liivaku, kirjastus Taimar & Põhi), mis sobib keele-, laulu- ja võimlemistundi, ning ajakirjandusžanreid tutvustav **Ajaleheleht nr 4** (Eesti Ajalehtede Liit).

Aastail 1999-2000 on riigi eksami- ja kvalifikatsioonikeskuse väljaandel sama programmi raames ilmunud **harjutusvihikud** vene põhikooli eesti keele lõpueksamiks ja eesti keele riigieksamiks valmistujatele ning teistele alg-, kesk- või kõrgtaseme eksami sooritajatele (kokku kuus trükist, mille autoritena figureerivad Hille Pajupuu, Hele Pärn, Leelo Kingisepp, Tiit Päeva, Kristi Saarso, Leeni Simm, Pille Reins ja toimetajana Madis Norvik). Need kuuluvad varem alustatud ja kujunduslikult terviklikku testimaterjali sarja, mida tasuta ei ole jagatud. Jääb ainult kahetseda, et neile, kel seisab ees muu võõrkeele riigieksam, pole analoogset materjali ja näidisteste euroopalikul õppetöö ja standardtestide avalikkuse-läbipaistvuse põhimõttel pakkuda.

1999 on samas Phare toel ilmunud eesti keele kõrgtasemestandard „**Tuul tiibades**” (autorid Mai Loog, Krista Kerge). Peale otsese taseme kirjelduse pakub see raamat arusaamu keelepädevuse aspektidest ja osadest ning oskuste vajaku kompenseerimisest; samuti tekstitööst,

harjutamisest ja keeleoskuse hindamisest. Seegi lugemisaines peaks huvitama kõiki võõrkeeleõpetajaid ega ole emakeeleõpetajategi väljaõppesse kuulunud kuigi ammu või samas ulatuses. (Ega asjata pole avalikult küsitud, kuivõrd eesti gümnaasiumi lõpetaja oskab oma emakeelt seal kirjeldatud tasemel ja komponentides.)

Nõnda siis on eurooplane Phare kaudu eesti asjatundjaid kirjutama ärgitades ning neile suurepäraseid avaldamisvõimalusi luues Eesti avalikusele kinkinud hulga teadmisi, ja nii naljakas kui see ei tundu, killukese tänapäevast eesti keelt. Kuivõrd aga just eesti keele kui võõrkeele õpetus näib oma alustes olevat eurostandardile kõige lähemale jõudnud, pakutakse kaudsel kombel mõndagi, millelt muu õpetamisel ja oskuste hindamisel mõõtu võtta.

Krista Kerge

Tallinna pedagoogikaülikooli õppejõud

foto: Jaanus Kerge

Olgem avatud, aga mitte allaheitlikud

Uno Mereste. Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü.
Artikleid ja lühiuurimusi. Eesti Keele Sihtasutus.
Tallinn, 2000. 526 lk

Mahukas kogumik sisaldab teeneka majandusteadlase, staažika õppejõu ja riigikogulase Uno Mereste poole sajandi jooksul valminud keelekirjutisi.

Raamat jaguneb neljaks suuremaks osaks. Esimeses osas, mis kannab pealkirja „Oskuskeelest”, on juttu rahvuskeele kohast teaduses, teaduse, keele ja kultuuri suhetest, oskuskeeleteooriast ja -korraldusest ning teaduskirjutise stiilist. Selle osa lõpetab Uno Mereste ja Henno Meriste dialog „Keel on avalikuks saanud mõistus”. Teine osa „Oskussõnavarast” keskendub konkreetsematele küsimustele: sõna-tähenduse vahekord terminiloomes, terminite tõlkimine. Siia on kogutud filoloogiatudengitele tuntud ja tuttav kooliklassika, nagu näiteks „Oskuskeele üldprobleeme kaug- ja lähivaates”, kus Mereste sõnastab oma kuulsa ületuspõhimõtte.

Kolmas ja neljas osa on pühendatud seaduskeelele. Siingi põimuvad kaalukad teoreetilised kirjutised lahendusi otsivate ja leidvate arutlustega üksikküsimuste üle. Mereste nõuab tungivalt mõtteselgust, mis väljenduks selges keeles. Seaduste loogiline ja arusaadav sõnastamine on demokraatia alustugi. Raamatu lõpetab esmakordselt avaldatav teoreetiline kirjutis nimest ja nimetusest.

Mereste ajab keeleasjus raudse loogika joont. Tema argumentatsioonile üles ehitatud ja omamoodi halastamatu esitusviis toob talle eelkõige seaduskeelest rääkides ärritatud vastaseid ja tuliseid pooldajaid. Mereste stiili suhtes ei saa ükskõikseks jääda, sest Mereste ei häma, tema ütleb selgelt ja arusaadavalt. Selle kinnituseks loetagu kas või esimese osa lõppu paigutatud aforisme.

Essõnas selgitab Mereste juhtmõtet, mis on taganud eesti keele püsimise läbi sajandite ning eesti keele tänapäevaseks kultuurkeeleks

saamise: olgem avatud, aga mitte allaheitlikud. Sellest omamoodi südametunnistuse põhimõttest on ka autori enda sõnul kantud kogu raamatu kirjutised. Eesti keele kaitsmine ei tähenda mingil juhul nõuet hoida eesti keelt lahus kõigist teistest keeltest ja kultuuridest, põhiküsimus on, kuidas võõrmõjustusi targalt läbi seedida, et keel neist kontaktidest rikastuks ja samas ei kaotaks oma sisemist tasakaalu, väljendusvõimet ja omapära.

Seda teost peaks olema huvitav lugeda ka muidu oskus- või seaduskeele kaugel inimesel. Merestes on tema keelehuvi kaudu ühinenud filosoof, teadlane ja missioonitundlik riigimees. Jakob Hurt rääkis vaimult suureks saamisest, Mereste kirjutatu on selle omamoodi edasiarendus, parafras. „Oskus realiseerida oma mõtteid sõnades ja sõnu tegudes on väärt oskus üksnes siis, kui osatakse mõtelda väärt mõtteid.” Mereste on näidanud, et ta oskab mõlemat.

Hille Saluäär

2000.-2001. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

- Andres Aule**, Tänapäeva eesti-inglise sõnaraamat 1. Eesti keele toimetajad Margit Langemets, Merike Mägedi. Inglise keele toimetaja Philip D. Lawrence. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 597 lk
- Eesti-inglise sõnaraamat. Estonian-English Dictionary. Koostanud **Paul F. Saagpakk**. Sissejuhatus Johannes Aavik. 3. muutmata trükk. Koolibri. Tallinn, 2000. 1180 lk
- Eesti murrete sõnaraamat. II köide, 10. vihik (katt – kesävuma). Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2001, lk 845–1073
- Eesti-prantsuse sõnaraamat. [Kordustrükk.] Koostanud **K. Kann, N. Kaplinski**. Encore Kirjastus. Tallinn, 2000. 601 lk
- Eesti rahvakultuuri leksikon. Koostanud ja toimetanud **Ants Viires**. Autorid: Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn, 1995, 2000. 413 lk
- Eesti-vene fraseoloogiakäsiraamat. Emotsioonid. Tunded. Koostanud **Anne Romet**. Toimetajad Mai Tiits ja Larissa Levina. KPD. Tallinn, 2000. 142 lk
- Mai Eha, Malle Ruumet**, Eesti-itaalia sõnaraamat. Dizionario estone-italiano. Toimetanud Daniele Monticelli. Koolibri. Tallinn, 2001. 445 lk
- Ehituse õppesõnastik kutseõrpeasutustele. Строительный словарь для профессиональных учебных заведений. Koostanud **Edith Johanson, Galina Kadnikova** ja **Tarmo Laaban**. Toimetanud Tiiu Erelt. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 138 lk
- EnDic2000. Ympäristösanakirja. Keskkonnasõnastik. Environmental Dictionary. Umweltwörterbuch. Miljöordbok. Vides vārdrõica. Экологический словарь. **Aleksander Maastik** (peatoimetaja), Pertti Heinonen, Veli Hyvärinen, Juha Kajander, Krister Karttunen, Heido Ots, Pertti Seuna. Finnish Environment Institute. Helsinki-Tartu, 2000. 702 lk
- Inglise-eesti / eesti-inglise sõnastik restoranipidajale. Restaurateur's Glossary: English-Estonian / Estonian-English. Essential Pocket Glossary

- for the Manager of Proprietor of a Restaurant. Koostanud **Vahur Raid**. Toimetaja: Inta Soms. Festart. Tallinn, 2000. 224 lk + 20 lk lisasid
- Inglise-eesti tehnikasõnaraamat. Peatoimetaja: **Rein Kull**. Toimetajad: Ants Pihlak ja Kullo Vende. Euroõlikool. Tallinn, 2000. 999 lk
- Inglise-eesti õendussõnastik. Koostaja: **Tiina Kukkes**. Härmametsa Talu kirjastus. Tartu, 2001. 116 lk
- Paul Kokla, Helga Laanpere, Mart Mäger, Arno Pikamäe**, Eesti-soome sõnaraamat. Virolais-suomalainen sanakirja. 4. trükk. Valgus. Tallinn, 2001. 743 lk
- Otto Lahi**, Vene-eesti tehnikasõnaraamat. Русско-эстонский технический словарь. 24000 sõna ja terminit. Toimetaja **Tõnis Teema**. Euroõlikool. Tallinn, 2001. 387 lk
- Marju Lepajõe**, Kreeka-eesti Uue Testamendi õppesõnastik. Akadeemiline Teologia Selts. Tartu, 2000. 107 lk
- Uno Liivaku**, Väike soovitusõnastik. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 204 lk
- Julius Mägiste**, Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. 2. Auflage. Finnisch-Ugrische Gesellschaft. Helsinki, 2000. 4106 lk
- Rahvusvaheliste kaugveoautojuhtide vestmik-sõnaraamat. Eesti-inglise-prantsuse-saksa-itaalia-hispaania. ERAA. Eessõna M. P. Lagneau. Eesti Rahvusvaheliste Autovedajate Assotsiatsioon. Tallinn, 2000. 103 lk
- Alo Raun**, Eesti keele etümoloogiline teatmik. 2nd printing. Maarjamaa taskuraamat 19. Maarjamaa. Brampton-Tartu, 2000. 222 lk
- Suomalais-virolainen matkailijan taskusanakirja. Suomalais-virolainen eksytyssanakirja ja sanaristikot. Toimittanut ja kuvittanut **Kuulo Vahter**. AH-MicroX Consulting. Tallinn, 2000. 53, 35, 4 lk
- Kristjan Torop**, Eesti rahvatantsu oskussõnastik. Kolmas, täiendatud ja parandatud trükk. Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskus. Tallinn, 2000. 91 lk
- Vadja keele sõnaraamat. 4. Toimetanud **Elna Adler, Merle Leppik**. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2000. 417 lk
- Anne Vaserik**, Õpilase võõrsõnastik. Tartu, 2001. 99 lk
- Vene-eesti sõnaraamat. Русско-эстонский словарь. 1. Teine, parandatud trükk. Toimetanud **Helle Leemets, Henn Saari ja Rein Kull**. Koostanud R. Kull, T. Lagle, H. Leemets, M. Liiv, I. Martoja, H.-M. Mändmets, H. Pärn, E. Riikoja, A. Romet, H. Saari, L. Simm, S. Smirnov, E. Veskimägi, A. Õim. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2000. 1008 lk
- Vene-eesti sõnaraamat. Русско-эстонский словарь. 2. Teine, parandatud trükk. Toimetanud **Helle Leemets, Henn Saari ja Rein Kull**. Koostanud T. Erelt, T. Lagle, M. Liiv, H.-M. Mändmets, H. Pärn, E. Riikoja, A. Romet, L. Simm, S. Smirnov, E. Vaigla, E. Veskimägi, A. Õim. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2000. 1040 lk

- Vene-eesti seletav sõnaraamat eesti-vene sõnastikuga. Русско-эстонский толковый словарь с эстонско-русским словарем. Tõlkijad: Pille Eslon, Marika Tamm, Asta Õim. Toimetajad: Ruth Mägi, Urmas Noor, Koidu Raudvere, Mari Vaba. Русский язык & TEA. Tallinn, 2000. 1238 lk.
- Vene-eesti sõnaraamat. Русско-эстонский словарь. Koostanud **Andres Kähar**. Art Neon. Tallinn, 2000. 799 lk
- Enn Veskimägi, Hele Pärn, Leeni Simm**, Vene-eesti ja eesti-vene taskusõnastik. Карманный русско-эстонский и эстонско-русский словарь. 4. trükk. Koolibri. Tallinn, 2000. 574 lk
- Helle Vissak, Jüri Vissak**, Eesti-vene-eesti õigussõnaraamat. Эстонско-русско-эстонский юридический словарь. II köide. Estada Kirjastus. Tallinn, 2000. 848 lk
- Väike eesti-inglise-prantsuse-rootsi-saksa-soome-vene sõjanduse sõnastik. Koostanud **Enn Veskimägi**. Autorid: Yrjö Honkanen (soome keel), Raimo Raag (rootsi keel), Ülo Treikelder (prantsuse keel) ja Enn Veskimägi. Toimetajad: Enn Veskimägi, Vello Vare, Mari Hiimäe. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn, 2001. 429 lk
- Õmbluse õppesõnastik kutseõppeasutustele. Учебный словарь по шитью для профессиональных учебных заведений. Koostanud **Juta Kiri, Elgi Pedriks ja Maili Rajangu**. Toimetanud Tiiu Erelt. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 153 lk
- Pärja Õunapuu**, VII–IX klassi emakeele õppekirjanduse sõnastik. Toimetaja **Margit Ross**. Koolibri. Tallinn, 2000. 30 lk

Uurimused ja käsiraamatud

- Anführung zu der Estnischen Sprach / auff wolgemeinten Rath / und bittliches Ersuchen / publiciret von M. Henrico Stahlen. 2nd printing. Maarjamaa taskuraamat 15. Maarjamaa. Brampton-Tartu, 2000. 142 lk
- Eesti keele allkeeled. Toimetaja **Tiit Hennoste**. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu Ülikool. Tartu, 2000. 203 lk
- IAAK. Kristian Jaak Peterson 200. IAAK. Kristian Jaak Peterson. Aus Anlaß seines 200. Geburtstages. Eesti Keele Instituut. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. Toimetuskolleegium: Kristiina Ross, Urmas Sutrop, Jaan Undusk, Ene Vainik, Ülle Viks. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 425 lk
- Keelteatlas. Maailma keelte päritolu ja areng. Tõlkinud **Mart Aru**. Toimetanud **Mall Laur**. Koolibri. Tallinn, 2000. 224 lk
- Keele kannul. Pühendusteos **Mati Erelti** 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koostanud ja toimetanud **Reet Kasik**. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu Ülikool. Tartu, 2001. 361 lk

- Krista Kerge, Eesti süntaks keeleõppe praktikule. Käsiraamat. TEA. Tallinn, 2001. 215 lk
- Valve-Liivi Kingisepp, Kirjuta õigesti. Harjutusi eesti õigekeelsusest. Neljas trükk. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 2000. 60 lk
- Mull. Valitud sopsatusi eesti lehtedest 1995–2000. Koostanud Uno Liivaku. Monokkel. Tallinn, 2000. 144 lk
- Uno Mereste, Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Artikleid ja lühiuurimusi. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2000. 526 lk
- Julius Mägiste 100. 19.12.1900 – 11.03.1978. Väljaande koostanud Valve-Liivi Kingisepp. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 15. Tartu Ülikool. Tartu, 2000. 205 lk
- Piret Norvik, Käsnu randlaste jutte. Eesti Keele Instituut. Toimetanud Helmi Neetar. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 175 lk + CD-ROM
- Hille Pajupuu, Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 138 lk
- Ester Repnau, Eesti keel. Grammatika. Ilo miniteatmik. Ilo. Tallinn, 2001. 199 lk
- Urmas Sutrop, Estonian Language. Eesti Instituut. Tallinn, 2000. 27 lk
- Toom Õunapuu, Abielu ja lahusus ehk kokku- ja lahkukirjutamine kõverpeeglis. Alla 14-aastastele keelatud. Koolibri. Tallinn, 2000. 32 lk
- Toom Õunapuu, See tähtis täheortograafia. Koolibri. Tallinn, 2000. 32 lk

koostanud Hille Saluäär ja Maire Raadik

www.post.ee